

RTA4580015 ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร

กฎหมายตราสามดวง : แฉ่งส่องสังคมไทย

ผลงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ลำดับที่ ๓

ศึกษากฎหมายตราสามดวง

วินัย พงศ์ศรีเพียร

บรรณาธิการ

โครงการวิจัยเพื่อพัฒนาสังคมไทย "กฎหมายตราสามดวง: ปะจุมพฏกฎหมายไทยโบราณและสังคมไทย"

ในความสนับสนุนของ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สกว.

กฎหมายตราสามดวง: แนวนองสั้งคมไทย

ผลงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ลำดับที่ ๑

สถานภาพการศึกษากฎหมายตราสามดวง

วินัย พงศ์ศรีเพียร

บรรณาธิการ

วีรวัลย์ งามสันติกุล

ผู้ช่วยบรรณาธิการ

ในความสนับสนุน ของ
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

จัดพิมพ์เผยแพร่โดยการสนับสนุน ของ
กองทุน ดำเนิน เลขาฯ เพื่อประวัติศาสตร์

๒๕๕๗

กฎหมายตราสามดวง: แนวนั่งสงฆ์ไทย
ผลงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ลำดับที่ ๑
สถานภาพการศึกษากฎหมายตราสามดวง

วินัย พงศ์ศรีเพียร
บรรณาธิการ
วีรวัลย์ งามสันติกุล
ผู้ช่วยบรรณาธิการ

พิมพ์ครั้งแรก ๒๕๔๗ จำนวน ๑๐๐๐ เล่ม สงวนลิขสิทธิ์
ISBN 974-9633-31-8

ราคา ๑๘๐ บาท
จำนวน ๑๗๖ หน้า

ข้อมูลทางบรรณานุกรม กฎหมายตราสามดวง: แนวนั่งสงฆ์ไทย
ผลงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ลำดับที่ ๑ "สถานภาพการศึกษากฎหมายตราสามดวง"
--- กรุงเทพฯ: เพ็ญฟ้า, ๒๕๔๗. ๑๗๖ หน้า, ๑. ไทย---ประวัติศาสตร์ ๒. กฎหมาย
I. สถานภาพการศึกษากฎหมายตราสามดวง II. วินัย พงศ์ศรีเพียร บ.ก.

จัดทำโดย ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ถนนพญาไท เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ ๑๐๓๓๐
ศาลาพระแก้ว โทร. ๐-๒๒๑๘-๗๐๐ โทรสาร ๐-๒๒๕๕-๔๔๔๑
สยามสแควร์โทร. ๐-๒๒๑๘-๔๘๘๘ โทรสาร ๐-๒๒๕๔-๔๔๔๕
มหาวิทยาลัยนเรศวร พิษณุโลก โทร ๐-๕๕๒๖-๐๑๖๒-๕
มทส (ม.เทคโนโลยีสุรนารี) จ.นครราชสีมา โทร. ๐-๔๔๒๑-๖๑๓๑-๔
ม.บูรพา จ.ชลบุรี โทร. ๐-๓๘๓๙-๔๘๕๕-๙ โทรสาร ๐-๓๘๓๙-๓๒๓๓
Call Center: ๐-๒๒๕๕-๔๔๓๓
<http://www.chulabook.com>

รูปเล่มและออกแบบปก โดย วีรวัลย์ งามสันติกุล

พิมพ์ที่ เพ็ญฟ้า โทร ๐ ๒๘๙๕ ๑๕๐๐

คำนำ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) มีนโยบายส่งเสริมการวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่ การพัฒนานักวิจัยให้มีขีดความสามารถมากขึ้น รวมถึงการสร้างสำนึกในการทำงานแบบเป็นคณะและในเชิงสหสาขาวิชา และการวิจัยเพื่อการพัฒนา สกว. ถือเป็นนโยบายสำคัญในการส่งเสริมงานวิจัยด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ โดยเฉพาะในการส่งเสริมงานวิจัยที่เป็นงานบุกเบิกพรมแดนความรู้ใหม่ ซึ่งควบคู่ไปกับการพัฒนาศักยภาพของนักวิจัยรุ่นใหม่เพื่อรองรับความคาดหวังของวิชาการและสังคม

ผมจึงรู้สึกยินดีที่โครงการวิจัยของ ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร เมธีวิจัยอาวุโส สกว. "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" ได้ดำเนินการมาอย่างมีประสิทธิภาพ และได้เริ่มจัดพิมพ์ผลงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ซึ่งผ่านการตรวจสอบและได้รับความเห็นชอบจากผู้ทรงคุณวุฒิประจำโครงการออกเผยแพร่เป็นลำดับ

สกว. เชื่อว่า ผลงานวิจัยในโครงการนี้ มีสถานภาพเป็นงานระดับอ้างอิงได้ดียิ่งสำหรับผู้สนใจไทยศึกษาในด้านต่างๆ เป็นการปูพื้นฐานและอำนวยความสะดวกให้แก่ผู้ที่สนใจศึกษาประมวลกฎหมายตราสามดวง ซึ่งถือเป็นเอกสารประวัติศาสตร์ที่สำคัญที่สุดของไทยและศึกษาได้ยากที่สุดด้วย

นอกจากความจริงที่ว่า ผลงานจากโครงการวิจัยนี้จะช่วยเพิ่มพูนปัญญาแก่สังคมไทยแล้ว สกว. ยังยินดีที่ได้มีส่วนสำคัญในการอนุรักษ์มรดกด้านภูมิปัญญาของไทย และส่งเสริมการศึกษาประมวลกฎหมายตราสามดวง ในโอกาสที่ประมวลกฎหมายตราสามดวงจะมีอายุครบ ๒๐๐ ปี ในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๔๘ ทั้งนี้ ผมหวังเป็นอย่างยิ่งว่า ผลงานวิจัยที่เกิดจากโครงการเมธีวิจัยอาวุโส สกว. นี้จะเป็นประโยชน์แก่วงวิชาการไทยอย่างกว้างขวางต่อไป

(ศาสตราจารย์ ดร. ปิยะวัติ บุญ-หลง)

ผู้อำนวยการ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

คำนำหน้าหน้าโครงการ

โครงการวิจัย “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยใน
ฐานะมรดกโลก” เป็นโครงการที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)
ได้ให้การสนับสนุนแก่ ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร เมธีวิจัยอาวุโสของสกว. มี
กำหนดระยะเวลา ๓ ปี (กันยายน ๒๕๕๕ - สิงหาคม ๒๕๕๘) โดยมีจุดประสงค์
ที่จะส่งเสริมการวิจัยด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ พัฒนาศักยภาพของ
นักวิจัยรุ่นใหม่ และส่งเสริมการวิจัยเป็นคณะในเชิงสหสาขาวิชา

โครงการวิจัยนี้ดำเนินมาได้โดยการทำงานร่วมกันอย่างใกล้ชิดระหว่าง
นักวิจัยรุ่นใหม่จากต่างสาขาวิชาและสถาบันกันกับผู้ทรงคุณวุฒิด้านต่างๆ
ประจำโครงการรวมทั้งหมด ๒๘ ท่าน การศึกษากฎหมายตราสามดวง ซึ่งเป็น
มรดกด้านภูมิปัญญาของไทยและเป็นเอกสารประวัติศาสตร์ที่สำคัญที่สุดของ
ชาติ ยังไม่ปรากฏว่า มีนักวิชาการกลุ่มใดได้ทำการศึกษาวิจัยอย่างลึกซึ้งและ
เป็นระบบ แม้กฎหมายตราสามดวงจะได้รับความสนใจศึกษาจากนักวิชาการ
ทั้งไทยและต่างประเทศในบางลักษณะตลอดระยะเวลาเกือบหนึ่งศตวรรษที่
ผ่านมา

การศึกษากฎหมายตราสามดวงใหม่ทั้งระบบนี้เกิดขึ้น เพื่อเป็นการ
รำลึกถึงการที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คณะนักปราชญ์ราชบัณฑิตจำนวน ๑๑ ท่าน ชำระ
ประมวลกฎหมายไทยขึ้นใหม่ เพื่อเป็นหลักแก่แผ่นดินเมื่อวันที่ ๓๑ มกราคม
พ.ศ. ๒๓๔๘ เพราะฉะนั้น กฎหมายตราสามดวงจึงมีอายุครบ ๒๐๐ ปี ใน
พ.ศ. ๒๕๔๘ ในทางปฏิบัติแล้ว กฎหมายตราสามดวง ได้เป็นรากฐานของ
ระบบ และกระบวนการยุติธรรมของไทยมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งที่มีการปฏิรูประบบกฎหมายและการศาล
ของไทยให้เป็นแบบตะวันตก

กฎหมายตราสามดวงมิได้เป็นเพียงนิติวรรณกรรมธรรมดาเท่านั้น แต่
ยังเป็นเอกสารสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่ทำให้ผู้สนใจศึกษาเข้าใจสิ่งที่เป็น

รากฐานของสังคมไทยในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นภูมิปัญญาด้านนิติศาสตร์
อักษรศาสตร์ คติความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม ค่านิยมสังคม สภาพเศรษฐกิจ
วัฒนธรรม และสังคม ตลอดจนพัฒนาการด้านการเมืองและการปกครอง
ซึ่งยังคงมีอิทธิพลยังลึกจนถึงทุกวันนี้ การศึกษาสารัตถะในกฎหมาย
ตราสามดวงทำให้สังคมไทยร่วมสมัยได้เข้าใจตนเองมากขึ้น และเห็นรอยต่อ
ทางวัฒนธรรมระหว่างอดีตกับปัจจุบัน และเมื่อมองไปข้างหน้า ผลการวิจัย
ของโครงการฯ ควรจะเป็นพื้นฐานที่นำไปสู่การศึกษาสังคมไทยในเชิง
พฤติกรรมศาสตร์ต่อไป

ผลงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ของโครงการวิจัย “กฎหมายตราสามดวง:
ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก” จะปรากฏออกมาสองชุด
ด้วยกัน คือ

ชุดแรกจะเป็นผลงานการชำระกฎหมายตราสามดวงจำนวน ๑๐ เล่ม
โดยมีการจัดหมวดหมู่ใหม่เพื่อให้นักวิชาการใช้ประโยชน์ได้สะดวกขึ้น

อีกชุดหนึ่งจะเป็นผลงานของนักวิจัยในการศึกษาและวิเคราะห์เนื้อหา
กฎหมายตราสามดวงในแง่มุมสำคัญต่างๆ ซึ่งจะได้พิมพ์เผยแพร่เป็นลำดับ
ไปจนกว่าจะเสร็จสิ้นโครงการ ผลงานทั้งหมดย่อมจะเกิดขึ้นไม่ได้หาก
ปราศจากการอุทิศตนอย่างกระตือรือร้นของผู้ทรงคุณวุฒิประจำโครงการและ
การทำงานอย่างตั้งใจของนักวิจัยเจ้าของผลงานแต่ละเรื่อง

ในฐานะหัวหน้าโครงการวิจัยฯ นี้ ผมใคร่ขอขอบคุณสำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่ได้ให้ความสนับสนุนการทำงานของคณะนักวิจัย
เป็นอย่างดี ขอขอบคุณคณะกรรมการชำระกฎหมายตราสามดวง “แปดผู้พี่”
ของโครงการนี้ และขอขอบพระคุณผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ศาสตราจารย์ วิสุทธ์ บุษยกุล อาจารย์
จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ ผมและคณะนักวิจัยใคร่ขอขอบพระคุณ พลตรี
หม่อมราชวงศ์ ศุภวัฒน์ เกษมศรี เป็นกรณีพิเศษในฐานะที่ท่านได้เอื้อเพื่อ
แนะนำเอกสารหายากจำนวนมาก และท่านเป็นเสมือนตระลาการทางวิชาการ
เกือบทุกครั้งที่คณะเราต้องร่วมวินิจฉัยประเด็นปัญหาที่สำคัญ ซึ่งช่วย
ทำให้การทำงานค้นคว้าของนักวิจัยดำเนินไปอย่างราบรื่น

ผลงานวิจัยทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์เมื่อทำเสร็จสมบูรณ์แล้ว แม้ว่าดีอย่างไรก็ย่อมไม่เกิดประโยชน์แก่วงวิชาการและสังคม ถ้าหากว่าถูกนำไปไว้บนหิ้ง ผมจึงใคร่ขอขอบพระคุณทุกหน่วยงาน องค์กร และท่านที่ได้กรุณาสับสนุนให้มีการจัดพิมพ์ผลงานวิจัยของโครงการฯ ที่จะออกไปเป็นลำดับเพื่อประโยชน์แก่การพัฒนาภูมิปัญญาของสังคมไทย

ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร

หัวหน้าโครงการฯ

๑ สารบัญ ๑

คำนำ

ผู้อำนวยการสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

หัวหน้าโครงการ

ความสำคัญของ "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย" ๑

วินัย พงศ์ศรีเพียร

กฎหมายตราสามดวง:

การศึกษาค้นฉบับตัวเขียนและฉบับตัวพิมพ์ ๓๓

พิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวั่งเจริญ

ความสัมพันธ์ของกฎหมายตราสามดวง

กับกฎหมายฉบับเชลยศักดิ์ที่พบในหัวเมืองต่างๆ ๖๑

จักรฤทธิ อุทโซ

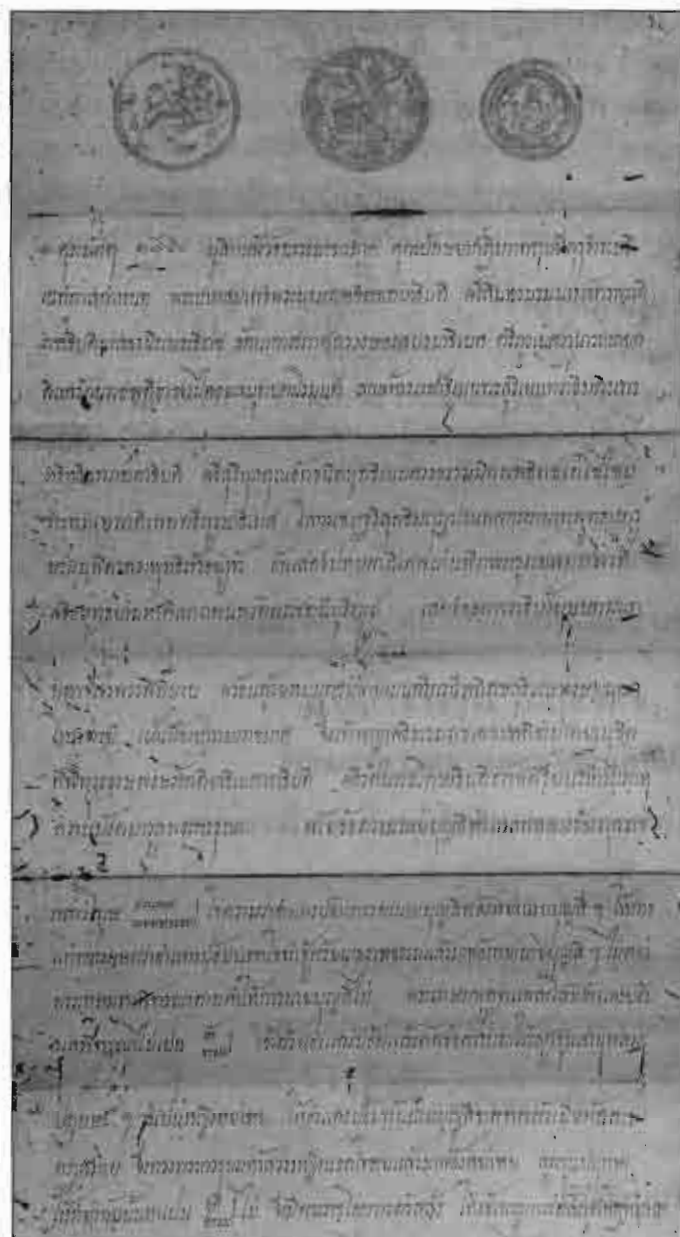
สถานภาพความรู้เกี่ยวกับการศึกษา

กฎหมายตราสามดวงในรอบหนึ่งศตวรรษ ๑๑๗

วิรัช งามสันติกุล

เกี่ยวกับผู้เขียน ๑๖๗

รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิและคณะนักวิจัย ๑๖๘

หน้าประกาศพระราชปรารภ

ความสำคัญของ "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย"

วินัย พงศ์ศรีเพียร

๑

กฎหมายตราสามดวง คือชื่อเรียกประมวลกฎหมายซึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ โปรดให้ชำระขึ้นและประกาศใช้เมื่อวันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๓๔๘ ดังนั้นประมวลกฎหมายฉบับนี้จึงจะมีอายุครบ ๒๐๐ ปี ในต้นปี พ.ศ. ๒๕๔๘ ในโอกาสนี้ประชาชนคนไทยควรจะได้ทำความรู้จักนิติวรรณกรรมหรือวรรณกรรมกฎหมายนี้ ซึ่งเป็นเอกสารประวัติศาสตร์ไทยที่สำคัญที่สุด และเป็นมรดกความทรงจำของโลก

ที่กล่าวว่า กฎหมายตราสามดวงเป็นนิติวรรณกรรมสำคัญของโลกเพราะว่า เป็นเอกสารที่ได้รับความสนใจจากนักวิชาการทั้งชาวไทยและต่างประเทศอย่างต่อเนื่องมาเป็นเวลาร่วมศตวรรษ มีนักวิชาการได้ศึกษากฎหมายตราสามดวงมาแล้วค่อนข้างมาก และหนึ่งทศวรรษที่ผ่านมา ก็ได้มีการจัดประชุมสัมมนาทางวิชาการเกี่ยวกับกฎหมายตราสามดวงในระดับชาติและระดับนานาชาติมาแล้วหลายครั้ง^๑ อย่างไรก็ตาม ยังไม่เคยมีนักวิชาการท่านใดหรือคณะนักวิจัยกลุ่มใดได้ทำการศึกษากฎหมายตราสามดวงในระดับลึกซึ่งลงไปถึงการชำระตรวจสอบต้นฉบับ และจัดทำคำอธิบายศัพท์เก่าที่คนรุ่นใหม่ไม่เข้าใจแล้ว

๑ ดู, วิมลย์ งามสันติกุล, "สถานภาพความรู้เกี่ยวกับการศึกษากฎหมายตราสามดวงในรอบหนึ่งศตวรรษ", เอกสารประกอบการประชุมทางวิชาการและการอบรมครูสอนสังคมศึกษาและภาษาไทยระดับมัธยมศึกษาเรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย" จัดโดยกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการร่วมกับโครงการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานมรดกโลก" วันศุกร์ที่ ๗ และเสาร์ที่ ๘ มีนาคม ๒๕๔๖ ณ โรงแรมตรัง ถนนวิสุทธิกษัตริย์ กรุงเทพมหานคร. (ลงพิมพ์ใหม่ในหนังสือเล่มนี้)

โบราณศัพท์ที่เข้าใจยากนี้เป็นอุปสรรคยิ่งใหญ่อต่อการใช้กฎหมายตราสามดวงในการศึกษาเรื่องของไทย

คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทยตระหนักถึงปัญหานี้ จึงดำริที่จะชำระตรวจสอบต้นฉบับ จัดทำอรรถาธิบาย และศึกษากฎหมายตราสามดวงในฐานะที่เป็นข้อมูลเกี่ยวกับประวัติศาสตร์ อักษรศาสตร์ นิติศาสตร์ และวัฒนธรรมไทย โดยได้จัดตั้ง “คณะอนุกรรมการชำระกฎหมายตราสามดวง” ประกอบไปด้วยผู้ทรงคุณวุฒิด้านต่างๆ จำนวน ๒๕ ท่าน มี ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร ผู้เชี่ยวชาญด้านประวัติศาสตร์ไทย เป็นประธาน ทั้งนี้ โดยมีจุดมุ่งหมายที่จะให้การชำระตรวจสอบต้นฉบับกฎหมายตราสามดวงเสร็จสมบูรณ์ภายใน พ.ศ. ๒๕๔๘ ในขณะเดียวกัน เพื่อให้การศึกษากฎหมายตราสามดวงสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร เมธีวิจัยอาวุโส สกว. ซึ่งได้รับรางวัลทุนวิจัย จากสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) เป็นระยะเวลา ๓ ปี ได้เริ่มดำเนินการโครงการวิจัย “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก” โดยระดมนักวิจัยรุ่นใหม่จำนวน ๑๗ ท่านจากมหาวิทยาลัยและหน่วยงานต่างๆ เพื่อทำการศึกษากฎหมายตราสามดวงในระดับลึก ทั้งนี้โดยมีคณะที่ปรึกษาอาวุโสทั้งไทยและต่างประเทศ จำนวน ๑๐ ท่าน กำกับดูแล ในบรรดาที่ปรึกษาทั้ง ๑๐ ท่านนี้มี ศาสตราจารย์ดร. ประเสริฐ ณ นคร พลตรี หม่อมราชวงศ์ศุภวัฒน์ เกษมศรี และ อาจารย์จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ รวมอยู่ด้วย ผลงานจากการชำระตรวจสอบและศึกษากฎหมายตราสามดวง จะได้รับการพิมพ์เผยแพร่ในรูปของหนังสือชุดที่จะได้จัดพิมพ์ต่อไป และในรูปของบทความทางวิชาการ ซึ่งทยอยลงพิมพ์ในวารสารทางวิชาการต่างๆ

การศึกษากฎหมายตราสามดวงมีความสำคัญด้านวิชาการในข้อที่ว่า เอกสารนี้เป็นแหล่งข้อมูลที่นักวิชาการทุกสาขาสามารถนำไปใช้เพื่ออธิบายเรื่องราวต่างๆ ที่เกี่ยวกับสังคมไทยได้เกือบทุกเรื่อง ตัวอย่างเช่น ในด้านประวัติศาสตร์ กฎหมายตราสามดวงเป็นเสมือนข้อมูลขั้นต้นที่จะใช้ในการตรวจสอบพระราชพงศาวดารซึ่งส่วนใหญ่วิเคราะห์ขึ้นในสมัยหลัง ประเด็นที่สำคัญมีหลายประเด็น อาทิ สถาบันการเมืองการปกครองของไทยและระบบการปกครองของไทยในสมัยอยุธยา พัฒนาการของสังคมไทย ตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้นถึงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ในด้านอักษรศาสตร์ นักวิชาการสามารถ

ศึกษาลักษณะการใช้ภาษาไทยและประวัติความเป็นมาของคำเก่า ซึ่งอาจจะเลิกใช้ไปแล้ว หรือมีความหมายที่เปลี่ยนไป รวมทั้งลักษณะของภาษาบาลีแบบไทย ส่วนทางด้านนิติศาสตร์ นักกฎหมายสามารถศึกษาแนวคิดพื้นฐานของกฎหมายไทย และผลกระทบที่มีต่อสังคมไทยโดยส่วนรวม นอกจากนี้ เรื่องที่นักวิชาการควรให้ความสนใจอย่างมาก ก็คือ ข้อมูลเกี่ยวกับวัฒนธรรมไทย ทั้งในด้านราชประเพณี พิธีกรรม คติความเชื่อ และการดำเนินชีวิตของคนไทยสมัยก่อน

เนื้อหาในกฎหมายตราสามดวงยังแสดงให้เห็นความต่อเนื่องระหว่างอดีตกับปัจจุบัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ค่านิยมและแนวคิดที่ยังมีอิทธิพลต่อสังคมปัจจุบัน เช่น การให้ความสำคัญแก่ยศศักดิ์และชาติภูมิ ความสัมพันธ์ทางสังคมบนพื้นฐานของระบบอุปถัมภ์และพรรคพวก ความสำคัญของระบบราชการและข้าราชการ เป็นต้น ความสำคัญอีกประการหนึ่งของกฎหมายตราสามดวงคือ ข้อเท็จจริงที่ว่าประเทศสยามได้ใช้ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ สืบมาจนถึงสมัยปฏิรูปกระบวนการยุติธรรมไทยให้เป็นแบบตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กระนั้นก็ตาม เป็นที่ยอมรับกันในบรรดานักวิชาการกฎหมายว่า แนวคิดด้านนิติศาสตร์ของไทยในสมัยโบราณ ซึ่งอยู่บนพื้นฐานของจารีตประเพณี หลักเหตุผล หลักความรับผิดชอบร่วมกันของชุมชน และหลักการกำหนดโทษไว้ก่อนข้างรุนแรงเพื่อปรามผู้ซึ่งจะกระทำความผิด มีประสิทธิภาพในการควบคุมสังคมไทยให้มีความสงบเรียบร้อย

๒

การที่รัชกาลที่ ๑ โปรดฯ ให้มีการชำระกฎหมาย ใน พ.ศ. ๒๓๔๘ นั้น ไม่ได้หมายความว่า ประเทศสยามมิได้มีประมวลกฎหมายที่สมบูรณ์มาก่อนหน้านั้น วัฒนธรรมด้านกฎหมายของไทยได้เจริญรุ่งเรืองมาก นักจดหมายเหตุชาวตะวันตก เช่น เดอ ลา ลูแบร์ ซึ่งเข้ามาในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้เคยอธิบายไว้ว่า ประมวลกฎหมายไทยประกอบด้วย พระธรรมนูญ พระดำรัส และพระราชกำหนด เมื่อครั้งที่มีการชำระกฎหมาย พ.ศ. ๒๓๔๘ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีพระราชดำรัสว่า กฎหมายที่หลงเหลือมาจาก

หลังเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ แก่พม่า ใน พ.ศ.๒๓๑๐ มีเพียง ๑ ใน ๑๐ ประเทศสยามจึงมีตัวบทกฎหมายที่สมบูรณ์มาก เพราะประมวลกฎหมายที่ชำระใหม่ครั้งรัชกาลที่ ๑ ยังมีจำนวนมากอย่างที่เห็นกันอยู่

กระนั้นก็ตาม แม้ในสมัยจักรวรรดินิยมในคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ (ปลายพุทธศตวรรษที่ ๒๔ เป็นต้นมา) มหาอำนาจตะวันตก ซึ่งหาเหตุผลเมืองขึ้นได้กล่าวหาว่า กระบวนการยุติธรรมของไทยและชาติตะวันออกอื่นล้าหลังและป่าเถื่อน แต่ทัศนะนี้ขัดกับทัศนะของนักสังเกตรัฐชาวตะวันตกในสมัยก่อนหน้านั้นอย่างชัดเจน เช่น เยเรมีอัส ฟาน ฟลิต (Jeremias van Vliet) ชาวฮอลันดาซึ่งเข้ามาอยู่ในพระนครศรีอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง (ค.ศ. ๑๖๒๙-๑๖๕๖) ได้เขียนบรรยายว่า

“ตัวบทกฎหมายเก่าแก่ของประเทศสยามนั้นดีมาก และได้รับการยกย่องอย่างสูง แต่แทนที่พระเจ้ากรุงสยามจะได้ยึดถือกฎหมายเหล่านี้ให้สมกับที่ได้รับการบัญญัติขึ้นมาเพื่อเชิดชูพระเกียรติยศและพระนาม มีกฎหมายเพียงไม่กี่พระโอรสที่บังคับใช้กันด้วยการที่ทรงใช้พระราชอาญาสิทธิที่ล่วงล้ำกฎหมาย พระเจ้ากรุงสยามจึงมีพระราชอำนาจเด็ดขาด พระโอรสต่าง ๆ ถูกปรับให้สอดคล้องกับพระราชประสงค์ ถูกเปลี่ยนแปลง และแก้ไขให้วิปลาดไปตามผลประโยชน์ และความพึงพอใจของพระองค์ ความซื่อสัตย์และความโลภที่ติดเป็นสันดานของขุนนาง ทำให้การตัดสินใจและคดีอาญาดำเนินไปอย่างเลวร้าย จนกระทั่งผู้มีอำนาจ และผู้บังคับสามารถชนะคดีโดยการใช้สินจ้างสินบนและวิธีการสกปรกอื่นๆ โดยที่พวกเขาจนเท่านั้นเป็นฝ่ายที่ทนทุกข์ทรมาน ทั้งๆ ที่มีกฎหมายที่ดีเยี่ยมอยู่แล้ว รวมทั้งสิ่งที่ต้องปฏิบัติตามอย่างเหมาะสมในทุกๆ คดีก็ตาม...”^๒

ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์ นักจดหมายเหตุชาวฝรั่งเศสชื่อ นิโกลัส แกร์แวส (Nicolas Gervaise) ได้กล่าวถึงระบบกฎหมายของไทยว่า

^๒Jeremias van Vliet, “Description of the Kingdom of Siam”, translated from the original Dutch into English by L.F. van RAVENSWAAY. *The Journal of the Siam Society*, 7, I (1910), 10.

“ถ้าความสัถยชื่อของสุภาวระลาการมันคงเท่ากับภูมิปัญญาด้านกฎหมายที่บัญญัติขึ้นไว้ในประเทศสยาม คงไม่มีประเทศอื่นใดในโลกตะวันออก (Indies) ที่จะมีวัฒนธรรมสูงกว่าประเทศสยามไปได้ แต่ความโลภอย่างไม่มีขอบเขตซึ่งเป็นความชั่วร้ายที่สำคัญเหนืออื่นใดในประเทศนี้ ทำให้กฎหมายไม่มีประสิทธิภาพ ทั้งนี้ก็เพราะว่า แทบจะไม่มีผู้พิพากษาระลาการคนใดที่รับผิดชอบคดีแพ่งล้วนๆ พ้นจากความเสียผู้เสียคน เพราะตัดสินคดีด้วยอำนาจคติ หรือรับอำมศีลนิจซึ่งได้มาจากคู่คดี โดยไม่มีความละอาย คู่ความข้างใดที่อยู่ในฐานะจะให้สินบนได้มากกว่า ก็มักจะเป็นผู้พิพากษาระลาการยี่นดีที่จะเข้าข้างด้วย และผลก็คือ คู่ความผู้ให้สินบนจะชนะคดีไม่ช้าก็เร็ว ยกเว้นเสียแต่ว่า คดีของเขาจะฟังไม่ขึ้นจริงๆ ผู้พิพากษาจะระมัดระวังตัวมากขึ้นในการตัดสินคดีอาญา เนื่องจากพวกชาวสยามมีนิสัยชอบโยน และไม่ชอบการเสียเลือดเสียเนื้อ ฉะนั้นจึงไม่ค่อยตัดสินให้ผู้บริสุทธิ์เสียเลือดเสียเนื้อ”^๑

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น บาทหลวงปาลเลกัวซ์ ผู้ซึ่งได้เคยทำการศึกษาประมวลกฎหมายตราสามดวง ได้กล่าววิพากษ์วิจารณ์กฎหมายไทยว่า

“ข้าพเจ้าได้อ่านประมวลกฎหมายทั้งหมดแล้ว เห็นว่าส่วนใหญ่มีความเหมาะสมมาก สอดคล้องกับวิถีธรรมชาติและปรับเข้าได้กับอุปนิสัย และชนบประเพณีของประชาชนที่สร้างกฎหมายนี้ขึ้น... ตุลาการผู้ใหญ่กับเจ้าเมืองทุกคน จะต้องมีการประมวลกฎหมายไปประจำชุดหนึ่ง แต่ก็ไม่ค่อยได้พิจารณา คดีกันตามตัวบทกฎหมายเท่าใดนัก ดังจะพิจารณาได้จากอุทธรณ์ต่อไปนี้: คดีทุกคดี ฟังพิจารณาพิพากษาให้สำเร็จลุล่วงไปภายในสามวัน แต่สุภาวระลาการก็มักปล่อยคดีให้ยืดเยื้อไปตั้งสองปีหรือสามปี”^๒

นักจดหมายเหตุชาวตะวันตกซึ่งโดยปกติแล้วมักจะมือคติดกับสังคมไทย ต่างมีความเห็นตรงกันว่า ระบบกฎหมายของประเทศสยามเป็นระบบกฎหมายที่ดีที่สุด

^๑Nicolas Gervaise, *The Natural and Political History of the Kingdom of Siam*, translated and edited by John Villiers. (Bangkok: White Lotus Co., Ltd., 1989), 75.

^๒ม่งเซญัวร์ ปาลเลกัวซ์, *เล่าเรื่องกรุงสยาม* สันต์ ท. โกมลบุตร แปล. (กรุงเทพ : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๒๐) หน้า ๓๓๖.

ของตะวันออก แต่กระบวนการยุติธรรมของไทยมีข้อบกพร่องตรงคณะตุลาการและผู้พิพากษา นั้นหมายความว่า ประมวลกฎหมายไทยนั้นดี แต่ความยุติธรรมเกิดจากผู้บังคับใช้กฎหมาย ความจริงประการนี้ สะท้อนอยู่ในตัวบทกฎหมายไทยเองในข้อที่ว่า เมื่อลูกความอุทธรณ์นั้น หมายถึง ร้องเรียนความประพฤติของตุลาการ (ตุลาการ) ว่าไม่เที่ยงธรรม อย่างไรก็ตาม สังคมมีพัฒนาการและค่านิยมของคนในสังคมก็เปลี่ยนไป ตัวบทกฎหมายจึงได้รับการแก้ไขตามหลักการที่ผู้ปกครองเห็นว่าเหมาะสม

๓

การจัดทำประมวลกฎหมายไทยใหม่ในสมัยรัชกาลที่ ๑ เกิดขึ้นในบริบททางการเมือง สังคม และวัฒนธรรม ที่ควรยกมากล่าวดังนี้ ในทางการเมือง เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ได้ทรงสถาปนาราชวงศ์จักรีขึ้นภายหลังประเทศสยามได้ผ่านช่วงวิกฤตหลังการเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๒ และความจลาจลในปลายรัชกาลสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี เมื่อทรงเสด็จเถลิงถวัลย์ราชสมบัติ ทรงต้องบูรณะฟื้นฟูบ้านเมืองทั้งทางฝ่ายราชอาณาจักรและพุทธจักร ข้างฝ่ายราชอาณาจักรหรือทางโลกย์ พระมหากษัตริย์ทรงให้ความสำคัญแก่การจัดระบบการปกครองเพื่อเสถียรภาพทางการเมืองและความมั่นคงของบ้านเมือง ข้างฝ่ายพุทธจักร พระมหากษัตริย์ทรงต้องทำนุบำรุงการพระศาสนาเพื่อให้พระภิกษุปฏิบัติตนต้องตามพระวินัย ทางฝ่ายพุทธจักร ภายหลังบ้านเมืองผ่านช่วงวิกฤตมา การพระศาสนาได้เสื่อมโทรมลง พระภิกษุก็ไม่ได้ถือพระวินัยเคร่งครัด ดังนั้น จึงทรงอุปถัมภ์ ให้มีการทำสังคายนาพระไตรปิฎกขึ้นใน พ.ศ. ๒๓๓๑ รวมทั้งออกกฎหมายสงฆ์ต่อเนื่องจำนวน ๑๐ ฉบับ เพื่อให้พระปริยัติธรรมเป็นพื้นฐานแก่พระวินัยสงฆ์ และยังทรงสั่งสอนให้ประชาชนเป็นพุทธศาสนิกชนที่ดี ทั้งหมดนี้ถือว่าเป็นการวางรากฐานจริยธรรมแก่สังคม^๕

^๕ ศึกษาเพิ่มเติมใน วินัย พงศ์ศรีเพียร การพระศาสนาและการจัดระเบียบสังคมไทยตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, ปรัชมนานุกรณประวัติศาสตร์ รวมบทความเพื่อเป็นเกียรติแด่

ในขณะที่พระไตรปิฎกเป็นคัมภีร์สำคัญทางฝ่ายพุทธจักร ทางฝ่ายราชอาณาจักรก็ต้องมีประมวลกฎหมายที่ถูกต้องสมบูรณ์เป็นหลักค้ำจุนระบบการปกครองของบ้านเมือง เหตุที่ต้องมีการชำระประมวลกฎหมายใหม่ เพราะกฎหมายเก่าๆ สูญหายไปมากจนยากแก่การที่สุภาตระลาการและผู้พิพากษาจะตัดสินคดีความ โดยมีเอกสารอ้างอิงที่ถูกต้องตรงกัน อีกประการหนึ่ง ได้มีกรณีร้องเรียนว่า หลักการกฎหมายเดิมที่ตราการและผู้พิพากษาอ้างอิงในการตัดสินคดีความไม่เป็นธรรม เรื่องมีอยู่ว่า อำแดงป้อมฟ้องหย่านายบุญศรี ช่างเหล็กหลวง ฝ่ายนายบุญศรีให้การแก่พระเกษมราชสุภาวดีฯ เจ้ากรมแพ่งเกษมว่า อำแดงป้อมนอกใจ ทำชั่วด้วยนายราชอรธรด ไม่ยอมหย่ากับอำแดงป้อม นายบุญศรี ร้องเรียนว่า พระเกษมพูดจาพละโลม เข้าข้างอำแดงป้อม พระเกษมคัดข้อความมาให้ลูกขุน ณ ศาลหลวงปรึกษา ลูกขุน ณ ศาลหลวงปรึกษากันแล้วเห็นว่า เป็นกรณีหญิงขอหย่าชาย ให้อำแดงป้อมกับนายบุญศรีขาดจากผิวเมียกันตามกฎหมาย พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ทรงพิจารณาว่า หญิงเป็นฝ่ายนอกใจสามี แต่กลับฟ้องหย่าสามีได้ ไม่เป็นยุติไม่เป็นธรรม (ไม่ถูกต้อง) แต่เมื่อทรงเรียกเอากฎหมาย ณ ศาลหลวงมาตรวจสอบกับฉบับหอหลวง และฉบับข้างที่ (ฉบับที่ทรงใช้ส่วนพระองค์) กฎหมายทั้งสามฉบับมีความตรงกันว่า หญิงขอหย่าชายได้ แม้ชายจะไม่ใช่เป็นฝ่ายผิด แม้กฎหมายเดิมจะเป็นเช่นนั้น ซึ่งแสดงให้เห็นสถานภาพและสิทธิของสตรีที่มีอยู่มากในสมัยอยุธยา^๒ แต่ก็ทรงถือว่า เป็นหลักการที่ผิด ไม่เป็นสัตย์เป็นธรรม จึงโปรดฯ ให้นักปราชญ์ราชบัณฑิตจำนวน ๑๑ ท่าน ซึ่งประกอบด้วย อาลักษณ์ ๔ ท่าน ลูกขุน ณ ศาลหลวง ๓ ท่าน และราชบัณฑิต ๔ ท่าน ร่วมกันชำระตรวจสอบพระราชกำหนด บทพระอัยการให้ถูกถ้วนมิให้เนื้อความผิดเพี้ยนซ้ำกันได้ แล้วทรงพระอุตสาหะ “ทรงชำระดัดแปลงซึ่งบทอันวิปลาดนั้นให้ชอบโดยยุติธรรมไว้” เพราะฉะนั้น การชำระกฎหมายในครั้งนี้จึงเป็นการชำระทั้งเนื้อความและหลักการ ซึ่งอาจจะทรงต้องการให้สอดคล้องกับการปฏิรูปสังคมไทยตามหลักพระพุทธศาสนา

รองศาสตราจารย์วุฒิชัย มุลศิลป์ เนื่องในโอกาสเกษียณอายุราชการ พ.ศ. ๒๕๔๔. ๗๕-๑๔๖.

^๒ พลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวัฒน์ เกษมศรี อธิบายว่า การให้สิทธิแก่สตรีในการขอหย่าได้ทั้งที่ฝ่ายหญิงเป็นฝ่ายมีชู้รัก ก็เพื่อหาทางออกให้แก่สตรีซึ่งอาจถูกสามีใช้สิทธิขยไปเป็นทาส

ประมวลกฎหมายที่ชำระเสร็จแล้ว ได้ทำต้นฉบับขึ้นไว้ ๓ ฉบับ แต่ละฉบับให้ปิดตราพระราชสีห์ พระคชสีห์ และบัวแก้ว อันเป็นตราของอัครมหาเสนาบดีและเสนาบดีผู้มียอำนาจบังคับบัญชาหัวเมือง หมายความว่า ประมวลกฎหมายนี้มีผลบังคับใช้ทั้งราชอาณาจักร และนำไปเก็บไว้ที่ห้องเครื่องฉบับหนึ่ง ไว้ที่หอหลวงฉบับหนึ่ง และศาลหลวงฉบับหนึ่ง

๕

มีคำกล่าวในภาษาไทยเช่นว่า “พวกดินโรงดินศาล” “คดีในสภาเร” และ “หัวหมอ” คำกล่าวเหล่านี้ ล้วนแต่เกี่ยวข้องกับการร้องฟ้องคดีความ ซึ่งมีความหมายในทางลบทั้งสิ้น แต่การเดินคดีความ เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการยุติธรรม และกระบวนการยุติธรรมเป็นวิธีการยุติข้อขัดแย้ง (conflict resolution) ของคนในสังคม การยุติข้อขัดแย้งในสังคม เป็นไปได้ทั้งแบบที่ไม่เป็นทางการและแบบที่เป็นทางการ ในเกือบทุกสังคม การยุติข้อขัดแย้งระหว่างปัจเจกบุคคลหรือกลุ่มคนเริ่มต้นจากการอาศัยจารีตประเพณี และอาจจะเป็นไปได้หลายระดับ เช่น เมื่อสมาชิกในครอบครัวขัดแย้งกัน มีพ่อแม่เป็นผู้ตัดสิน ถ้าเป็นความขัดแย้งระหว่างครอบครัว ก็อาจจะให้ผู้ใหญ่ของครอบครัวที่เกี่ยวข้องเป็นผู้ตัดสิน ในกรณีที่เป็นความขัดแย้งระหว่างชุมชน ผู้ตัดสินอาจจะได้แก่ บุคคลที่เรียกว่า “แก่บ้าน” หรือ “พ่อแก่พ่อร้าง” และท้ายที่สุด ถ้าหาข้อยุติไม่ได้ จึงตกเป็นหน้าที่ของพระภิกษุหรือเจ้าวัดผู้เป็นที่เคารพนับถือของคู่พิพาท จะเห็นได้ว่า ผู้มีบทบาทในการยุติข้อขัดแย้งอย่างไม่เป็นทางการ ได้แก่ ผู้มีอาวุโสสูง มีประสบการณ์ในชีวิตมามาก ส่วนทางออกของข้อขัดแย้งเหล่านี้ มักจะเป็นไปในลักษณะของการประนีประนอม การทดแทนความเสียหายด้วยสินไหม ซึ่งนำความพอใจมาสู่ทั้งสองฝ่าย การใช้จารีตประเพณียุติข้อขัดแย้ง เป็นการสกัดกั้นมิให้เรื่องพิพาทเป็นเรื่องใหญ่โตถึงขั้นต้องร้องฟ้องกันขึ้นศาลซึ่งต้องเสียค่าฤชาธรรมเนียมและขั้นตอนในการดำเนินการตามกระบวนการยุติธรรมมาก

ถ้าการยุติข้อขัดแย้งโดยวิธีจารีตประเพณีเป็นไปได้ ก็หมายความว่า คู่กรณีจะต้องเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมอย่างเป็นทางการ ณ จุดนี้ รัฐจะมีบทบาท

เข้ามาเกี่ยวข้องในฐานะผู้มอบความยุติธรรมให้ แน่นอนว่า “ความยุติธรรม” อาจแตกต่างจาก “ความเป็นธรรม” แต่ถือว่าเป็นความถูกต้องตามตัวบทกฎหมายซึ่งสังคมยอมรับ กระบวนการยุติธรรมของไทยเริ่มต้นด้วยการร้องฟ้อง คำว่า “ร้องฟ้อง” เป็นศัพท์นิติศาสตร์เก่าของไทย หมายถึง การที่โจทก์หรือผู้เสียหายต้องไปร้องเรียนต่อเจ้าหน้าที่ของรัฐเสียก่อน และถ้าคดีมีเหตุมีมูลจึงทำสำนวนฟ้องต่อศาลต่อไป ในขั้นนี้แล้ว การพิจารณาคดีจะต้องดำเนินไปตามตัวบทกฎหมาย หรือ ตามประมวลกฎหมายของรัฐ กระนั้นก็ตาม แนวปฏิบัติตามจารีตประเพณีเพื่อยุติข้อขัดแย้งยังมิได้ถูกละทิ้งไป สุภาตระลาการ ผู้รับเรื่องมีหน้าที่ไกลเกลี่ยให้คู่พิพาทประนีประนอมกันก่อน เพื่อให้นำนวให้คู่ความเลิกละการเข้าสู่กระบวนการตัดสินความในศาล ซึ่งเป็นภาระทั้งคู่กรณีเองและรัฐ

นักวิชาการได้สำรวจพบว่า มีสำเนากฎหมายตราสามดวงฉบับเซลยศักดิ์ (ฉบับสำเนาจากหอหลวง) จำนวนนับหมื่นฉบับหลงเหลืออยู่ในวัดต่างๆ ตามหัวเมือง ความจริงข้อนี้แสดงว่า ในกรณีที่เกิดวิวาทกัน คู่พิพาทอาจจะได้อาศัยเจ้าอาวาสวัด หรือพระภิกษุเป็นผู้ไกลเกลี่ยข้อขัดแย้ง บทบัญญัติในกฎหมายตราสามดวงเป็นบรรทัดฐานที่จะประเมินได้ว่า หากพ้นจากขั้นตอนของประนีประนอมกันตามจารีตประเพณี และเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมอย่างเป็นทางการแล้วผลควรเป็นอย่างไร แนวทางนี้ถือว่าเป็นมาตรการปราม มิให้มีการร้องฟ้องในกรณีที่เรื่องวิวาทไม่ใช่เรื่องสำคัญมากมายนัก เนื่องจากจะต้องผ่านกระบวนการพิจารณาความที่ซับซ้อน เสียเวลา และเสียทรัพย์

แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการยุติธรรมไทยสมัยโบราณ ซึ่งได้รับอิทธิพลจากอินเดียผ่านมอญและพม่า เกี่ยวข้องกับองค์ประกอบสำคัญดังต่อไปนี้ คือ

๑. สถาบันพระมหากษัตริย์กับพระราชอำนาจในการผดุงความยุติธรรมในสังคม

๒. หลักการพิจารณาคดีความ

๓. ตัวบทกฎหมาย

๔. ทัศนคติธรรม

กระบวนการกฎหมายไทยพัฒนาจากจารีตประเพณีมาสู่กฎหมาย

ลายลักษณ์ เพราะจารีตประเพณีเป็นมาตรการควบคุมสมาชิกในสังคม ในระดับครอบครัว บ้าน และชุมชน จารีตประเพณีในแต่ละสังคมอาจจะแตกต่างกัน เมื่อชุมชนและบ้านเมืองขยายตัวใหญ่ขึ้นเป็นรัฐหรือราชอาณาจักร ผู้ปกครองสูงสุดจำเป็นต้องนำกฎหมายและระบบงานยุติธรรมมาบังคับใช้โดยทั่วกัน คำว่ากฎหมาย ที่ใช้ในปัจจุบันเป็นการเขียนแผลงคำไทย “กตหมาย” ให้ดูหน้าตาเป็นเขมร และเป็นคำที่สะท้อนให้เห็นการเปลี่ยนแปลงจากจารีตประเพณีซึ่งเป็นแนวปฏิบัติ ไม่มีลายลักษณ์ไปสู่กฎเกณฑ์ข้อบังคับที่มีลายลักษณ์ คำว่า “กฎหมาย” มาจากคำโดด ๒ คำในภาษาไทย คือ คำว่า “กต” แปลว่า ประทับลงไว้ หรือกตตรา ส่วนคำว่า “หมาย” หมายถึง เอกสารลายลักษณ์ คำว่า กตหมาย (กฎหมาย) จึงไม่ได้หมายถึง เอกสารลายลักษณ์ธรรมดา แต่เป็นเอกสารลายลักษณ์ที่เป็นคำสั่งของรัฐ หรือเจ้ากรมผู้ประทับตรานั้น และทำให้กฎหมายนั้นมีผลบังคับใช้ในสังคม เดอ ลา ลูแบร์ ได้พูดถึง “พระตำรา” ซึ่งก็คงหมายถึง ระเบียบข้อบังคับที่ออกเป็นกฎหมายที่พระมหากษัตริย์ทรงเห็นชอบให้เจ้ากรมผู้รับผิดชอบเป็นผู้ออกและประทับตราลงไว้ ในการออกกฎหมายนั้น เราจะต้องพิจารณาองค์ประกอบที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น ดังนี้

๑. สถาบันพระมหากษัตริย์กับพระราชอำนาจอันศักดิ์สิทธิ์ในการผดุงความยุติธรรมแก่คนในสังคม

สถาบันพระมหากษัตริย์ไทยได้รับอิทธิพลอุดมการณ์ทางด้านการเมืองการปกครอง ทั้งฝ่ายพราหมณ์และพุทธจากอินเดียซึ่งยกย่องพระมหากษัตริย์ในฐานะผู้ปกครองสูงสุด คัมภีร์ไอยตะเวยะ พราหมณะ (Aitareya Brāhmana) ได้เล่าถึงตำนานว่า ครั้งหนึ่งเทพและอสูรทำสงครามกัน ทางฝ่ายเทพนั้นเพลี่ยงพล้ำเพราะขาดผู้นำ ฝ่ายเทพจึงเลือกโลมาเป็นพระราชา เทพจึงเป็นฝ่ายชนะ ดังนั้นจึงถือเป็นหลักการว่า ทุกสังคมจะต้องมีพระราชาเป็นผู้นำในการรบ^๑ แต่พระราชาหรือพระมหากษัตริย์ไม่ได้เป็นผู้นำในการรบเท่านั้น คัมภีร์อรอดศาสตร์ของเกาฏิลยะ กล่าวว่า พระมหากษัตริย์ ทรงเป็นองคิรัฏฐาธิปัตย์ หรือพระมหา

^๑ A.L. Basham, *The Wonder that was India*, (Calcutta: Fontana Books, 1982): 82.

กษัตริย์คือ รัฐ เพราะพระองค์ทรงเป็นที่รวมขององค์ประกอบทั้งหลายที่ทำให้เกิดรัฐ^๗ พระมหากษัตริย์ทรงมีฐานะพิเศษ เพราะเมื่อประกอบพิธีราชาสุยะ เทพทั้งแปดจะมารวมอยู่ในพระองค์ เทพทั้งแปดคือ พระอินทร์ วายุ พระยม สุรียะ อคนิ วรุณ พระจันทร์ และ เทพฤๅณ^๘ หนึ่งในเทพทั้งแปดนั้น คือ พระยม ผู้เป็นเทพแห่งความยุติธรรมและเทพแห่งความตาย ทรงถือท่อนท้าวหรือไม้เรียวสำหรับลงโทษผู้กระทำความผิด ฝ่ายพราหมณ์ถือว่าพระมหากษัตริย์ทรงเป็นอวตารของพระยมด้วย และพระคราธาร หรือธารพระกร เป็นสัญลักษณ์แทนไม้เรียวของพระยม^๙ หน้าที่สำคัญอย่างหนึ่งของพระมหากษัตริย์ คือ การใช้พระราชอำนาจลงโทษผู้กระทำความผิด เพื่อให้สังคมเกิดความสงบเรียบร้อย

คัมภีร์อรรถกถาสูตร ในพระไตรปิฎก ซึ่งว่าด้วยกำเนิดของจักรวาลและมนุษยชาติ และถูกนำมาไว้ในตอนต้นของคัมภีร์พระธรรมสาตร ได้เล่าตำนานว่า หลังจากเกิดไฟบรรลัยกัลป์ล้างโลกแล้ว พรหมลงมากินจันทน์ เมื่อพรหมเกิดความอยาก พรหมซึ่งมีความบริสุทธิ์ก็สูญเสียพรหมจรรย์ เกิดเป็นเพศหญิงเพศชายขึ้น มีกามตัณหา และร่วมสังวาสกัน มีลูกหลานเผ่าพงศ์ต่อมา เนื่องจากสูญเสียพรหมจรรย์แล้ว มนุษย์ก็มีคุณสมบัติทางด้านจริยธรรมและศีลธรรมเสื่อมลง ต่างคนต่างเห็นแก่ตัว แย่งแย่งผลประโยชน์ซึ่งกันและกัน ผู้ที่มีกำลังมากกว่าก็เบียดเบียนผู้อื่นจนบอกว่า เกิดการจลาจลทั่วไป มนุษย์ที่กลายมาจากพรหมนี้จึงตกลงเห็นพ้องกันว่า จะต้องเลือกผู้ที่มีคุณสมบัติดีตั้งเทพขึ้นมาเป็นผู้นำ เพื่อจะปกครองให้สังคมมีความสงบสุข ดังนั้นจึงเลือกคนที่ดีที่สุดในมาเป็นผู้ปกครองสูงสุด เรียกว่า มหาสมมติเทพ

ข้อสมมติฐานที่ได้จากตำนานทั้งฝ่ายพราหมณ์และฝ่ายพุทธ คือการยอมรับว่าโดยธรรมชาติแล้ว สังคมมนุษย์เป็นสังคมที่วุ่นวาย ในตำนานฝ่ายพุทธกล่าวว่า มนุษย์ได้มอบอำนาจสิทธิขาดในการปกครองสังคมให้แก่มหาสมมติเทพ การใช้

^๗ L.N. Rangarajan, Kautilya: *The Arthashastra*, (New Delhi: Penguin Books, 1987): 141.

^๘ Wendy Doniger and Brian K. Smith, *The Laws of Manu*, (London: Penguin Books, 1991): 128.

^๙ *Ibid.* : 129 fn 14.

อำนาจที่สำคัญในการควบคุมสังคมมิให้ผู้ที่แข็งแรงกว่ากดขี่ข่มเหงผู้ที่อ่อนแอ คือ อำนาจในการลงโทษด้วยความชอบธรรม ความชอบธรรมนี้อยู่บนพื้นฐานของหลักการที่ศักดิ์สิทธิ์คือ พระธรรมศาสตร์ แต่การใช้อำนาจของพระมหากษัตริย์ในการลงโทษก็ต้องเป็นไปด้วยความชอบธรรม คัมภีร์อรรถศาสตร์ได้กล่าวว่า “พระมหากษัตริย์องค์ใดก็ตามมิได้ปฏิบัติตามคำสอนของพระธรรมศาสตร์และอรรถศาสตร์ย่อมทำให้ราชอาณาจักรของพระองค์ล่มสลายด้วยการที่พระองค์ขาดความยุติธรรม”^{๑๑} ดังนั้น พระมหากษัตริย์ทรงต้องมีความรู้ในราชনীติศาสตร์ และวิธีพิจารณาความเป็นอยู่ดี พระราชอำนาจในการออกพระราชกำหนดและการลงโทษแก่ผู้กระทำความผิดเป็นพระบรมราชาภิสิทธิ์ และนี่เป็นที่มาของการใช้คำว่า “ไอยการ” “อัยการ” หรือ “อายการ” ซึ่งมาจากคำว่า “อัยย + การ” คำว่า “อัยย” (บาลี) หรือ “อารย” (สันสกฤต) แปลว่า “เจ้า” (master, lord) หรือ “ผู้เจริญ” ส่วน “การ” แปลว่า กิจ หรือ การกระทำ”^{๑๒} ในที่นี้ ไอยการ สื่อถึงความหมายที่ว่า การออกกฎหมายเป็นกิจของพระเจ้าแผ่นดิน แต่ในภายหลังคำนี้มีความหมายแคบลงและหมายถึง กฎหมายที่ได้จัดเข้าเป็นลักษณะต่างๆ แล้ว บางท่านเชื่อว่า คำนี้มาจาก “อาชญา + การ” ซึ่งก็เป็นได้ เพราะเป็นเรื่องการออกเสียงเคล็ดในภาษาไทยจาก อาชญา /ājñā/ > อายา /āyā/ > อาย /āya/ ทำนองเดียวกับคำว่า ประชวรณศ์ กลายเป็น ประยูรณศ์

๒. หลักการพิจารณาคดีความ

พระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ในการผดุงความยุติธรรมในสังคมมีที่มาอันศักดิ์สิทธิ์ หลักการในการพิจารณาคดีความที่จะนำไปสู่การลงโทษก็มีที่มาอันศักดิ์สิทธิ์เช่นเดียวกัน ในทางทฤษฎี ทางฝ่ายพราหมณ์ถือว่า พระมหากษัตริย์ต้องเสด็จออกเพื่อตัดสินคดีความด้วยพระองค์เอง โดยทรงฟังคำปรึกษา

^{๑๑} L.N. Rangarajan, loc. cit.

^{๑๒} ดู “นันทธรรมวิจารณ์” พระราชนิพนธ์พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ใน กฤษฎา บุญยสมิต, “นฤกติประวัติของคำว่า อัยการ จาก นันทธรรมวิจารณ์” *โลกประวัติศาสตร์*, ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๑ (มกราคม-มีนาคม ๒๕๔๔): ๑๓

ของพราหมณาจารย์ผู้มีความรู้ในทางศาสตร์^{๑๓} แต่ในทางปฏิบัติเป็นไปไม่ได้ที่พระเจ้าแผ่นดินจะทรงออกตัดสินคดีต่างๆ ทั้งหมดด้วยพระองค์เอง ดังนั้น จึงทรงมอบหมายคณะตระลาการให้ทำหน้าที่แทนพระองค์ แต่การพิจารณาความอาจเบี่ยงเบนไปจากความยุติธรรม เพราะสภา^{๑๔}ตระลาการและผู้พิพากษาต่างก็เป็นมนุษย์ซึ่งอาจเป็นเหยื่อของอารมณ์ โกรธ หลง ดังนั้น จึงต้องมีหลักการซึ่งว่าด้วยจริยธรรมและจรรยาบรรณของสภาตระลาการและผู้พิพากษาดำเนินการด้วยคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ที่เป็นต้นฉบับมิได้มีการแจกแจงรายละเอียดในเรื่องนี้ เพียงแต่บอกว่า หากตระลาการและผู้พิพากษาไม่รักษาความยุติธรรม ก็จะได้รับผลร้ายต่างๆ นานาที่ควรตกแก่ผู้กระทำความผิดและสมควรได้รับโทษ

กระบวนการยุติธรรมของไทยโบราณพิจารณาว่า ปัญหาสำคัญที่ทำให้กระบวนการยุติธรรมเบี่ยงเบนอยู่ที่จรรยาบรรณของตระลาการและผู้พิพากษามากกว่าตัวบทกฎหมาย เหตุนั้น ในประมวลกฎหมายไทยโบราณจึงมีคำสอนที่เรียกว่า “อินทภาษ” สำหรับตระลาการและผู้พิพากษาโดยยกให้เป็นคำสอนศักดิ์สิทธิ์ที่มาจากพระอินทร์ซึ่งเป็นเทพในศาสนาพราหมณ์ ในขณะที่ หลักการของอินทภาษก็คือ คำสอนที่อิงอยู่กับพระพุทธศาสนา (ผู้ได้สวณทำสำนวนคดี) และผู้พิพากษาหรือผู้ตัดสินคดีจะต้องยึดมั่นใน

๑. หลักจริยธรรม ซึ่งเน้นว่า สภาตระลาการและผู้พิพากษา จะต้องคำนึงถึงอคติธรรมทั้ง ๔ และหลีกเลี่ยง จันทาคติ (ความลำเอียงอันเกิดจากความรัก ความชอบและความยินดีในอำิสสินจ้าง) โทษาคติ (ความลำเอียงที่เกิดจากความโกรธ จะเอาโทษผู้อื่น) ภัยาคติ (ความลำเอียงเพราะกลัวภัย) และโมหาคติ

^{๑๓}ผู้มีความรู้ในคัมภีร์ไตรเภท หรือ เพทางศาสตร์ ถือว่าเชี่ยวชาญใน “นิติศาสตร์, ราชศาสตร์, และโหราศาสตร์” สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระปรมานุชิตชิโนรส สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดชาดิศร และ พระเจ้าวรวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาตโรดมวรดิษฐ์, คำฤๅษฏี, หนังสือที่ระลึกงานพระราชทานเพลิงศพนายเกรียง กิริติกร วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร วันเสาร์ที่ ๒๒ ธันวาคม ๒๕๓๓: ๔๙

^{๑๔}ในภาษาไทยมิใช้คำว่า สภา ซึ่งอาจเรียกอย่างย่อจาก สภาวดี ซึ่งหากแปลที่เหมาะสมมิได้ ดังนั้นอาจมาจากคำในจารึกเขมรโบราณที่เรียกตระลาการว่า สภาปติ หรือ ผู้เป็นใหญ่ในที่ประชุม (ได้สวณคดี)

๑๔. ความสำคัญของ "กฎหมายตราสามดวง: แนวนั่งสงฆ์ไทย"

(ความหลง และอวิชชา) ทั้งหมดนี้เรียกว่า กิเลสหรือกรรมฝ่ายดำ คือ อกุศลกรรม

๒. ศีลธรรม คือตั้งอยู่ในสัจในศีลทั้ง ๕ ประการ ๘ ประการ

๓. หลักการพิจารณาความ ผู้พิพากษาระงับการต้องมีอาการ "อันเที่ยงธรรมตั้งตราฐและบันทึด" และต้องมี "จิตรมัธยมอย่างกลาง" โดยยึดถือพระธรรมศาสตร์ ราชศาสตร์ และราชনীติศาสตร์อย่างเคร่งครัด

หลักอินทภาษได้กล่าวว่าโทษของการละเมิดคำสอนนี้ เป็นโทษหนักไถ่ถอนมิได้ แม้ได้เป็นกษัตริย์ ทำบุญบำเพ็ญทานต่างๆ เท่าใดก็ไม่สามารถถลบลบ "กองกรรม" นี้ได้ บาปหนักยิ่งกว่าการฆ่าสัตว์ที่หาความผิดไม่ได้พ้นคน หรือฆ่าพราหมณ์อันทรงพรตพรหมจรรย์นับร้อย^{๑๕}

๓. ตัวบทกฎหมาย

วัฒนธรรมกฎหมายไทยได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ของอินเดีย ซึ่งมาเรียกอย่างย่อๆ ว่า พระธรรมศาสตร์ ผู้ชำระกฎหมายตราสามดวงเขียนไว้ในส่วนต้นของพระธรรมศาสตร์ว่า คัมภีร์พระธรรมศาสตร์เป็นคำสอนของพระมโนสารฤๅษี ซึ่งเดิมเขียนไว้ด้วยมูลภาษา (ภาษาดั้งเดิมของมนุษย์) ซึ่ง "ปรีชาจารย์นำสืบกันมา ตั้งอยู่ในรามัญประเทศ" โดยนัยนี้ ไทยรับแนวคิดเรื่องพระธรรมศาสตร์ผ่านมาจากเมืองมอญ แต่เมื่อสืบสวนในทางวิชาการแล้วพบว่า พระธรรมศาสตร์ของไทยน่าจะได้รับอิทธิพลมาจากพม่า เพราะใช้คำว่า "มโนสาร" ตามพระธรรมศาสตร์ไทย พระมโนสารผู้เป็นอำมาตย์ตัดสินคดีความให้แก่หม่อมมดีเทพ ได้ออกไปที่กำแพงจักรวาลเพื่อจดจำนำเอาหลักการคำสอนและแม่บทกฎหมายที่ถูกต้องกลับมาสั่งสอน หลังจากตัวท่านเองได้ตัดสินคดีความอย่างไม่เป็นธรรม และถูกติฉินนินทา ตามเรื่องเล่าที่เล่ากัน ตัวอักษรที่จารึกไว้ ณ กำแพงจักรวาลมีขนาดเท่าคชสีห์ ซึ่งก็ตรงกับพระธรรมศาสตร์ของพม่า ในขณะที่ฉบับของมอญกล่าวว่า อักษรที่จารึกไว้ ณ กำแพงจักรวาลนั้นตัวเท่า

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน ศศิกานต์ คงศักดิ์, "หลักอินทภาษ", วารสารมหาวิทยาลัยศิลปากร ๒๑-๒๒, ๓ (๒๕๔๔-๒๕๔๕): ๑๑๔-๑๕๖.

กระบือ ดังนั้น จึงเป็นไปได้ ตามที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส สันนิษฐานไว้ว่า ไทยน่าจะได้รับอิทธิพลของคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ฉบับภาษาบาลีที่เรียกว่า พระธัมมสังคัม จากพม่าภายหลังเสียกรุงศรีอยุธยาครั้งที่ ๑ ใน พ.ศ. ๒๑๑๒ ครั้นนั้นเมืองหลวงของพม่าย้ายมาอยู่ที่หงสาวดี ในรามัญประเทศ จึงทำให้ผู้ชำระกฎหมายตราสามดวงเขียนไว้ว่า พระธรรมศาสตร์ไทยได้รับถ่ายทอดมาจากเมืองมอญ

พระธรรมศาสตร์ซึ่งเป็นคัมภีร์แม่บทของประเทศสยาม นักปราชญ์ราชบัณฑิตได้แสดงถึงอัจฉริยภาพของท่านในการเปลี่ยนแปลงคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ของลัทธิพราหมณ์ให้เหมาะสมกับสังคมไทย ความจริงคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ของอินเดียมิได้เป็นคัมภีร์ทางด้านกฎหมายหรือมีบทบัญญัติในลักษณะที่เป็นประมวลกฎหมาย แต่เป็นบทบัญญัติว่าด้วยการครองชีวิตของคนในสังคมฮินดู ซึ่งแบ่งออกเป็นวรรณะต่างๆ ได้มีนักวิชาการศึกษาคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์และแปลออกเป็นภาษาต่างๆ หลายภาษา คัมภีร์นี้รวบรวมขึ้นจากจารีตประเพณีตามลัทธิความเชื่อของลัทธิพราหมณ์ ในช่วงประมาณคริสต์ศตวรรษที่ ๒ อันเป็นช่วงเวลาที่สำคัญพุทธกำลังเจริญรุ่งเรือง แต่ศาสนาพราหมณ์กำลังตกต่ำ พวกพราหมณ์จึงนำคัมภีร์นี้ขึ้นเพื่อยกย่องวรรณะพราหมณ์ว่าเป็นวรรณะสูงสุด เพราะพวกพราหมณ์เป็นผู้สั่งสอนให้คนวรรณะต่างๆ ประพฤติปฏิบัติตนให้สมควรแก่ชนชั้นของตน ความสำคัญของวรรณะพราหมณ์อยู่ตรงที่ว่า พราหมณ์เป็นผู้ถ่ายทอดและสั่งสอนหลักการศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวกับการครองชีวิตซึ่งเป็นคำสอนของพระมनुเทพผู้เกิดจากพรหม และเป็นผู้แบ่งภาคเป็นเมธีเทพอีกสิบองค์ ในบรรดาเทพเหล่านี้มี เทพ พฤคุ และนารท (นารอท) รวมอยู่ด้วย พระมनुเทพได้ให้พฤคุเป็นผู้แสดงหลักธรรมแก่เหล่าฤาษีทั้งหลายโดยมีชาติตกบกพร่อง

จะเห็นได้ว่า พระธรรมศาสตร์เป็นคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ เพราะมาจากพระมनुเทพผู้ให้กำเนิดเทพและมนุษยชาติ และสาธกว่า มนุษย์แต่ละวรรณะควรจะทำอะไรปฏิบัติตนอย่างไรในการครองชีวิต เพื่อมิให้ละเมิดธรรม และได้กล่าวถึงบทบาทและหน้าที่ของกษัตริย์ในการตัดสินคดีความและวิธีการในการไต่สวนความ แต่เมื่อคัมภีร์นี้ถูกถ่ายทอดมายังเมืองมอญ พม่า และไทย หลักการเดิมที่ให้ความสำคัญดีของคำสอนนี้อยู่ที่เทพผู้ให้กำเนิดมนุษยชาติในศาสนาพราหมณ์ต้องถูกเปลี่ยนไปในสังคมที่นับถือพุทธศาสนา บทบาทของพระมनुไม่ใช่เป็นผู้ให้

กำเนิดคำสอนนี้ แต่ถูกเปลี่ยนไปเป็นเพียงอำมาตย์ของมหาสมมติเทพ ผู้ที่ไปนำคำสอนมาจากกำแพงจักรวาล ซึ่งเป็นคำสอนศักดิ์สิทธิ์ คัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ของลัทธิพราหมณ์ฉบับที่รู้จักกันดีที่สุดเป็นแม่บทของกฎหมายในแง่ที่ว่า ได้กล่าวถึงมูลคดี ๑๘ ประการ มูลคดีคือ เหตุหลักที่จะทำให้เกิดวิวาทกัน แต่ในพระธรรมศาสตร์ของไทยมีเนื้อหาสาระมาก ที่พูดถึงทั้งมูลคดีตระลาการ คือ หลักการในการพิพากษาคดีและกล่าวถึงมูลคดีวิวาท ซึ่งมีจำนวน ๒๙ ประการซึ่งแตกออกเป็นสาขาคดีหรือกฎหมายลูกได้มากมาย กฎหมายที่พระเจ้าแผ่นดินทรงออกเพื่อรองรับสาขาคดีเรียกว่า พระราชศาสตร์ พระราชศาสตร์นี้มีพระราชบัญญัติ พระไอยการ พระราชกฤษฎีกา และพระราชกำหนด เป็นต้น ศัพท์นิติศาสตร์มีความหมายแตกต่างกัน ซึ่งจะได้นำมาอธิบายต่อไป ความยืดหยุ่นในการออกพระราชกำหนดกฎหมายในหมวดพระราชศาสตร์นี้ ก็เพื่อเปิดโอกาสให้กฎหมายต่างๆ ถูกต้องสอดคล้องกับ "เทศกาล" (กาลเวลาและสถานที่ที่เปลี่ยนไป) ผู้เขียนมีข้อสังเกต ๒ ประการคือ

หนึ่ง การที่พระธรรมศาสตร์ของไทยได้รวมมูลคดีวิวาท และหลักการพิจารณาความไว้ด้วยกัน แสดงว่านักปราชญ์ราชบัณฑิตไทยได้เรียบเรียงขึ้นจากมานวธรรมศาสตร์ และนารธรรมศาสตร์ เพราะพระธรรมศาสตร์ฉบับหลังของอินเดียมุ่งเน้นไปที่ขั้นตอนการพิจารณาไต่สวนและตัดสินคดีความ

สอง กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับคดีความด้านความมั่นคง เช่น กบฏศึก และอาญาหลวง รวมไว้ด้วย ซึ่งไม่พบในมานวธรรมศาสตร์ของอินเดีย

เนื่องจากคัมภีร์พระธรรมศาสตร์เป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ ดังนั้น ในสมัยโบราณการออกพระราชบัญญัติของพระเจ้าแผ่นดินจึงต้องเกี่ยวข้องกับการตั้งการพระราชพิธีด้วย ในจารึกกฎหมายลักษณะลักพาของสมัยสุโขทัย เมื่อสมเด็จพระมหาธรรมราชา (รามราชาธิราช) ได้เสด็จไปทรงออกกฎหมายที่เมืองกำแพงเพชรนั้น พระองค์ได้ "เสด็จในตรีมุขเสวยบุญสุข ตั้งกฤตยแล้ว" จึงได้ออกกฎหมาย คำว่า "กฤตย" (kritya) นั้น Sir. Monier-William ให้ความหมายในพจนานุกรมภาษาสันสกฤต-อังกฤษของท่านว่า "practicing magic or sorcery, bewitching" ซึ่งเป็นพิธีเกี่ยวกับไสยศาสตร์อย่างหนึ่ง คำนี้มีรากศัพท์เดียวกับกิตติกา ในภาษาบาลี ซึ่งแผลงไปเป็น กติกา และตรงกับคำ กฤษฎีกา ในภาษา

สันสกฤต คำ พระราชกฤษฎีกา ในประมวลกฎหมายเก่าจึงหมายถึง “กติกา” หรือ “ข้อกำหนด” ซึ่งเกิดจากพิธีกรรมที่ทำให้ศักดิ์สิทธิ์ เมื่อกติกาหรือข้อกำหนดในพระราชบัญญัติที่พระเจ้าแผ่นดินตั้งขึ้นไว้มีสถานภาพศักดิ์สิทธิ์ ตัวบทกฎหมายจึงเป็นสิ่งที่ละเมิดมิได้

๔. ทันทกรรม

ขบวนการยุติธรรมย่อมจะไม่สมบูรณ์ถ้าปราศจากมาตรการการลงโทษ แม้พระมหากษัตริย์จะทรงมีพระราชอำนาจในการลงโทษ แต่มิใช่เป็นอำนาจที่จะลงโทษตามอำเภอพระทัย หากทรงต้องยึดถือตัวบทกฎหมายเกี่ยวกับการลงโทษ บทบัญญัติการลงโทษอาจเป็นลักษณะของการปราม และได้กำหนดโทษไว้อย่างรุนแรงจนดูเกินเหตุ เช่น กรรมกรรม (โทษหนัก) ๓๒ ประการซึ่งเป็นการจำลงสภาพการลงโทษในนรก ที่ทำให้เกิดความรู้สึกแก่ผู้คิดจะกระทำความผิดเหมือนตายทั้งเป็น เช่น โทษกบฏติดคอพระมหากษัตริย์ ประการหนึ่งคือ การผ่ากระโหลกเอาน้ำส้มพะอุม (น้ำส้มตำเดือด) เทราดลงบนสมองให้เดือดปุดๆ ซึ่งเป็นลักษณะของการสร้างภาพให้ดูน่ากลัว โทษอื่นๆ มีหลายลักษณะตามลำดับความรุนแรงมากน้อยต่างกันไป มีตั้งแต่การลงโทษทางกายและการปรับสินไหม การกำหนดบทลงโทษบางอย่างถือเป็นพรหมทัณฑ์ เปลี่ยนแปลงมิได้ อย่างเช่น เรื่องการกำหนดการปรับสินไหมและพินัย เช่น กฎหมายพรมศักดิ์ ซึ่งกำหนดว่าผู้มีอายุในแต่ละช่วง มีค่าตัวไม่เท่ากัน ดังนั้นจะเห็นว่า แม้แต่หลักการเกี่ยวกับการลงโทษก็ยังมีที่มาที่ศักดิ์สิทธิ์ ผู้ที่ต้องพรหมทัณฑ์ คือผู้ที่ทำความผิดตามที่ระบุไว้และต้องรับราชทัณฑ์ คือการลงโทษจากพระมหากษัตริย์

๕

กฎหมายทั้งหลายที่บัญญัติขึ้นไม่ว่าจะเป็นในสังคมใด ย่อมเป็นเครื่องสะท้อนสภาพของสังคมนั้น เพราะกฎหมายเป็นเครื่องมือของรัฐในการรักษาความสงบสุขในสังคม และกฎหมายมักจะออกมาเพื่อแก้ปัญหาความขัดแย้งในสังคม ด้วยเหตุนี้ กฎหมายจึงเป็นแว่นส่องสังคมในอดีต เช่นเดียวกับการที่

กฎหมายตราสามดวงเป็นแนวนโยบายสังคมไทย นักประวัติศาสตร์มองว่า กฎหมายที่ระบุวันเวลาที่ประกาศใช้และยืนยันได้ คือหลักฐานชั้นต้นร่วมสมัยทำให้ทราบว่า คนในอดีตมีแนวคิด หลักการ และปรัชญาในการยุติปัญหาความขัดแย้งในสังคมอย่างไร แต่ยิ่งไปกว่านั้น นักประวัติศาสตร์ให้ความสำคัญแก่หลักฐานประเภทกฎหมายโบราณเพราะว่า กฎหมายเก่ามีเนื้อหาครอบคลุมทุกเรื่อง ตั้งแต่เรื่องของผู้ปกครองบ้านเมืองไปถึงเรื่องชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านนับแต่เกิดจนตาย กฎหมายตราสามดวงสะท้อนภาพสังคมไทยสมัยก่อนว่า คนไทยในอดีตมีความคิด ความหวัง ความสัมพันธ์ทางสังคม และความสัมพันธ์ในฐานะปัจเจกบุคคลกับรัฐอย่างไร กฎหมายตราสามดวงยังเป็นหลักฐานที่ดีที่สุดสำหรับประวัติศาสตร์ไทยเพราะเป็นที่รวมของกฎหมายที่ออกมาในเรื่องต่างๆ และในวาระต่างๆ กัน ตลอดระยะเวลาหลายศตวรรษ ภาพสะท้อนสังคมไทยในอดีตจึงมิใช่ภาพที่หยุดนิ่ง หากเป็นภาพของพัฒนาการทางการเมือง พิธีกรรม วัฒนธรรมและภาษาที่น่าสนใจศึกษาเป็นพิเศษ

นักประวัติศาสตร์ตระหนักอยู่เสมอว่า การศึกษาหลักฐานข้อมูลอันเป็นร่องรอยจากอดีตอย่างเป็นระบบและในเชิงวิพากษ์ ย่อมทำให้เข้าใจและอธิบายปรากฏการณ์ในสังคมปัจจุบันได้เกือบจะทั้งหมด ยกตัวอย่างเช่น วัฒนธรรมการวางตนและปฏิบัติงานของข้าราชการไทยในหน่วยงานต่างๆ ก็ยังสะท้อนให้เห็นวัฒนธรรม “ข้าเฝ้า” หรือ “เข้าเฝ้า” ที่ตกทอดมาจากอดีต ที่ผู้บังคับบัญชาเห็นว่า การเสนอตัวอยู่ใกล้ชิด “เจ้านาย” และพิธีกรรมต่างๆ มีความสำคัญว่าเนื้อหาสาระของงานที่ต้องรับผิดชอบทำในสำนักงาน เป็นต้น ลักษณะทางสังคมบางประการก็ถือว่ามีที่มาจากระบบศักดินาเก่า เช่น การที่ยศถืออย่างที่มีกฎหมายรองรับแต่ครั้งอยุธยา เช่น ผู้เขียนหนังสือร้องฟ้องในสมัยโบราณต้องเขียนชื่อยศและราชทินนามของข้าราชการศักดินาตั้ง ๔๐๐-๕๐๐ ขึ้นให้ถูกต้อง หรือ เมื่อข้าราชการได้รับพระราชทานเลื่อนยศและเปลี่ยนราชทินนามใหม่ ผู้อื่นต้องเรียกให้ถูกต้องเพื่อให้เกียรติกัน จะเรียกผิดๆ ถูกๆ ได้ไม่เกิน ๓ เดือน^{๑๖} มิฉะนั้นจะมีโทษเพียน นอกจากนี้ยังมีประกาศไม่ให้เรียกชื่อข้าราชการผู้ใหญ่

^{๑๖} พระไอยการอาญาหลวง ข้อ ๔๘.

สี่ ให้ทรงรักษาพระนครราชเลมาให้สุขเกษมโดยยุติธรรม

ราชธรรมข้อที่สามเป็นข้อสำคัญ โดยทั่วไปแล้ว พระเจ้าแผ่นดินมีพระราชอำนาจเต็มที่จะสั่งอย่างไรก็ได้เพื่อประโยชน์แก่พระองค์เอง แต่ราชธรรมข้อนี้บังคับว่า พระราชทรัพย์ซึ่งจะประมูล (รวบรวมมา) ต้องเป็นไปโดยยุติธรรม ไม่สร้างความเดือดร้อนแก่ราษฎรหรือนำราษฎรไปสู่อบายภูมิ ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ^{๑๕} จันทน์เด็ก (ขุนวิเสดวานิช) ได้กราบบังคมทูลเสนอว่าจะขอเก็บภาษีเพิ่มให้แก่พระคลังหลวงเป็นเงินสูงถึงปีละ ๒๕๐ ซึ่ง ส่วนขุนทิพหมื่นรุทอักษร ก็ขอสิทธิตั้งบ่อนเบี้ย ณ แขวงเมืองราชบุรี เมืองสมุทรสงคราม เมืองสมุทรปราการเป็นเงินตอบแทนแก่พระคลังหลวงปีละ ๓๗๐ ซึ่ง ส่วนนายเมืองและพวกได้ขอพระราชทานสิทธิประมูลภาษีจากผู้ขายพื้นปีละ ๑ ซึ่ง โดยจะหาเงินตอบแทนเข้าหลวงรวมปีละ ๓๓๔ ซึ่ง เมื่อรวมกันเข้าเป็นเงินมากโข สมเด็จพระเจ้าบรมโกศทรงสั่งลงพระราชอาชญาบุคคลเหล่านี้โดยการเขียนด้วยหวายและวิสาขบาตรอาบตรภรรยาเป็นโทษ ทั้งนี้ เพราะได้เคยทรงสั่งมิให้ตั้งบ่อนเบี้ยอยู่ก่อน ยังอุตส่าห์คิดอ่านจะให้ผู้คนติดการพนัน^{๑๖} พระมหากษัตริย์ทรงต้องนำพสกนิกรของพระองค์ข้ามสังสารวัฏ แล้วจะทรงส่งเสริมให้ราษฎรของพระองค์เข้าสู่อบายมุขอย่างไร ส่วนการเก็บภาษีแบบขูดรีดเพียงเพื่อนำเงินเข้าพระคลังหลวงนั้น ถ้าประชาชนเดือดร้อนยากเข็ญจากการกระทำดังกล่าวก็ย่อมถือได้ว่าไม่ยุติธรรม ข้อคิดนี้อาจทำให้ต้องย้อนพิจารณาบทบาทของผู้ปกครองในเรื่องการส่งเสริมจริยธรรมและศีลธรรมอันดีของราษฎร ภาพสะท้อนจากกฎหมายตราสามดวงก็คือ อบายมุขเป็นบ่อเกิดของปัญหาสังคม

๖

กฎหมายตราสามดวงเป็นเอกสารที่ศึกษาได้ยากเพราะเต็มไปด้วยโบราณศัพท์ การศึกษานี้ตีวรรณกรรมเล่มนี้ จำต้องอาศัยนักวิชาการหลายสาขา

^{๑๕} ดู พระราชกำหนดเก่า ฉบับที่ ๔๒ ออกเมื่อวันที่ ๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๒๙๙ ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ

วิชา ไม่ใช่แต่เฉพาะนักประวัติศาสตร์และนักประวัติศาสตร์กฎหมายเท่านั้น ทั้งที่เอกสารนี้เป็นเอกสารเก่าที่ทำหาย แต่นักอักษรศาสตร์ และผู้อ้างว่าเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านภาษาไทยก็แทบจะไม่เคยแตะต้องหรือได้ศึกษาอย่างจริงจังและเป็นระบบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเชิงนิติประวัติ ท่านเหล่านี้อาจไม่รู้จัก หรือรู้จักแต่ก็ไม่มีความพยายามแม้เพียงแต่จะหยิบขึ้นมาศึกษา นอกเหนือจากเรื่องวิวัฒนาการของภาษาไทยแล้ว กฎหมายตราสามดวงเป็นแหล่งข้อมูลที่มีเนื้อหาครอบคลุมไทยศึกษาทุกด้าน ในการเตรียมจัดพิมพ์กฎหมายตราสามดวงฉบับชำระใหม่ โครงการวิจัยฯ นี้ได้กำหนดโครงสร้างเนื้อหาไว้ใหม่อย่างชัดเจนขึ้นดังนี้

โครงสร้างเนื้อหากฎหมายตราสามดวง

<u>กฎหมายการปกครองสมัยอยุธยา</u> กฎ ๓๖ ข้อ พระราชกำหนดใหม่	กฎหมายเกี่ยวกับศักดินาและการแบ่งส่วนราชการ พระไอยการนาเจ้า พระไอยการนาพลเรือน พระไอยการนาทหาร พระไอยการนาหัวเมือง	<u>กฎหมายการปกครองสมัยรัตนโกสินทร์</u> พระราชกำหนดใหม่ พระราชบัญญัติ กฎพระสงฆ์
---	---	---

๒๒ ความสำคัญของ "กฎหมายตราสามดวง: แนวนโยบายสังคมไทย"

โครงสร้างเนื้อหากฎหมายตราสามดวงที่แสดงข้างต้น ไม่ได้เป็นการจัดบนพื้นฐานแนวคิดทางนิติศาสตร์ แต่อยู่บนพื้นฐานการพิจารณาว่า กฎหมายตราสามดวง เป็นเอกสารประวัติศาสตร์ที่สะท้อนภาพสังคมไทยได้อย่างไร และต้องเป็นการมองในบริบทและจากแนวคิดแบบไทย ทั้งนี้เพื่อจะตอบคำถามว่า กฎหมายตราสามดวงแสดงถึงภูมิปัญญาไทยในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในสังคมไทยในอดีตได้อย่างไร แนวคิดเกี่ยวกับรัฐและบทบาทของรัฐในการปกครองเป็นอย่างไร วิถีชีวิตของคนในสังคมไทยโบราณเป็นอย่างไร และอะไรเป็นเครื่องกำหนดสถานภาพของปัจเจกบุคคลทั้งชายและหญิง

การศึกษาวិเคราะห์กฎหมายตราสามดวงต้องทำด้วยความระมัดระวัง เพราะกฎหมายตราสามดวงเป็นเอกสารที่มีความซับซ้อน เนื่องจากนักปราชญ์ราชบัณฑิตครั้งรัชกาลที่ ๑ ได้ประมวลขึ้นใหม่จากบรรดากฎหมายเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยาที่หลงเหลืออยู่เพียงส่วนหนึ่ง และท่านผู้ชำระคงต้องรีบทำให้เสร็จภายในระยะเวลาที่จำกัดเพื่อทูลให้พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชประกาศใช้ได้ทันสมพระราชประสงค์ ปัญหามีอยู่ว่า การประมวลกฎหมายครั้งนี้ เกี่ยวข้องกับการชำระตัวบทให้บริสุทธิ์เพียงประการเดียว หรือ มีการเปลี่ยนแปลงหลักการสำคัญอย่างไบบ้าง ในกรณีแรก นักประวัติศาสตร์มีหลักฐานต้นฉบับกฎหมายเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยาจำนวนหนึ่งเพื่อศึกษาเปรียบเทียบกับกฎหมายฉบับเดียวกันที่ถูกชำระแล้วในประมวลกฎหมายตราสามดวง และพอสันนิษฐานได้อย่างกว้างๆ ว่า ผู้ชำระในสมัยรัชกาลที่ ๑ ไม่ได้รักษาเนื้อหาของต้นฉบับไว้ทั้งหมด หากมีการเปลี่ยนแปลงให้ตรงกับสถานการณ์ของสมัยที่มีการชำระ ในส่วนของภาษาได้มีการปรับปรุงอักขรวิธีและสำนวนให้ตรงตามสมัยนิยม แต่คงไม่ได้ทำสมบูรณ์ทุกฉบับเพราะมีเอกสารจำนวนมาก กรณีศึกษาตัวอย่างต้นฉบับพระราชกำหนดเก่าเกี่ยวกับการปกครองหัวเมือง ลงจุลศักราช ๑๐๘๙ ครั้นสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ^{๑๑} แสดงให้เห็นกระบวนการชำระกฎหมาย

^{๑๑}วินัย พงศ์ศรีเพียร, “การปกครองหัวเมืองของไทยสมัยอยุธยาตอนปลาย” ใน วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ, *จัดตั้งสันนิษฐาน*, พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติอยุธยา, หอสมุดราชวงศ์ สมุวัตรย์ เกษมศรี อาจารย์ จุลทัศน์ พายรรานนท์ ดร. เกษม ศิริสัมพันธ์ และ คุณหญิง คณิตา เลขะกุล เนื่องในโอกาสอายุครบ ๗๒ ปี, (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์ไทย, ๒๕๔๗): ๒๕๙-๒๙๒

ตราสามดวงเป็นอย่างดี และทำให้เกิดคำถามว่า กฎหมายตราสามดวงเป็นเอกสารประวัติศาสตร์ขั้นต้นหรือไม่ ผู้เขียนเชื่อว่า แม้ผ่านกระบวนการชำระในลักษณะที่กล่าวมาแล้ว เอกสารนี้ยังคงมีคุณค่าในฐานะเอกสารขั้นต้นในระดับหนึ่ง แต่ผู้ศึกษาจะต้องวิเคราะห์ด้วยความระมัดระวังว่า ส่วนใดเป็นส่วนที่อาจถูกแก้ไข ความไม่สม่ำเสมอของเนื้อความในเอกสารบางตอนและการอยู่ผิดที่ผิดทางของความเป็นบางส่วน เช่น ในพระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนและพระไอยการตำแหน่งนาทหาร บ่งบอกถึงสภาพต้นฉบับกฎหมายเดิมว่าอยู่ในสภาพชำรุดและอาจพลัดจากกัน เมื่อมาคัดลอกใหม่จึงอาจคัดลงผิดที่ได้

๗

กฎหมายตราสามดวงเป็นหลักฐานประวัติศาสตร์ที่เป็นเสมือนแว่นส่องสังคมไทยอย่างแท้จริง ข้อสังเกตต่อไปนี้เป็นเพียงความประทับใจในภาพรวมจากการศึกษากฎหมายตราสามดวงที่ผ่านมาแล้ว

๑. ความสำคัญของสถาบันพระมหากษัตริย์

พระมหากษัตริย์ทรงอยู่ ณ จุดศูนย์กลางของระบบการเมืองและระบบวัฒนธรรมของไทย สังคมไทยเป็นสังคมที่ได้รับแบบแผนประสมประสานจากอุดมคติการเมืองของศาสนาพุทธและพราหมณ์ พระองค์มีทิพภาวะไม่ว่าจะในฐานะเทวราช ในทัศนะของคัมภีร์พระเวท ซึ่งสะท้อนออกมาในพระราชพิธีอินทราราชาภิเษก พระผู้เป็นเจ้าของคัมภีร์พราหมณ์ ซึ่งสะท้อนออกมาในพระราชพิธีหลวต่าง ๆ และทรงเป็นมหาสมมติเทวราช ตามความเชื่อที่ปรากฏในคัมภีร์อัคคัญสูตของศาสนาพุทธ สมมุติฐานที่เหมือนกันในคติของอินเดียคือ มนุษย์มีธรรมชาติสันดานที่เลวร้าย คนที่แข็งแกร่งกว่ามีแนวโน้มที่จะข่มเหงคนที่อ่อนแอกว่า บทบาทของพระมหากษัตริย์ในปริเฉทที่ ๔ ของคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์คือ การส่งเสริมคนในสังคมครองชีวิตให้อยู่ใน “ธรรมะ” (หรือ หน้าที่ที่สอดคล้องกับสถานภาพแห่งตน) และการปกป้องคนดีจากการข่มเหงรังแกของคนชั่ว หน้าที่พระมหากษัตริย์คือ การจรรโลงให้สังคมอยู่ในความสงบสุข เพราะฉะนั้น พระองค์

ทรงมีหน้าที่ดูแลมิให้กฎหมายอันศักดิ์สิทธิ์พื้นเพือน และทรงบังคับใช้กฎหมายที่ทรงบัญญัติขึ้นมาเพื่อแสดงทั้งพระราชอำนาจและเอกสิทธิ์แห่งพระมหากษัตริย์ กฎมณเฑียรบาล (หรือ มณเฑียรบาล) เป็นกฎหมายพิเศษที่ออกมาเพื่อรักษา “เรือนหลวง” คำว่า เรือนหลวง มีความหมายครอบคลุมไปถึงทั้งองค์พระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ เช่นเดียวกับพระราชฐาน ซึ่งผู้ใดจะละเมิดมิได้ ในขณะที่เดียวกัน ความปลอดภัยของราชบัลลังก์และบ้านเมืองนับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งวด พระโอยการกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงของแผ่นดิน เช่น พระโอยการกระบดศึกและพระโอยการอาชญาหลวง (รวมถึงพระโอยการอาชญาราชฎ์) จึงมีความสำคัญในระดับสูงสำหรับพระองค์ ส่วนการชำระดูแลกฎหมายของบ้านเมืองมิให้พื้นเพือน ทั้งในส่วนที่เกี่ยวกับนิติปรัชญาและการบริหารงานยุติธรรมเป็นเรื่องพื้นฐานของกระบวนการยุติธรรมในสังคมที่ไม่มีโรงเรียนสอนกฎหมาย แต่เน้นในเรื่องจริยธรรม คุณธรรม และศีลธรรมของผู้พิพากษาตระลาการเป็นหลัก

๒. ระบบและกระบวนการยุติธรรมของไทย

มีความซับซ้อนและมีข้อที่ควรสังเกตดังนี้

๒.๑ กระบวนการยุติธรรมของไทยโบราณดำเนินไปควบคู่กับการบริหารราชการแผ่นดินและการปกครองบ้านเมือง ผู้ปกครองแต่ละกรมที่รับผิดชอบลักษณะงานบริหารและปกครองที่แตกต่างกันต่างถือ “ตระหวง” หรือ เขตอำนาจศาล ที่เป็นสิทธิพิเศษที่กำหนดไว้ในพระธรรมนูญ การที่เจ้ากรมแต่ละกรมได้ “ตระหวง” ของตนไว้ นับว่าเป็นเรื่องสำคัญมาก เนื่องจากข้าราชการสมัยก่อนไม่มีเงินเดือนประจำ รายได้ของกรม เจ้าเมืองและกรมการเมืองต่างๆ มาจากค่าฤชาธรรมเนียมการพิจารณาความ การปรับพิไนย และค่าไถ่โทษต่างๆ วัฒนธรรมการไถ่โทษได้ฝังรากลึกในสังคม กล่าวคือ การชินกับความคิดว่าเงินสามารถไถ่โทษได้ จนทำให้เกิดผลกระทบต่อการบวนการยุติธรรมในขั้นตอนต่างๆ จนถึงบัดนี้

๒.๒ แนวคิดที่น่าสนใจประการหนึ่งในตัวบทกฎหมายของไทย คือ หลักเหตุผลที่ใช้ในการตัดสินความหรือแม้กระทั่งมีการให้เหตุผลว่า การกระทำผิดประการหนึ่งประการใดควรได้รับโทษระดับใดเพราะเหตุผลใด หลักเหตุผลนี้อาจ

เป็นเรื่องของสามัญสำนึก เช่น เรื่อง “เด็กเจ็ดเข้า เฒ่าเจ็ดสิบ” ซึ่งจะเอาผิดมิได้เนื่องจากความไร้เดียงสาหรือความเสื่อมทางกายภาพของมนุษย์เป็นเรื่องธรรมชาติ หรือ พระราชบัญญัติใหม่ที่กำหนดโทษของชายไม่มีภรรยาผู้ที่มีชู้ขึ้นเด็กที่ยังไร้เดียงสาอายุ ๑๒ ขวบลงมาต้องได้รับโทษหนัก เขียน ๑๐๐ ที่ จับตัวตระเวนบกและตระเวนเรืออย่างละ ๓ วัน เพราะ “พาลทุจริตหยาบชู้ ไม่มีหิริโอตัมปะ...หาเกรงกลัวไทยพุทธจักรราชอาณาจักรไม่ ครั้นมิปราบปรามก็จะไปสู่จตุรกายภูมิเสียเป็นอันมาก”^{๒๐}

๒.๓ กระบวนการยุติธรรมของไทยสมัยโบราณให้ความสำคัญแก่หลักฐานหนังสือมากกว่าที่เคยเชื่อกัน ไม่ว่าจะเป็นกรรมกรรม หนังสือซื้อขาย โฉนด ฎีกา ซึ่งเป็นหลักฐานในการพิจารณาคดีความ คำว่า “เอกสาร” มีใช้มาตั้งแต่ครั้งอยุธยา แต่มีความหมายว่า หนังสือสำคัญ (เอก “สำคัญ” + สาร “หนังสือ”)

๒.๔ การให้ความสำคัญแก่ปัจเจกบุคคลไม่เท่ากัน โดยเฉพาะกรณีการเป็นพยานในการสืบสวนความ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสถานภาพทางสังคม ภูมิหลัง ความประพฤติและอาชีพ เช่น พระภิกษุ ผู้เป็นทิพพยานย่อมน่าเชื่อถือกว่าหญิงนครโสเภณี เป็นต้น

๒.๕ การถือความรับผิดชอบร่วมกันของครอบครัวและชุมชน ในทัศนะของไทยและตะวันออก เช่น จีน ทางกรถือว่า ครอบครัวและชุมชนมีหน้าที่และบทบาทในการรักษาความสงบสุขของสังคม หลักการนี้ถือว่า เมื่อสมาชิกในครอบครัวกระทำผิด พ่อแม่และญาติต้องรับผิดชอบด้วยโดยเฉพาะคดีอุกฉกรรจ์ เช่นเดียวกับชุมชนต้องเอื้ออาทรต่อการป้องกันและดูแลชุมชนมิให้เกิดเหตุร้ายในชุมชน มิฉะนั้น จะต้องเสียรางวัลหรือค่าปรับตามระยะที่ห่างหรือใกล้เท่าใดจากที่เกิดเหตุร้าย นี่เป็นที่มาของพฤติกรรม “ไทยมุง” คือ คนต้องออกไปดูเพื่อรับทราบเหตุการณ์ร้ายและสามารถรายงานแก่เจ้าหน้าที่ได้ รัฐมองว่า หลักการนี้เป็นมาตรการป้องกันและป้องปรามที่ได้ผล เพราะผู้กระทำผิดจะมิกล้ากระทำความผิดเมื่อผลแห่งการกระทำผิดจะต้องตกไปถึงพ่อแม่และเครือญาติด้วย การที่ไม่ให้สมาชิกในชุมชนถือ “อุเบกขา” หรือ วางเฉย ได้ปรากฏในจารึก

^{๒๐} พระราชบัญญัติ จ.ศ. ๑๑๕๖ ฉบับที่ ๑๗.

ลักษณะลักพา ครั่งสุโขทัยอยู่ก่อนแล้ว

๓. สถานภาพของปัจเจกบุคคลและ “ค่าของคน”

สถานภาพของปัจเจกบุคคลและ “ค่าของคน” ขึ้นอยู่กับปัจจัยต่อไปนี้ คือ

๓.๑ ระบบศักดินา หรือ การกำหนดสถานภาพและสิทธิทางการเมืองและสังคมของปัจเจกบุคคล คำว่า “ศักดินา” (สันสกฤต. ศักติ) แปลว่า อำนาจ ส่วน “นา” เป็นคำไทย ดังนั้น ศักดินา จึงไม่ใช่คำที่หมายให้อ่านและตีความอย่างคำสมาหรือสนธิ หากหมายถึง ศักติ หรือ อำนาจ ที่มีจำนวน “นา” เป็นเครื่องบ่งบอกตำนานอัคคัญสูตร กล่าวถึง ผู้คนในยุคจุลาลงได้เลือกตั้งบุคคลผู้มีความดีสูงสุดเป็นมหาสมมติเทพและเป็นผู้ปกครองสูงสุด โดยที่ทุกคนมอบนาที่ดินทำกินทั้งหมดแก่มหาสมมติ เพื่อที่มหาสมมติจะได้ทรงเป็นเจ้าของแผ่นดินทั้งหมด และพระราชทานสิทธิแก่ราษฎรตามน้อยตามความใกล้ชิดกับพระองค์ จำนวนนาที่ได้รับเป็นเครื่องบอกสถานภาพทางการเมืองและสังคม ในสังคมไทยศักดินามีความสำคัญในเชิงสัญลักษณ์ ทุกคนในแผ่นดินต้องมีศักดินา ยกเว้นพระเจ้าแผ่นดินและพระราชวงศ์ที่ใกล้ชิดที่สุด คือ พระอัครมเหสี พระภรรยาเจ้า และพระสนมเอกทั้งหลาย เนื่องจากพระเจ้าแผ่นดินเป็นผู้ปกครองสูงสุด ไม่ได้รับนาจากใคร ศักดินาเป็นเครื่องแสดงฐานะ แต่ในขณะเดียวกันก็ใช้เป็นมาตรฐานในการปรับสินไหมและพิไยในกรณีที่เกิดทำผิด ประวัติศาสตร์การเมืองการปกครองของไทยแสดงว่า ยศและศักดินาได้เพื่อบรรลุอดจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ เพราะฉะนั้น การบอกว่า ข้าราชการศักดินา ๔๐๐ มีสถานะพิเศษคือ เข้าเฝ้าได้ จึงอาจเป็นเรื่องของการกำหนดขึ้นเฉพาะสมัยหลัง ตามทำเนียบพระไอยการตำแหน่งนา เจ้ากรมบางกรม มีศักดินาไม่ถึง ๔๐๐ ก็มี

๓.๒ “ค่าของคน” ในสังคมไทยโบราณนั้น ไม่ได้ขึ้นอยู่กับฐานันดรศักดิ์เท่านั้น แต่โดยพื้นฐานแล้วย่อมขึ้นอยู่กับกายภาพของคนโดยพิจารณาจากอายุ พระไอยการพรมศักดิ์ได้กำหนดค่าของคนไว้ตามความล่วงไปของอายุ เพื่อเป็นมาตรฐานในการปรับสินไหมเมื่อบุคคลผู้หนึ่งเกษียณ (สิ้น) อายุ ณ ช่วงใดช่วงหนึ่งของชีวิต

๔. ระบบการปกครองและการบริหารราชการแผ่นดินของไทย

ระบบการปกครองและการบริหารราชการแผ่นดินของไทยมีทั้งความซับซ้อนและการทับซ้อน ข้อมูลจากกฎหมายตราสามดวงเป็นเพียงภาพสะท้อนส่วนหนึ่ง และอาจเป็นภาพจากการถ่ายทอดของผู้ชำระกฎหมายในสมัยรัชกาลที่ ๑ ที่ไม่สมบูรณ์นัก เป็นต้นว่า ในทำเนียบข้าราชการพลเรือน มีการกล่าวถึงออกญามหาอุปราช แต่เพียงยศราชทินนามและศักดินา โดยไม่มีบัญชีรายชื่อข้าราชการที่ขึ้นกับท่านเลย ทั้งที่เป็น “แสนอญาราช” และตามหลักฐานของตะวันตกเป็นหัวหน้าเสนาบดีจนถึงสมัยอยุธยาตอนปลาย อาจเป็นไปได้ว่า เนื่องจากตำแหน่งนี้เลิกไปแล้วไม่เห็นความจำเป็นต้องใส่ไว้ในสมัยรัชกาลที่ ๑ อย่างไรก็ตามการบริหารราชการแผ่นดินและการปกครองของไทยโบราณเกี่ยวข้องกับสิ่งต่อไปนี้

๔.๑ การควบคุมไพร่พล ลักษณะพื้นฐานของการปกครองของชนเผ่าไทสมัยโบราณคือ การควบคุมกำลังพล โดยแบ่งเป็นหน่วยสิบ หน่วยยี่สิบ หน่วยห้าสิบ หน่วยร้อย และหน่วยพันในความควบคุมของ “นาย” ในราชอาณาจักรขนาดใหญ่อย่างเช่น อยุธยา นั้น การควบคุมกำลังพลและการจัดทำสำราญที่ไพร่พลเป็นเรื่องสำคัญยิ่ง เพราะไพร่พลเป็นกำลังสำคัญสำหรับราชการ พระไอยการบานแผนกเป็นกฎหมายเฉพาะว่าด้วยการแบ่งปันหมู่ชาและการขึ้นทะเบียนทางวาระของไพร่ พระราชบัญญัติและพระราชกำหนดหลายฉบับในต่างวาระกัน แสดงให้เห็นว่า อยุธยามีปัญหาด้านการถ่ายเทไพร่พลไปสู่สถานภาพอื่น ซึ่งสร้างความวิตกแก่ราชสำนัก แม้ในปัจจุบัน นักประวัติศาสตร์ก็ยังมีความรู้อย่างค่อนข้างคลุมเครือเกี่ยวกับเรื่องไพร่ในสังคมไทย เพราะยังไม่สามารถกำหนดความหมายที่แท้จริงเกี่ยวกับศัพท์ต่างๆ ที่เรียกไพร่ เช่น เลก ไพร่ราบ ไพร่เลว และอื่น

๔.๒ พัฒนาการของระบบการปกครองของไทยในสมัยอยุธยาสะท้อนให้เห็นสิ่งต่อไปนี้

๔.๒.๑ การจัดการปกครองให้มีกรมซ้าย-ขวา เพื่อให้เจ้ากรมทำหน้าที่รักษาตุลอำนาจซึ่งกันและกัน เหตุผลก็คือ การป้องกันการรวมอำนาจด้านใดด้านหนึ่งไว้กับข้าราชการผู้หนึ่งผู้ใด

๔.๒.๒ ด้วยเหตุผลด้านความมั่นคงและการเพิ่มบทบาทของ

ราชสำนัก ได้มีการเพิ่มชั้นการปกครองในระดับจางวางเหนือเจ้ากรมขึ้นไป ในระยะแรก จางวาง อาจทำหน้าที่ผู้กำกับราชการหรือที่ปรึกษากรม แต่ในภายหลัง ตำแหน่งนี้อาจมีบทบาทในการบริหารราชการและสั่งราชการมากขึ้น โดยปกติ จางวางทำหน้าที่กำกับราชการทั้งกรมซ้ายและกรมขวา แต่ในสมัยอยุธยาตอนปลาย กรมซ้ายและกรมขวามักมีจางวางแยกกันเพราะเป็นกรมขนาดใหญ่ เช่น กรมพระศบาลขวา และกรมพระศบาลซ้าย เป็นต้น

๔.๒.๓ การเน้นความสำคัญและบทบาทของสมุหนายกและสมุหพระกลาโหมมากขึ้นในระบบการปกครองแบบจตุสดมภ์อาจทำให้เข้าใจผิด นักประวัติศาสตร์ทราบจากหลักฐานร่วมสมัยของชาวตะวันตกในสมัยอยุธยาตอนปลายว่า ออกญาพระคลัง (โกษาธิบดี) มีบทบาทโดดเด่นกว่าอัครมหาเสนาบดีจักรีและกลาโหมเสียอีก เอกสารของตะวันตกในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองและสมเด็จพระนารายณ์เป็นเจ้าได้กล่าวว่า ทั้งสองพระองค์มีความระแวดระวังอัครมหาเสนาบดีอยู่มาก สมเด็จพระนารายณ์มีพระราชถึงกับทรงยกฐานะของออกญาวังให้สูงส่งกว่าเดิม พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือนในส่วนของการวังสะท้อนให้เห็นภาพความเปลี่ยนแปลงของระบบราชการไทยในช่วงเวลานั้น เพราะมีร่องรอยให้เห็นว่า ออกญาวังน่าจะได้มีบทบาทโดดเด่นขึ้นจริงเพราะมีสร้อยนามสุดท้ายว่า “อัครมหาเสนาธิบดี” คือ ตำแหน่งนายกรัชมุนตรีเหมือนกัน อีกทั้งกรมที่นารายณ์ได้เป็นพระราชทรัพย์ก็อาจมีมากกว่าในกรมพระคลังเสียอีก ในขณะเดียวกัน ดูเหมือนความหวาดระแวงเสนาบดีกลาโหมทำให้มีการย้ายกรมหลักของฝ่ายทหารมายังกรมวังด้วย นอกจากนี้ ข้าทูลละอองที่เป็นเจ้ากรมในกรมวังยังมีศักดินา ๑๐,๐๐๐ และ ๕,๐๐๐ มากกว่าในกรมอื่นๆ ด้วย กรมวัง ยังทำหน้าที่ที่เป็นหัวใจของระบบรักษาความมั่นคงปลอดภัยแก่พระมหากษัตริย์และแผ่นดินด้วย เนื่องจากเป็นผู้แต่งตั้งยุกระบัตริ์ไปประจำหัวเมืองต่างๆ เพื่อเป็นหูเป็นตาแก่พระเจ้าแผ่นดิน โดยต้องเข้ามาถวายรายงานการปฏิบัติหน้าที่ของเจ้าเมืองโท ตรี และจัตวา

๕. สภาพสังคมไทย

การศึกษากฎหมายตราสามดวงในชั้นต้น สะท้อนให้เห็นสภาพสังคมที่ไม่ใช่

ภาพหนึ่ง แต่เป็นภาพของที่เคลื่อนไหวอย่างมีชีวิตชีวา และเป็นพื้นฐานที่ทำให้เราเข้าใจสังคมปัจจุบัน

๕.๑ ปัจจุบันบุคคลไม่ว่าข้าราชการหรือไพร่ในสังคมไทยสมัยจารีตอาจเปลี่ยนสถานภาพทางสังคมขึ้นลงโดยไม่สู้เคอะเขินนัก ไพร่อาจเปลี่ยนสถานภาพเป็นทาสเชิงกระยาดอกเบี้ยยชั่วคราว เพื่อแก้ปัญหานี้สินและเศรษฐกิจ กล่าวคือขายตัวลงเป็นทาสเพื่อเอาเงินไปใช้หนี้ แล้วเอาตัวเองจำนองไว้ โดยที่เจ้าหนี้ไม่กักกันตัวแต่ปล่อยให้ไปทำงานค้าขายเพื่อส่งดอกเบี้ยย คนอื่นอาจตกเป็นทาสด้วยเหตุผลทางการเมือง ทาสดูเหมือนจะมีเสรีภาพค่อนข้างมาก เช่น มีหลักฐานในพระราชกำหนดเก่าว่า ทาสเข้าเล่นการพนันในบ่อนเบี้ย เป็นต้น รองศาสตราจารย์ วุฒิสัย มูลศิลป์ ได้ตั้งข้อสังเกตที่น่ารับฟังว่า แม้ในสมัยปัจจุบันบุคคลที่มีเชื้อสายมาจากทาสในสังคมญี่ปุ่นจะได้รับการดูแลอย่างมาก กรณีนี้แตกต่างจากสังคมไทยปัจจุบัน ซึ่งไม่เคยมีการสอบถามเป็นเงื่อนไขสำคัญว่าใครเป็นครีwtาสมาก่อน ส่วนข้าราชการระดับต่างๆ นั้น อาจเลื่อนฐานะขึ้นลงกันอย่างง่าย ๆ เพียงข้ามวันข้ามคืน เพราะพระมหากษัตริย์ทรงเป็น มหาสมมติเทพ จะให้ผู้น้อยเป็นผู้ใหญ่ก็ได้ หรือให้ผู้น้อยเป็นผู้ใหญ่ก็ได้^{๒๑}

๕.๒ ความสำคัญของพิธีกรรม เนื่องจากราชสำนักเป็นศูนย์กลางของระบบวัฒนธรรม การประกอบพระราชพิธีต่างๆ ทั้งในส่วนที่เป็นพิธีกรรมเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของบ้านเมือง เช่น การพระราชพิธีแรกนา หรือ พระราชพิธีส่วนองค์พระมหากษัตริย์ทั้งหลาย และ พิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ข้าทูลละอองต้องเข้าร่วม เพราะพิธีกรรมเหล่านี้มีความสำคัญเชิงสัญลักษณ์ ธรรมเนียมการเข้าเฝ้าในการพระราชพิธีหรือในโอกาสที่ทรงออกว่าราชการเป็นรากฐานของการจัดระเบียบฐานะข้าทูลละออง และลำดับชั้นแห่งเกียรติยศของราชินิกุลเสนาบดีและอมาตย์น้อยใหญ่ เกียรติยศของเสนาบดีและข้าราชการน้อยใหญ่อยู่ที่เครื่องยศ ซึ่งได้รับพระราชทานประกอบยศศักดิ์ เวลาเสนาบดีและข้าราชการขึ้นเสลี่ยงคานหามไปที่ใด ต้องมีบริพารนำเครื่องยศไปด้วยเพื่อแสดงอำนาจ ครั้นผ่านไปทางใด ไพร่บ้านพลเมืองก็ต้องนบนอบเปิดทางให้แกขบวน

^{๒๑} พระราชกำหนดเก่า ฉบับที่ ๕๐ ลงวันที่ ๔ สิงหาคม ๒๒๔๓ ในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ

นั้นก่อน สิ่งเหล่านี้ยังคงอยู่กับสังคมไทยร่วมสมัย คงไม่มีประเทศใดในโลกเทียบ กับประเทศไทยได้ เมื่อกล่าวถึงการที่ขุนนางการเมืองยังใช้อภิสิทธิ์ปิดถนน ชาว ตะวันตกที่เข้ามาติดต่อกับเสนาบดีไทยสมัยอยุธยาต่างได้ให้ข้อสังเกตว่า คนไทย ให้ความสำคัญแก่พิธีกรรมมาก และดูเหมือนจะให้ความสำคัญแก่สาระที่จะ เจริญกันน้อย สังคมไทยในปัจจุบันก็ให้ความสำคัญแก่พิธีกรรมมากกว่าเนื้อหา สังเกตได้จาก ในการจัดประชุมสำคัญๆ ของหน่วยงานต่างๆ ผู้ดำเนินการอาจให้ ความสำคัญแก่ประเด็นที่ว่า แจกันดอกไม้ควรตั้งที่ใด หรือ ใครควรนั่งที่ใด จะรับ ประทานอาหารอะไรและอย่างไร มากกว่าเนื้อหาของการประชุมเสียอีก

๕.๓ ระบบอุปถัมภ์และระบบเครือญาติ ลักษณะเด่นของสังคมไทย คือ ระบบอุปถัมภ์ และระบบเครือญาติ เนื่องจากความคิดหลักในการปกครองของ ไทยคือ ควบคุมกำลังคนเป็นขั้นๆ ไป ทำให้ทุกคนที่ไม่ใช่ข้าราชการและลูก ข้าราชการมีบรรดาศักดิ์ต้องขึ้นทะเบียนเป็นไพร่หลวงหรือไพร่สมอยู่ในปกครอง ของเจ้าหนุม ไพร่สมเป็นไพร่ที่เป็นกำลังของเจ้านายและข้าราชการผู้มีบารมี จึง เท่ากับเข้าอยู่ในอุปถัมภ์ของเจ้าหนุม ทำให้มีผู้คุ้มครอง ส่วนระบบเครือญาติมี ความสำคัญเพราะเครือญาติมีส่วนได้ส่วนเสียกับบุคคลในตระกูลในระบบ กฎหมายไทยโบราณ ผู้ใดได้ดีเครือญาติก็มักได้ดีด้วยกัน ตกอับก็ตกอับด้วยกัน ทั้งหมด เช่น ในการอุทธรณ์อาชญากรรม เป็นต้น ระบบอุปถัมภ์และระบบเครือญาติ ยังมีอิทธิพลในสังคมไทย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในวงการเมืองและระบบราชการ ถือ เป็นการสืบทอดทางวัฒนธรรมที่เราเข้าใจได้จากการศึกษาพระไอยการต่างๆ ใน กฎหมายตราสามดวง

๕.๔ ความเชื่อในไสยศาสตร์และวิญญานนิยม ความเชื่อในไสยศาสตร์ และวิญญานนิยม ยังเป็นส่วนหนึ่งของการดำเนินชีวิตของคนไทยทั่วไป ดังเช่น เมื่อต้อง "ต่อพิสูท" หรือ พิสูจน์ความจริงขั้นสุดท้ายเมื่อขาดพยานหลักฐานและ พยานบุคคลที่ชี้ขาดไปทางใดทางหนึ่งได้ คู่ความก็อาจเลือกหนทางของไสยศาสตร์ เข้ามาเป็นเครื่องช่วยตัดสิน เช่น ด่าน้ำลุยเพลิง หรือ ล้างตะกั่ว เป็นต้น ดังปรากฏ ในพระไอยการพิสูจน์ด่าน้ำลุยเพลิง แต่คนไทยไม่ไว้ใจใครแม้กระทั่งเทวดา เพราะ เมื่อเชิญภูติเชิญเทวดามาเป็นพยานในการพิสูจน์แล้ว หากเทวดาล้าเอียงเข้าข้าง คู่ความข้างหนึ่งข้างใด ก็มีคำสาปแช่งที่เป็นเงื่อนไขให้เทวดาตกนรกเหมือนกัน

กฎหมายตราสามดวงเป็นชุมทรัพย์ของผู้ต้องการศึกษาเรื่องไทยในเกือบทุกเรื่อง การชำระกฎหมายตราสามดวงจะช่วยอำนวยความสะดวกแก่นักวิชาการด้านไทยศึกษาในโอกาสข้างหน้า ผลงานวิจัยที่เกิดขึ้นจากโครงการนี้จะเบิกทางไปสู่องค์ความรู้ใหม่เพื่อแสดงให้เห็นว่า ปัจจุบันมีรากฐานอยู่ในอดีต และเราศึกษาอดีตเพราะเป็นแวนสองสังคมในอดีตเช่นเดียวกับในปัจจุบัน

ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ ฯลฯ

กฎหมายตราสามดวง: การศึกษาต้นฉบับตัวเขียนและฉบับตัวพิมพ์

พิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ

ความนำ

กฎหมายตราสามดวง เป็นชื่อเรียกประมวลกฎหมายของไทยโบราณที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นักปราชญ์ราชบัณฑิต จำนวน ๑๑ ท่านชำระขึ้นใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๘ โดยการเก็บรวบรวมกฎหมายเก่าที่ตราขึ้นและใช้อยู่ในสมัยอยุธยาตั้งแต่รัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ จนถึงเสียกรุงศรีอยุธยา เพื่อแก้ไขข้อขัดแย้งในกฎหมายเก่าและยังทรงตรากฎหมายบางบทขึ้นใหม่ ตามสถานการณ์และบริบทของสังคม เพื่อสร้างความสงบสุขและความเป็นปึกแผ่นแก่บ้านเมือง กฎหมายที่ทรงชำระรวบรวมขึ้นใหม่นี้ ทรงโปรดเกล้าฯ ให้อาลักษณ์คัดลอกไว้ ๓ ชุด แล้วประทับตรา ๓ ดวง คือ ตราพระราชสีห์ ประจํามหาดไทย ตราพระคชสีห์ ประจํากลาโหม และตราบัวแก้ว ประจํากรมท่า ไว้ทุกเล่ม ทั้งยังทรงกำกับว่า หากพระสมุทกฎหมายที่นำมาใช้ไม่มีตราสามดวงก็ไม่ต้องเชื่อฟัง จึงเป็นที่มาของชื่อประมวลกฎหมายที่ชำระรวบรวมครั้งรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฯ ว่า“กฎหมายตราสามดวง”

ลักษณะต้นฉบับกฎหมายตราสามดวง

ต้นฉบับกฎหมายตราสามดวง เป็นหนังสือสมุดไทยขาว ปกलगรัก หอสมุดแห่งชาติมีจำนวนรวมทั้งสิ้น ๔๕ เล่ม เป็นเล่มซ้ำกัน ๔ เล่ม เมื่อเปรียบเทียบเนื้อหา กับฉบับพิมพ์แล้วพบว่าหอสมุดแห่งชาติไม่มีต้นฉบับพระไอยการพระมศักดิ์ และพระไอยการทาส โดยมีลำดับขั้นตอนในการบันทึกข้อมูลเหมือนกันทุกเล่ม ยกเว้น

ต้นฉบับที่เป็นเล่ม ๒ เท่านั้น มีรายละเอียดดังนี้

๑) ปกต้นฉบับกฎหมายตราสามดวงทุกเล่มจะมีชื่อหนังสือขุบ^๑ เส้นตัวอักษรสีทอง ด้วยอักษรไทยที่ตกแต่งอย่างสวยงาม แบบที่เรียกว่า อักษรไทยย่อดังตัวอย่าง

๑ อมรสมุด อมรราชบัญญัติ
๑ อมรสมุด อมรบทกำหนด

๒) สันด้านขวางทั้งสองด้านของต้นฉบับทุกเล่มจะมีชื่อย่อของหนังสือกำกับไว้เพื่อเป็นที่สังเกตตามรูปแบบการจัดเก็บหนังสือในสมัยโบราณที่มักจะหันสันด้านข้างของหนังสือออกด้านนอก เพื่อให้ไม่สับสนเปลี่ยนเนื้อที่ในการจัดเก็บ

๓) เปิดสมุดหน้าแรกของต้นฉบับ ซึ่งเรียกว่า หน้าต้น^๒ มีบานแผนกบอก วัน เดือน ปี และนามบรรดาศักดิ์ของผู้ขุบเส้นตัวอักษร และผู้ตรวจทาน พร้อมลงจำนวนครั้งที่ตรวจทานไว้ด้วยเพื่อความมั่นใจในความถูกต้องของข้อความกฎหมายทุกชุดทุกเล่ม ดังตัวอย่าง

^๑คำว่า ขุบ หมายถึง การเขียนตัวอักษรด้วยการใช้พู่กันจุ่มหรือขุบลงในหมึกสี หรือ กาว แล้วเขียนตัวอักษร

^๒หมายถึง ด้านที่เริ่มต้นบันทึกข้อความตอนแรกของหนังสือสมุดไทย อาจมีชื่อเรื่องและศักราชบอกให้รู้ก่อนก็ได้ ส่วนด้านหลังหรือด้านกลับของหนังสือสมุดไทย เรียกว่า หน้าปลาย อาจมีข้อความต่อจากหน้าต้น หรือเริ่มเรื่องใหม่ก็ได้

“๑ วัน $\frac{๒}{๑}$ คำ จุลศักราช ๑๑๖๗ ปีฉลู สฬศก
 ข้าพระพุทธเจ้า หมื่นทิพไมตรีบุป ข้าพระพุทธเจ้า นายเทียรตรา
 ทาน ๓ ครั้ง ขอเดชะ ฯ ๑-”^๑

ขุนสารประเสริฐ
 นายเทียรตรา
 นายพิภบาล

๔) หน้าต่อกจากบานแผนก เป็นหน้าประทับตราสามดวง ซึ่งตราทั้งสามดวงที่ประทับในต้นฉบับ เป็นตราประทับชาติ ตราราชสีห์ ตราคชสีห์ และตราบัวแก้ว เรียงตามลำดับจากซ้ายมาขวา

๕) จากนั้นเป็นหน้าประกาศพระราชปารภ ที่มีเนื้อความเหมือนกัน ทุกเล่ม จำนวน ๑๒ หน้า ยกเว้นต้นฉบับที่เป็นเล่ม ๒ เล่ม ๓ เล่ม ๔ และเล่ม ๕ เพราะถือว่าเป็นหนังสือชุดเดียวกัน

๖) ต่อด้วยเนื้อเรื่องของกฎหมายแต่ละพระไอยการ

๗) ตัวอักษรที่ใช้บันทึกข้อความในต้นฉบับเป็นตัวอักษรที่เขียนด้วยเส้นหมึก ส่วนใหญ่มีตัวอักษร ๒ ชนิด คือ ตัวอักษรไทย และใช้อักษรขอมสำหรับบันทึกข้อความที่เป็นคาถาภาษาบาลีนำเรื่องและใช้สำหรับยกศัพท์ภาษาบาลีแต่ละคำมาเพื่ออธิบายขยายความด้วยอักษรไทย ภาษาไทย เป็นที่น่าสังเกตว่า กฎหมายตราสามดวงบางลักษณะคงเป็นกฎหมายดั้งเดิมเฉพาะของคนไทย จึงไม่มีข้อความหรือคาถานำที่เป็นอักษรขอม ภาษาบาลี แทรกอยู่เลยถึง ๑๐ ลักษณะ ได้แก่ พระราชกำหนดเก่า พระราชกำหนดใหม่ กฎมณเฑียรบาล พระไอยการลักษณะโจร ลักษณะพิสูทน่าน้ำพิสูทลยเพลิง พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน พระไอยการนาทหารหัวเมือง พระราชบัญญัติ กฎพระสงฆ์ และกฎ ๓๖ ข้อ

๘) การใช้เครื่องหมายวรรคตอนโบราณเพื่อแสดงความสำคัญของข้อความแต่ละตอน ดังนี้

“พระสมุทกมณเฑียรบาล ๑.” หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นรงค์ (ขาด, ทอง, หมึก). จ.ศ. ๑๑๖๗ (พ.ศ. ๒๓๔๔) เลขที่ ๔๑. ๑๐๘ หน้า. หมวดกฎหมาย. หน้าต้นที่ ๑.

^๑ตราสีแดง

๘.๑ เครื่องหมายตาไก่ ตาวัว หรือฟองมัน "๐" ใช้สำหรับเริ่มต้นเรื่อง หรือเหตุการณ์ใหม่ทั้งที่เป็นวรรค บรรทัด หรือ บท เช่น

"๐ พระสมุท กฏมณฑลบาล ๑ ๗๒ ๑"^๕

๘.๒ เครื่องหมายอังคั่นโคมูตร "๗๒ ๑" หรืออาจใช้เฉพาะอังคั่น "๗" หรือ โคมูตร "๑" อย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ สำหรับแสดงให้เห็นว่าจบข้อความ ตอน หนึ่ง เรื่องหนึ่ง หรือ ประโยคหนึ่งก็ได้

๘.๓ เครื่องหมายอังคั่น หรือ อังคั่นคู่ "๗, ๗, ๗๒" ใช้สำหรับคั่นข้อความ บางตอนไม่ให้ปะปนกัน หรือใช้สำหรับจบข้อความย่อๆก็ได้

๘.๔ เครื่องหมายละสุด "๒" ใช้เขียนไว้ตอนท้ายของแต่ละบรรทัดที่อาจมี ที่ว่างเหลืออยู่ เพื่อจัดกรอบหลังของหน้าหนังสือแต่ละหน้าให้เสมอกัน

๘.๕ เครื่องหมายควง หรือ ปีกกา ") " ให้ประกอบนามบุคคล หรือคำ หรือ ตัวเลขแทนความหมายของคำที่มีความหมายเกี่ยวข้อง หรืออยู่รวมในเหตุการณ์เดียวกัน เมื่อจะอ่านข้อความนี้ จะต้องอ่านข้อความข้างหน้าซ้ำทุกครั้ง ดังตัวอย่าง

"...ร้องเพลงเรือเปา ^{ปี} ขลุ่ย]..."^๖ อ่านว่า...ร้องเพลงเรือเปาปีเปาขลุ่ย...

หรือ

"...หัวเมือง ^๑ ^๒ ^๓ ^๔]..."^๗ อ่านว่า...หัวเมืองเอก หัวเมืองโท หัวเมืองตรี หัวเมืองจัตวา

หรือ

"...ให้เป็นเอก... ^{อุ} ^{มอ} ^{สอ}]..."^๘ อ่านว่า ให้เป็นเอก อุ (ตม) ให้เป็นเอกมอ (มรรยม) ให้เป็นเอกสอ (สามัญ)

๙. อักษรขอมที่ใช้บันทึกข้อความภาษาบาลีทุกแห่ง มิได้มีการจัดแบ่ง วรรค

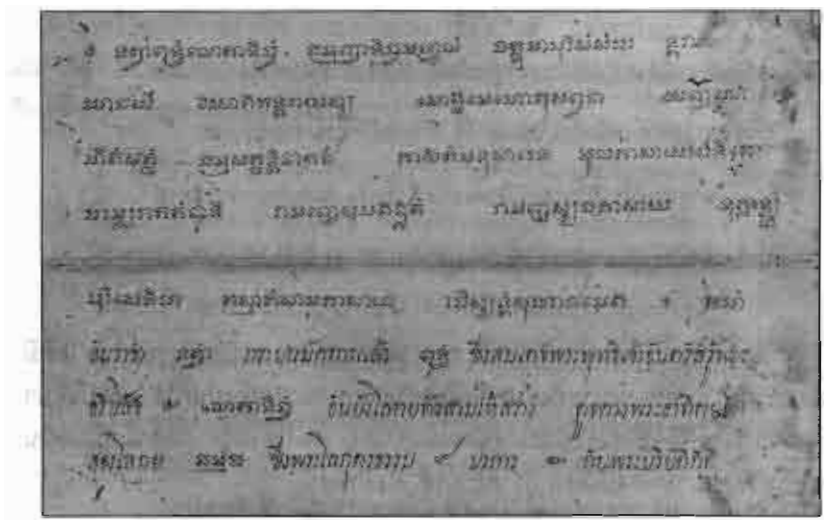
^๕"พระสมุท กฏมณฑลบาล ๑", เลขที่ ๔๑.

^๖กรมศิลปากร. "กฏมณฑลบาล", เรื่องกฎหมายตราสามดวง, กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร จัดพิมพ์, ๒๕๒๑, ๓๔.

^๗"พระราชกำหนดเก่า", เรื่องเดียวกัน, ๖๐๒.

^๘"พระอัยการกระบดึก", เรื่องเดียวกัน, ๕๓๗.

ตอนสำเร็จรูปเหมือนกับฉบับพิมพ์ หากแต่เขียนเป็นบรรทัดยาว เว้นวรรคตามความเหมาะสมของรูปประโยค ดังตัวอย่าง

๑๐. กฎหมายตราสามดวงบางบท บางลักษณะ ที่ขึ้นต้นว่า “มาตราหนึ่ง” ส่วนใหญ่จะมีตัวเลขกำกับที่เครื่องหมายฟองมัน (ตาไก่ หรือ ตาวัว) โดยมักเขียนตัวเลขกำกับเรียงลำดับไว้บนเครื่องหมาย ดังตัวอย่าง

๑ “มาตราหนึ่ง ราษฎรมาร้องฟ้องด้วยคดีประการใดๆ แลมิได้
ตั้งสังกัดมุนนาย อย่าพึงรับไว้บัง ๑๖ ขา ๑ เปนอันขาดทีเดียว ให้ส่ง
ตัวผู้หาสังกัดมุนนายมิได้นั้นแก่สัสดีเขาเป็นคนหลวง”

“พระสมุทพระไอยการลักษณะรับฟ้อง”. หอสมุดแห่งชาติ, หนังสือสมุดไทยขาว, อักษรขอม-ไทย, ภาษาบาลี-ไทย, เส้นรงค์ (ทอง, นมิก), จ.ศ. ๑๑๖๘ (พ.ศ. ๒๓๔๔), เลขที่ ๔๖, หมวดกฎหมาย, หน้าต้นที่ ๒๙.

๑ สถาบันภาพทวศึกษากฎหมายตราสามดวง ๑

ในกรณีที่มีการแก้ไขข้อผิดพลาดบนเครื่องหมายฟองมันจะย้ายตัวเลขมาเขียนกำกับไว้ได้เครื่องหมายฟองมันแทน ทำให้ต้นฉบับบางเล่มมีการเขียนตัวเลขกำกับมาตราไว้ทั้งข้างบนและข้างล่างของเครื่องหมายฟองมัน แต่พบเป็นส่วนน้อย ดังตัวอย่าง

๕ มาตราหนึ่ง หญิงอันแรงทำชู้เนื้อผัว ผัวมันเอาสินไหมถึง ๒ ถ้าแล้ว
มันยังทำชู้ชู้ชายเนื้อผัวมันอีกเล่าใช้ ท่านว่ามีให้ไหมชายชู้มันเลย...^{๑๐}

๖ มาตราหนึ่ง ภริยาสามีมีชอบเนื้อพึงใจกัน เขาจะหย่ากันใช้ตาม
น้ำใจเขาเหตุว่าเขาทั้งสองนั้นสิ้นบุญกันแล้ว จะจำใจให้อยู่ด้วยกัน
นั้นมิได้...^{๑๑}

นอกจากนั้นแล้ว มีการใช้เครื่องหมายอังคั่นคู่ (๗) มาเริ่มต้นข้อความ โดยมีตัวเลขกำกับบนเครื่องหมายอังคั่นเช่นเดียวกับเครื่องหมายฟองมันก็ได้ แต่มีข้อน่าสังเกตว่า บางบทจะใช้เครื่องหมายฟองมันปนอยู่ คงเนื่องมาจากความคุ้นเคยในการใช้เครื่องหมายฟองมันมากกว่าก็เป็นได้ ดังตัวอย่าง

๘ อันว่าลักษณะพยานนั้นมีสามจำพวก คือว่า ทิพ
อุดร
อุดริ พยาน ๑
อันว่าทิพพยานนั้น คือ พระภิกษุทรงธรรม พรหมมณารยอันอยู่แก่
ศีลแลพรศกรรม แลนักปราชราชบัณฑิตยอันอยู่แก่ธรรมแลขุนนางผู้มี
บันดาศักดิ์ดำรงราช ^๒ ๗ อุดรพยานนั้น คือ นายหัวพันหัวปากกฏดาษ
ทำมรงจำเสมียนการพ่อค้าคนทำไรไถนา พึ่งเอาเป็นมูลความ ^๓ ๘
อุดริพยานนั้น คือว่าพี่น้องพ้องพันญาติกาตนเองแลมิตรสหาย เพื่อน
กินอยู่สมเลคนผู้ยากเป็นวนิพกแลคนพญาริเรื่อน นูหนวกตาบอดอัน
อยู่รักษาทางชาหมีได้ ^๔ ๗ มาตราหนึ่ง ผู้มีอรรถคดีทั้งสอง... ^๕ ๗ อนึ่ง

^{๑๐} "พระสมุด พระไอยการลักษณะผัวเมีย ๑", หอสมุดแห่งชาติ, หนังสือสมุดไทยขาว, อักษรขอม-ไทย, ภาษาบาลี-ไทย, เส้นรงค์ (ทอง, หมึก), จ.ศ. ๑๑๖๗ (พ.ศ. ๒๓๔๘), เลขที่ ๕๑, หมวดกฎหมาย, หน้าต้นที่ ๒๗.

^{๑๑} เรื่องเดียวกัน, หน้าปลายที่ ๕๐.

ทั้งสองข้าง พยาน... ๖ อึ่งก้า โจท จำเลย) อ้างพยานต่างๆ..."^{๑๒}

รวมทั้งยังมีการนำเครื่องหมายอักษรร้อยแปด มาประกอบกับเครื่องหมายฟองมัน "๗ ๐ ๗" ใช้สำหรับเริ่มต้นข้อความ โดยมีตัวเลขบทกำกับบนเครื่องหมายเช่นเดียวกับเครื่องหมายฟองมัน และเครื่องหมายอักษรร้อยแปด แต่พบในต้นฉบับเพียงไม่กี่เล่ม คือ ต้นฉบับพระไอยการลักษณะโจร ๑ และพระราชกำหนดเก่า โดยใช้ปะปนกับเครื่องหมายฟองมัน ดังตัวอย่าง

๐ มาตราหนึ่ง ผู้ร้ายลักโคกระบือข้างมาเข้าคนท่าน แลปล้นสดม

ย่องเอาเอาทรัพย์สิ่งของท่าน จับตัวได้ แลมันให้การเกี้ยวติดพัน ญาติพี่น้องพ่อแม่ฝ่ายโจทก็ตี ท่านว่าฟังเอาคำมันหนีได้ เพราะมัน

บาทชำน้าใจครั้งโกรธแก่ผู้จับ แลเจ้าทรัพย์นั้น จึ่งเอาคำมันหนีได้

๗ ๐ ๗ มาตราหนึ่ง ผู้ร้ายลักไพรฟ้าข้าคน ข้างมาปล้นสดมเป็นสัจ

จำ ๕ ประการไว้ในคุกให้ชานยาม ถ้าโจรขัดพวกปล้นสดมมันยังหนี รับ แลลักเรือเกวียนโคกระบือ ให้จำไว้สามประการหน้าคุก ถ้าโจรขัด

หมายโฉมไปหนีได้ตัว ได้แต่นายหมวด นายกอง ได้แต่สบาบุญชัย

ผู้จะส่งผู้ร้ายแลยังหนีได้ส่งผู้ร้ายนั้น ให้จำมันไว้ในคุกก่อน ๗ ๐ ๗

มาตราหนึ่ง นายเพชรดา นายพทามะรงผู้จำโจร ท่านให้มันคุกกลาง

ชื่อคาหัวเหล็ก..."^{๑๓}

กล่าวได้ว่า กฎหมายตราสามดวงที่จัดพิมพ์เผยแพร่แล้วส่วนใหญ่ จะใส่เลขกำกับบทไว้ข้างหน้าข้อความตามต้นฉบับเสมอ ซึ่งตัวเลขส่วนใหญ่มักจะเรียงลำดับกันอยู่ ยกเว้นในกรณีที่ดินฉบับไม่ได้ใส่ตัวเลขไว้หลายบท แล้วข้าม ไปนับต่อ

^{๑๒}"พระสมุด พระไอยการลักษณะกฎหมาย", หอสมุดแห่งชาติ, หนังสือสมุดไทยขาว, อักษรขอม-ไทย, ภาษาบาลี-ไทย, เส้นรงค์ (ทอง, หมึก), จ.ศ. ๑๑๖๗ (พ.ศ. ๒๓๔๔), เลขที่ ๔๗, หมวดกฎหมาย, หน้าต้นที่ ๓๗-๔๐.

^{๑๓}"พระสมุด พระไอยการลักษณะโจร ๑", หอสมุดแห่งชาติ, หนังสือสมุดไทยขาว, อักษรขอม-ไทย, ภาษาบาลี-ไทย, เส้นรงค์ (ทอง, หมึก), จ.ศ. ๑๑๖๗ (พ.ศ. ๒๓๔๔), เลขที่ ๓๗, หมวดกฎหมาย, หน้าปลายที่ ๒๐ - ๒๒.

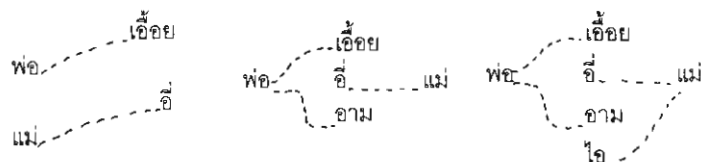
ไปข้างหน้า ฉบับพิมพ์เผยแพร่ก็จะใส่ตัวเลขไว้เหมือนต้นฉบับทุกประการเช่น พระไอยการอาชญาหลวง ต้นฉบับเล่ม ๑ เรียงลำดับบทไปจนจบเล่ม แต่เล่ม ๒ ไม่มีเลขกำกับบททั้งเล่ม เป็นต้น

๑๑. ต้นฉบับพระไอยการบานฉนแณก มีบทที่ว่าด้วยการแบ่งปันลูกชายหญิงตามทะเบียนสังกัดของพ่อแม่ โดยใช้เส้นประโยงแสดงสิทธิของพ่อและแม่อย่างละเอียด จนครบจำนวนลูกตามฐานะของพ่อและแม่ด้วยภูมิปัญญาไทยโบราณที่เข้าใจง่ายและชัดเจน โดยเรียกชื่อเครื่องหมายชนิดนี้ว่า “บานพะแนกเส้นโยง” ดังปรากฏข้อความในเนื้อเรื่องว่า

“๒ มาตราหนึ่ง ชายทหารหญิงทหารสมรสด้วยกัน เกิดลูกชายหญิง
แต่คนหนึ่งสองคนขึ้นไปถึง ๑๑ ๑๒ คนก็ดี แลลูก อ้าย ๑ ก็ดี ลูก
ห่วยให้ได้แก่นายฝ่ายแม่ กว้านั้นให้ปันตาม บานพะแนกเส้นโยง”^{๑๔}

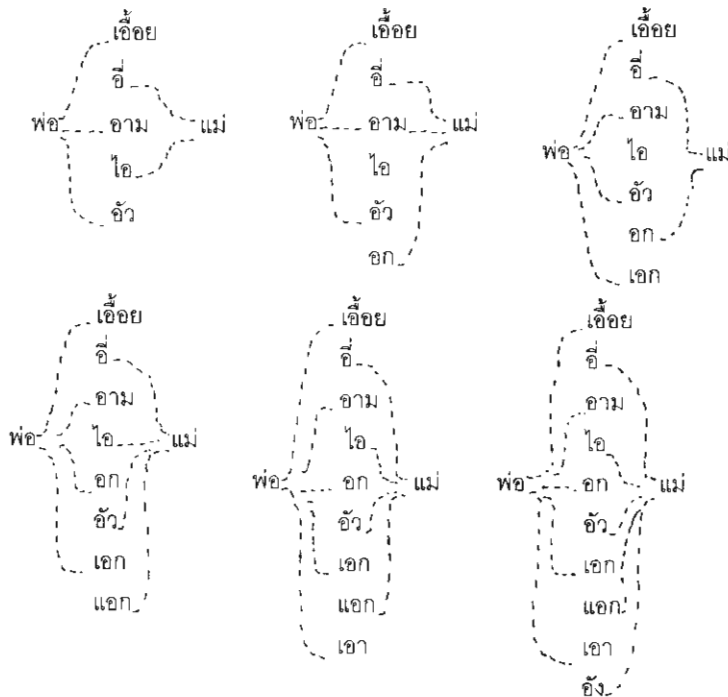
บานพะแนกเส้นโยงที่กล่าวถึงในต้นฉบับ มีรูปลักษณะดังนี้

“๖ ชายทหารหญิงพลเรือน สมรสด้วยกันเกิดลูกหญิงล้วนให้แบ่งปัน
ดังนี้”^{๑๕} พ่อ.....เอื้อย แม่

^{๑๔} “พระไอยการบานฉนแณก”, เรื่องกฎหมายตราสามดวง, ๑๘๒.

^{๑๕} “พระสมุด พระไอยการบานฉนแณกลักรา”, หอสมุดแห่งชาติ, หนังสือสมุดไทยขาว, อักษรไทย, ภาษาไทย, เส้นรงค์ (ทอง, หมึก), จ.ศ. ๑๑๖๗ (พ.ศ. ๒๓๔๘), เลขที่ ๕๓, หมวดกฎหมาย, หน้าปลายที่ ๓๓ - ๓๕.

๑๒. ใช้เครื่องหมายดินคร หรือ ดินกา^{๑๖} ที่มีตัวเลขวางอยู่ในตำแหน่งต่างๆ ดังนี้

๑	หมายถึงรูปแบบของเครื่องหมายที่แสดงจำนวนเงินตามมาตราเงินไทย
๒	แบบประเพณี มีอัตราเทียบ คือ
๗	๔ ไพ เป็น ๑ เฟื้อง ^{๑๗}

^{๑๖} ราชบัณฑิตยสถาน, หลักเกณฑ์การใช้เครื่องหมายวรรคตอนและเครื่องหมายอื่นๆ, พิมพ์ครั้งที่ ๔, กรุงเทพฯ: บริษัท เพื่อนพิมพ์จำกัด, ๒๕๓๒, ๕๖.

^{๑๗} ในเอกสารของชาวตะวันตก อธิบายว่า ๑ เฟื้อง เท่ากับ ๑ ใน ๔ บาท หรือ ๔๐๐ เปี้ย, ลา ลูแบร์, จดหมายเหตุ ลา ลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์, แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร, พระนคร: ก้าวหน้า, ๒๕๑๐, ๓๒๕. เป็นมาตราเงินเก่าในสมัยอยุธยาที่ยังใช้สืบทอดต่อมาจนถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ตอนต้น ดังนั้น จึงต้องสังเกตจำนวนตัวเลขในตำแหน่งของไพ ถ้ามีจำนวนมากเป็นสิบ หรือ ร้อย จะต้องหมายถึงเงินที่มีหน่วยเป็นเบี้ยทันที.

๔๒ กฎหมายตราสามดวง: การศึกษาระดับตัวเขียนและระดับตัวพิมพ์

๒	เฟื้อง	เป็น	๑	สลึง
๔	สลึง	เป็น	๑	บาท
๔	บาท	เป็น	๑	ตำลึง
๒๐	ตำลึง	เป็น	๑	ซัง

เครื่องหมายสำหรับเขียนแสดงจำนวนเงิน มีรูปแบบ ดังนี้

ซัง		โดยมีวิธีอ่าน คือ จะต้องอ่านจากจำนวนที่มีค่าสูงสุดลดหลั่น ลงมาตามลำดับ เช่น
ตำลึง	บาท	
เฟื้อง	สลึง	
ไพ		
๒		อ่านว่า เงิน ๒ ซัง ๑๐ ตำลึง ๓ บาท ๒ สลึง ๑ เฟื้อง ๓ ไพ หรือ ๑๒ ๒ อ่านว่า เงิน ๑๒ ตำลึง ๒ บาท
เงิน	๑๐ ๓	
	๑ ๒	
	๓	

๑๓. อักษรวิธีพิเศษที่ปรากฏในต้นฉบับกฎหมายตราสามดวง มีหลายรูปแบบซึ่งอาจก่อให้เกิดความสับสนในการตีความคำศัพท์แต่ละคำได้ ดังนี้

๑๓.๑ พยัญชนะวรรค จ ที่เป็นตัว ญ ตาม ช มักใช้เชิงตัวอักษรญหลายรูปแบบ วางไว้ได้พยัญชนะตัวสะกดตามแบบอักษรวิธีของอักษรขอม ดังตัวอย่างคำว่า

อาชา	→	อาชญา
เพชดา	→	เพชญดา
ปราช	→	ปราชญ
กะตัญดา	→	กตัญญดา
อาชาอุทธร	→	อาชญาอุธร

๑๓.๒ การสะกดคำไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัว สามารถเขียนได้ตามความ

พอใจ เช่น คำว่า

จ้าวฟ้า	→	เจ้าฟ้า
หมี, มิ	→	มิ
ประนิทาน	→	ปณิธาน
อันนระราย	→	อันตรราย
ห้ามดา	→	ธรรมดา
หมั่งคั่ง	→	มั่งคั่ง
ช่อนเนบ	→	ช่อนเหน็บ
เหล็บมือ	→	เล็บมือ
ถั่วเล็ก	→	รื้อเล็ก
ซาหัด	→	สาหัส
เลมิด	→	ละเมิด
เถบิยร	→	ทะเบียร
ไอยการ, อายการ	→	ไอยการ
พระสัดถูป, พระสัทถูป	→	พระสถูป
บานผแนก, บานพะแนก	→	บานแผนก
พระราชบันหยัด	→	พระราชบัญญัติ
บำเน็จ, บำเหน็จ	→	บำเหน็จ
เจ้าภาพ	→	เจ้าภาพ

๑๓.๓ คำที่ประสมสระอะเสียงสั้นในปัจจุบัน มักเขียนโดยไม่มีรูปไม้
ไต่คู่เป็นส่วนใหญ่^{๑๔} เพราะภาษาไทยดั้งเดิมจะไม่แยกความแตกต่างระหว่างเสียง

^{๑๔} ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร อธิบายว่า สมัยโบราณ สระเสียงสั้นและสระเสียงยาว มีความหมายไม่แตกต่างกัน เช่น คำว่า เปน หรือ เป็น กิน หรือ กิน ก็มีความหมายเหมือนกัน

๔๔ กฎหมายตราสามดวง: การศึกษาค้นคว้าตัวเขียนและฉบับตัวพิมพ์

สั้น และเสียงยาว ยกเว้น สระอะ สระอา เช่น

เปน	→	เป็น
เทด	→	เท็จ
เดม	→	เต็ม
เจด	→	เจ็ด
บำเหนจ, บำเหน็จ	→	บำเหน็จ
สืบเบด	→	สืบเอ็ด
เหน	→	เห็น
บาดเจบ	→	บาดเจ็บ
ช่อนเนบ	→	ช่อนเหน็บ

๑๓.๔ มีการใช้พยัญชนะร่วมผสมสระมากกว่า ๑ เสียง แล้วสามารถออกเป็น ๒ พยางค์ หรือ ๒ คำ แล้วแต่กรณี เช่น

คล	อ่านว่า	คนละ
ปิตรา	อ่านว่า	ปิดตรา
สัญญา	อ่านว่า	สัญญา
ปัญญา	อ่านว่า	ปัญญา
รูปะพรรณ	อ่านว่า	รูปพรรณ
สัพัญญ	อ่านว่า	สัพพัญญ
อุส่าห์	อ่านว่า	อุตสาห์
อุประโมค	อ่านว่า	อุปโมค

๑๓.๕ มีการเขียนแบบใช้พยัญชนะตัวเดียวโดยไม่ประสมสระ แต่ให้อ่านออกเสียงผสมสระ อะ

จ	→	จะ
รวาง	→	ระวาง

สภัก	→	สะพัก
บ	→	บ
ผเดน	→	ประเด็น

๑๓.๖ คำที่พยัญชนะต้นเป็นอักษรสูง หรือ อักษรต่ำ เสียงวรรณยุกต์โท อาจเขียนโดยใช้สลับที่แทนกัน เช่น ถ้าพยัญชนะต้นเป็นอักษรสูงอาจเขียนโดยใช้พยัญชนะอักษรต่ำแทน แล้วเขียนรูปวรรณยุกต์ให้ได้เสียงตามที่ต้องการ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ให้ความเห็นว่า การที่จะสรุปว่าเขียนถูกต้องหรือไม่ จะต้องศึกษาเปรียบเทียบกับภาษาถิ่นต่างๆ เช่น

ไล่	→	ไต่
หมั่งคั่ง	→	มั่งคั่ง
ข้างหล้อ	→	ข้างฟ้อ
เหล้น	→	เล่น
ลูกนี้	→	ลูกหนี
ม่อเข้า	→	หม้อข้าว
ซ่มป่อย	→	ส้มป่อย
ค้ำผาก	→	ข้ามผาก
เถ้า	→	เฒ่า

๑๓.๗ คำที่สะกดด้วยแม่ กน โดยใช้รูปตัว ร มักเขียนให้มี อ เคียงด้วยเสมอ เช่น

อุทอร	→	อุธร
อาทอน อาทอร	→	อาทร
กรมษารภากอร	→	กรมสารพากร

๑๓.๘ คำว่า มิ ที่มีความหมายว่า ไม่ เขียนได้ ๒ แบบ คือ หมิ, มิ

๑๓.๙ เขียนรูปสระข้างบนที่เป็นสระ อี อี้ และ อื ปะปนกันได้ตามความพอใจ เช่น

เชือก	→	เชือก
เหลื่อ	→	เหลื่อ
อืม	→	อืม
เดิม	→	เดิม
เมื่อย	→	เมื่อย
ผี้	→	ผิ
สินไหม	→	สินไหม
ชิดัน	→	ชิดัน
พิสูท	→	พิสูจน์

๑๓.๑๐ ใช้ไม้ม้วน หรือ ไม้มลาย เขียนคำที่ออกเสียงสระไ้อันทั้ง ๒ ชนิดได้ตามความพอใจ ไม่มีรูปแบบที่แน่นอนตายตัว เช่น

ไต่เชือก	→	ไต่เชือก
ไซ	→	ไซ
ไต้	→	ไต้
อาไลย	→	อาลัย
อาไศรย	→	อาศัย
ไล่	→	ไล่
ไหม่	→	ไหม่

หลักฐานนี้แสดงให้เห็นว่ากฎหมายตราสามดวงบันทึกเมื่อคนไทยเริ่มเขียนสระ ใ กับ สระ ไ ลับสลับแล้ว เพราะแต่เดิม สระ ใ ออกเสียง อา+อี สระ ใ ออกเสียง อา + อี หรือ อา + เออ

๑๓.๑๑ ใช้สระลอย ฤ ฤๅ ฤไ เป็นคำเต็ม และประสมกับพยัญชนะให้เป็นคำได้ เช่น

หฤๅ	→	หรือ, ฤๅ
-----	---	----------

ระภก	→	ระลิก
ड़ाเล็ก	→	รื้อเล็ก
ดั่งฤ	→	ดั่งฤ
หญ	→	หรือ

๑๓.๑๒ ใช้พยัญชนะสะกดซ้อนสองตัวให้มีค่าเท่ากับไม้หันอากาศ
เหมือนการเขียนพยัญชนะสะกดในสมัยสุโขทัย ซึ่งส่วนใหญ่มักเป็นคำที่สะกดด้วย
แม่กงและแม่เกว บางคำ เช่น

แม่กง	ฟอง	→	ฟ้ง
	ด่งง	→	ด้ง
	ทงง	→	ท้ง
	ยงง	→	ย้ง
	บงคับ	→	บ้งคับ
	ดั่งง	→	ด้ง
แม่เกว	ห้วง, ห่วง	→	ห้วง

๑๓.๑๓ เสียงพยัญชนะต้นที่เป็น หย หญ หรือ หย อาจเขียนสับ
สนปะปนกัน หรือใช้พยัญชนะต้น ญ หรือ ย ตัวเดียวก็ได้ ศาสตราจารย์ ดร.
ประเสริฐ ณ นคร อธิบายว่า เดิม หย และ หญ นั้นเคยออกเสียงต่างกัน เช่น

หยิบ	→	หญิบ
หยักัน	→	หญักัน
หยียงหย่าง	→	หญียงหย่าง
หย่างธรรมเนียม	→	หญ่างธรรมเนียม
หญาข้าง	→	หญ่าข้าง
หญา	→	หญา

๑๓.๑๔ มีการใช้คำที่แตกต่างจากปัจจุบัน สันนิษฐานว่าน่าจะ แสดง

ให้เห็นถึงพัฒนาการของภาษาไทย ทั้งในด้านการออกเสียงและการเขียนรูปคำ เช่น

ชเลาะ, เซลาะ	→	ทะเลาะ
ชีวงคต	→	ทิวคต
ตราบห้าว	→	ตราบเท่า
นาระกา	→	นาฬิกา
ชีคน	→	ก๊คน
กิจทุระทังวน	→	กิจธุระกังวล
กระนีษาเหตุ	→	กรณีสาเหตุ
ประเว่ประวิง	→	ประวิง
เข้า	→	เข้า, ข้าว เช่น เข้าเมา เข้าพอง เข้าตาก
พยุหบาตรา	→	พยุหยาตรา
อย่าเพ่อ	→	อย่าเพ็ง
กานบูเรียน	→	การเปรียญ
ไบศรี	→	บายศรี

๑๔. ต้นฉบับกฎหมายตราสามดวงจะไม่แสดงให้เห็นว่าเรื่องใดมาก่อนหรือเป็นตอนเริ่มต้น เพียงแต่จะบอกเล่มว่าเล่มใดเป็นส่วนต้นด้วยการใส่เลข ๑ ต่อท้ายชื่อ ถ้ายังไม่จบเล่ม ๑ ต้องต่อเล่ม ๒ ก็ใช้เลข ๒ เขียนต่อไว้ที่ท้ายชื่อเรื่องเท่านั้น กล่าวได้ว่าแต่ละพระไอยการ แต่ละกฎ เนื้อหาจะจบในตัวเอง ดังนั้น เรื่องใดมาก่อนหรือมาทีหลังอาจไม่มีความสำคัญ แต่การจัดเรียงลำดับฉบับพิมพ์นั้น เรียงเพื่อให้สะดวกในการค้นหาและเรียกชื่อตามที่ปรากฏอยู่บนหน้าปกของต้นฉบับแต่ละเล่ม ซึ่งต้นฉบับแต่ละเล่มมีชื่อปรากฏบนหน้าปกและสันหนังสือ ดังนี้

ชื่อตามสารบาญ ฉบับพิมพ์	ชื่อบนปกต้นฉบับ	ชื่อที่สัน ต้นฉบับ	หมายเหตุ
พระธรรมสาตร	พระสมุด พระธรรมสาตร	พระธรรมสาตร	
หลักอินทภาษ	พระสมุด หลักอินทภาษ	อินทภาษ	
กฎมณเฑียรบาล	พระสมุด กฎมณเฑียรบาล ๑ พระสมุด กฎมณเฑียรบาล ๒	เฑียรบาล ๑ มณเฑียรบาล ๒	
พระธรรมนูน	พระสมุด พระทำนูน	พระทำนูน	
พระไอยการพรมศักดิ์	-	-	
พระไอยการตำแหน่ง นา-พลเรือน	(ลบเลือน)	ตำแหน่งนาพล เรือน	
พระไอยการตำแหน่ง นา-ทหารหัวเมือง	(ลบเลือน)	นาทหารหัวเมือง	
พระไอยการบานฉนแณ	พระสมุด พระไอยการบาน- ฉนแณลักภา	บานฉนแณลักภา	บานฉนแณ จดปณอยู่ ท้ายเล่ม
พระไอยการลักษณรับ- ฟ้อง	พระสมุด พระไอยการลักษณ-รับ ฟ้อง	รับฟ้อง	
พระไอยการลักษณ- ภฏยาน	พระสมุด พระไอยการลักษณ- ภฏยาน	ภฏยาน	
พิสูทดำน้ำพิสูทลย เพลิง	พระสมุด ลักษณะ- พิสูท ดำน้ำ ลยเพลิง }	ดำน้ำลยเพลิง	
พระไอยการลักษณ- ตระลาการ	พระสมุด ลักษณะตระลาการ	ตระลาการ	

ชื่อตามสารบัญฉบับพิมพ์	ชื่อบนปกต้นฉบับ	ชื่อที่สันต้นฉบับ	หมายเหตุ
พระไอยการลักษณะ- อุธร	พระสมุดพระไอยการลักษณะอุธร	อุธร	
พระไอยการ ลักษณะ-ผัวเมีย	พระสมุดพระไอยการลักษณะ ผัว } เมีย } ๑	ผัวเมีย ๑	
	พระสมุดพระไอยการลักษณะ ผัว } เมีย } ๒	ผัวเมีย ๒	
พระไอยการทาส	-	-	
พระไอยการลักภา ลูก-เมียผู้คนทาส	พระสมุด พระไอยการลักภา } ลูกเมีย } ผู้คน } ทาสบ้านฉแนก	บ้านฉแนก	มีพระไอย การบ้านฉ แนกจดปน อยู่ท้ายเล่ม
พระไอยการ ลักษณะ-มรดก	(ลบเลือน)	มรดก	
พระไอยการ ลักษณะ-กู้หนี้	พระสมุด พระไอยการกู้หนี้	กู้หนี้	
พระไอยการเบต- เสร็จ	พระสมุด พระไอยการเบตเสร็จ	เบตเสร็จ	
พระไอยการ ลักษณะ-วิวาทตีต่ กัน	(ลบเลือน)	วิวาทตีต่	
พระไอยการลักษณ โจร	พระสมุด พระไอยการลักษณโจร ๑ พระสมุด พระไอยการลักษณโจร ๒	ลักษณโจร ๑ โจร ๒	
พระไอยการอาชา หลวง	พระสมุด พระไอยการอาชาหลวง ๑ (๑)พระสมุด พระไอยการอาชาหลวง ๒ (๒) พระสมุด พระไอยการอาชาหลวง ๒	อาชาหลวง ๑ อาชาหลวง ๒ อาชาหลวง ๒	มีซ้ำ ๒ เล่ม

ชื่อตามสารบาญ ฉบับพิมพ์	ชื่อบนปกต้นฉบับ	ชื่อที่สัน ต้นฉบับ	หมายเหตุ
พระไอยการกระบด- ศึก	พระสมุด พระไอยการกระบดศึก ๑ พระสมุด พระไอยการกระบดศึก ๒	กระบดศึก ๑ กระบดศึก ๒	
กฎพระสงฆ	พระสมุด กฎพระสงฆ ๑ พระสมุด กฎพระสงฆ ๒	กฎพระสงฆ ๑ กฎพระสงฆ ๒	
กฎ ๓๖ ข้อ	พระสมุด กฎ ๓๖ ข้อ	กฎ ๓๖ ข้อ	
พระราชบัญญัติ	พระสมุด พระราชบัญญัติ	พระราชบัญญัติ	
พระราชกำหนดเก่า	พระสมุด พระราชกำหนดเก่า ๑ พระสมุด พระราชกำหนดเก่า ๒ (ลบเลือน) พระสมุด พระราชกำหนดเก่า ๔ พระสมุด พระราชกำหนดเก่า ๕	พระราชกำหนดเก่า ๑ พระราชกำหนดเก่า ๒ พระราชกำหนดเก่า ๓ พระราชกำหนดเก่า ๔ พระราชกำหนดเก่า ๕	
พระราชกำหนดใหม่	พระสมุด พระราชกำหนดใหม่ ๑ พระสมุด พระราชกำหนดใหม่ ๒ พระสมุด พระราชกำหนดใหม่ ๓ พระสมุด พระราชกำหนดใหม่ ๔ พระสมุด พระราชกำหนดใหม่ ๕	พระราชกำหนดใหม่ ๑ พระราชกำหนดใหม่ ๒ พระราชกำหนดใหม่ ๓ พระราชกำหนดใหม่ ๔ พระราชกำหนดใหม่ ๕	

การจัดพิมพ์เผยแพร่กฎหมายตราสามดวง

กฎหมายตราสามดวงเป็นหลักฐานสำคัญที่สะท้อนภาพสังคมไทยในอดีต แสดงพัฒนาการด้านการปกครองของไทยเป็นอย่างดี ถึงแม้ว่าการทำความเข้าใจกฎหมายตราสามดวงจะเป็นเรื่องยาก เนื่องจาก อุปสรรคและปัญหาด้านภาษาไทย

โบราณ (เป็นภาษากฎหมาย) อย่างไรก็ตาม กฎหมายตราสามดวงก็ได้รับความสนใจมาศึกษา ค้นคว้า และจัดพิมพ์เผยแพร่เนื้อหาโดยละเอียดมาแล้วมากกว่า ๑๐ ครั้ง ดังนี้

ครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๒ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์พระยากระลาปนกิจโกศล (โหมต อมาตยกุล) นำเนื้อหากฎหมายตราสามดวงมาตีพิมพ์เผยแพร่ไว้เพียง ๑ เล่ม เท่านั้น แต่ยังไม่ทันจบเนื่องจากพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ทรงโปรดฯ ให้นำกฎหมายของหลวงมาพิมพ์เผยแพร่^{๔๔}

ครั้งที่ ๒ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๕-๒๔๐๖ หมอบรัดเล ได้ขอพระบรมราชานุญาตจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว นำสำเนากฎหมายตราสามดวง ฉบับนายโหมต มาพิมพ์ขึ้นใหม่เป็น ๒ เล่ม ใช้ชื่อว่า “หนังสือเรื่องกฎหมายเมืองไทย” แต่นิยมเรียกกันติดปากว่า “กฎหมายหมอบรัดเล” นอกจากจะมีกฎหมายครบทุกเรื่องแล้ว ยังมีกฎหมายลักษณะโจรห้าเส้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ รวมอยู่ด้วย กฎหมายตราสามดวงฉบับพิมพ์นี้ได้รับความนิยมมากจนต้องพิมพ์ซ้ำ รวม ๑๐ ครั้ง

ครั้งที่ ๓ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๘-๒๔๒๑ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์โดยการนำกฎหมายส่วนใหญ่จากฉบับพิมพ์ของหมอบรัดเลมาพิมพ์เผยแพร่โดยจัดพิมพ์เป็นตอนๆ ติดต่อกันไปเป็นลำดับในหนังสือราชกิจจานุเบกษาของทางราชการ

ครั้งที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๒๓ หมอสมิทได้ตัดตอนกฎหมายลักษณะทาสและกฎหมายอื่นๆ ที่เกี่ยวกับทาสจากฉบับพิมพ์ของหมอบรัดเล รวมทั้งพระราชบัญญัติและหมายประกาศเกี่ยวกับทาสที่ตราขึ้นใช้ในขณะนั้นมารวมพิมพ์จำหน่ายเป็นหนังสือ ๑ เล่ม เรียกชื่อว่า “กฎหมายลักษณะทาส”

ครั้งที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๓๘-๒๔๔๐ หลวงดำรงธรรมสาร (มี) ผู้พิพากษาศาลพระราชอาญา (ในขณะนั้น) ได้จัดพิมพ์หนังสือกฎหมาย ๒ เล่ม เรียกว่า “กฎหมายหมายประกาศ พระราชบัญญัติเก่าใหม่ ซึ่งยังคงใช้อยู่ในบัดนี้” แต่นิยมเรียกสั้นๆ ว่า “กฎหมายเก่าใหม่” โดยมีกฎหมายทุกเรื่องตามฉบับพิมพ์ของ

^{๔๔} ดู กำนัน เลี้ยงสังธรรม, “กรณียะหนังสือกฎหมายในรัชกาลที่ ๓,” ศิลปวัฒนธรรม ๕, ๙ (กรกฎาคม ๒๕๒๗): ๒๒-๓๒.

หมอบรัดเล และเพิ่มเติมกฎหมายใหม่ที่ประกาศใช้อยู่ ในขณะนั้นด้วย

ครั้งที่ ๖ พ.ศ. ๒๔๔๔ (ร.ศ. ๑๒๐) สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ทรงจัดเรียงลำดับบทใหม่และอธิบายเหตุผลในหัวข้อกฎหมายให้เข้าใจง่าย เพื่อให้ผู้พิพากษาและทนายความใช้เป็นคู่มือในการพิพากษาคัดสินคดีความ เรียกว่า “กฎหมายราชบุรี” ๒ เล่ม

ครั้งที่ ๗ พ.ศ. ๒๔๗๑ ย. บุรณีย์ ได้พิมพ์เผยแพร่กฎหมายลักษณะมฤตกตามฉบับหลวงเป็นครั้งแรกในวารสารของสยามสมาคม ฉบับที่ ๒๒ ตอนที่ ๒^{๒๐}

ครั้งที่ ๘ พ.ศ. ๒๔๗๓ โรงพิมพ์นิติสาส์นได้ถ่ายทำแม่พิมพ์จากสมุดไทยพิมพ์เผยแพร่ไว้ในชุด “ประชุมกฎหมายไทย ภาค ๑” และเรียกชื่อว่า “กฎหมายตราสามดวง”

ครั้งที่ ๙ พ.ศ. ๒๔๗๓ ย. บุรณีย์ และ ร. แลงกาดี ได้ร่วมกันพิมพ์เผยแพร่กฎหมายพระอัยการเบ็ดเสร็จ ตามฉบับหลวง ๑ เล่ม และได้เขียนคำปรารภชี้แจงข้อบกพร่องในฉบับพิมพ์ ของ นายโหมต ของ หมอบรัดเล และฉบับของเสด็จในกรมหลวงราชบุรีฯ เปรียบเทียบกับฉบับหลวงไว้ด้วย

ครั้งที่ ๑๐ พ.ศ. ๒๔๗๔ ราชบัณฑิตยสภาจัดพิมพ์เฉพาะลักษณะอาชญาหลวงและลักษณะอาชญาราษฎร์ เนื่องในโอกาสพระราชทานเพลิงศพมหาอำมาตย์ตรี พระยาชลพนรินทร์เรืองศักดิ์

ครั้งที่ ๑๑ พ.ศ. ๒๔๗๘ ร.ต.ท. เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ ได้นำ ฉบับพิมพ์ของหมอบรัดเลมาพิมพ์ซ้ำ โดยแยกกฎหมายลักษณะโจรห้าเส้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ ออก แล้วเรียกชื่อว่า “กฎหมายตราสามดวง” ลงพิมพ์ในหนังสือ “ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๑-๒”^{๒๑}

ครั้งที่ ๑๒ ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๘๑-๒๔๘๒ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมือง จัดพิมพ์เป็นหนังสือ ๓ เล่ม เรียกว่า ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑

^{๒๐} หลวงประดิษฐมนูธรรม, รวบรวม. ประชุมกฎหมายไทย ภาค ๑. กรุงเทพฯ: นิติสาส์น, ๒๔๗๓.

^{๒๑} ร.ต.ท. เสถียร ลายลักษณ์ และคณะ, รวบรวม. ประชุมกฎหมายประจำศก เล่ม ๑-๒. กรุงเทพฯ: เดลิแมร์, ๒๔๗๘.

จุลศักราช ๑๑๖๖ โดยมี ร. แลงการ์ด (Robert Lingat) ดุษฎีบัณฑิตทางกฎหมายจากฝรั่งเศสเป็นผู้ตรวจชำระการพิมพ์ในครั้งนี้ ซึ่งนับได้ว่าเป็นการพิมพ์ครั้งที่แสดงประวัติ วิวัฒนาการ และเป็นการปรับปรุงตำรากฎหมายเก่าของไทยให้ก้าวหน้าทันสมัยมากยิ่งขึ้น และการจัดพิมพ์ครั้งนี้ยังเป็นต้นแบบให้แก่การพิมพ์กฎหมายตราสามดวงในชั้นหลังอีกด้วย

ครั้งที่ ๑๓ พ.ศ. ๒๕๐๕-๒๕๐๖ องค์การค้าของคุรุสภา จัดพิมพ์เผยแพร่เป็นหนังสือ ๕ เล่ม ใช้ชื่อว่า **กฎหมายตราสามดวง** โดยนำข้อมูลมาจากฉบับที่ ร. แลงการ์ด ตรวจชำระ (การพิมพ์ครั้งที่ ๑๒ ข้างต้น) มาเป็นต้นแบบในการจัดพิมพ์

ครั้งที่ ๑๔ พ.ศ. ๒๕๒๑ กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่ เรียกชื่อว่า **“เรื่องกฎหมายตราสามดวง”** เล่มเดียวจบ โดยน่าจะได้รูปแบบการจัดพิมพ์จากฉบับของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์และการเมืองนำมาสอบทานข้อบกพร่องต่างๆ กับต้นฉบับหนังสือสมุดไทย หมวดกฎหมาย ของหอสมุดแห่งชาติ ตั้งแต่ต้นจนจบ จึงทำให้มีการจัดแบ่งหมวดหมู่และให้หัวข้อกฎหมายเหมือนการจัดพิมพ์ ครั้งที่ ๑๒ แทบทุกประการ

เนื่องจาก กฎหมายตราสามดวงเป็นกฎหมายโบราณ การพิมพ์กฎหมายตราสามดวงหลายดั่งที่กล่าวมาข้างต้นนั้นยังมีข้อบกพร่องบางประการอยู่ เช่น การจัดแบ่งหัวข้อกฎหมาย ข้อกฎหมายไม่ครบถ้วนหรือเกิน โดยเฉพาะใน ยุคแรกๆ การพิมพ์ผิด คำหรือข้อความตกไป เมื่อได้ตรวจสอบกับฉบับหลวง แก้ไขข้อบกพร่องต่างๆ และจัดพิมพ์ฉบับที่ครบถ้วนสมบูรณ์ออกมาเพื่อประโยชน์ในการศึกษาค้นคว้าสหสาขาวิชา เช่น ประวัติศาสตร์ โบราณคดี ภาษาศาสตร์ วรรณคดี ศิลปวัฒนธรรม จารีตประเพณี พิธีกรรม ความเชื่อ ฯลฯ ได้เป็นอย่างดี

ผลการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับกฎหมายตราสามดวง

การศึกษาค้นคว้าเกี่ยวกับกฎหมายตราสามดวงในระยะแรก เป็นการศึกษาเพื่อจุดมุ่งหมายในการจัดพิมพ์เผยแพร่เนื้อหาความรู้ในตัวบทกฎหมายเหล่านั้น มากกว่าจะศึกษาวิเคราะห์รายละเอียดของเนื้อหา จึงได้แก้ไขข้อบกพร่องที่ปรากฏในต้นฉบับเสียใหม่ ให้เข้ากับสมัยนิยมเพื่อให้อ่านเข้าใจง่ายและบางตอนก็แก้ไขถ้อยคำ

ล้านวนเพื่อให้อ่านได้เข้าใจง่ายมากยิ่งขึ้น นอกจากนั้น เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทรงจัดพิมพ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ ทรงจัดบทใหม่ และตัดทอนบทบัญญัติบางบท ซึ่งเลืกบังคับใช้แล้วออกไป ต่อมาเมื่อมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองนำมาจัดพิมพ์เผยแพร่ขึ้นใหม่โดยมอบหมายให้ ร. แลงกาดี ตรวจสอบชำระ การนำเสนอเนื้อหาที่มีความครบถ้วนและถูกต้องมากขึ้น สามารถนำมาใช้ศึกษาวิเคราะห์วิจัยให้กว้างขวางลึกซึ้งได้อย่างมั่นใจ เพราะมีรายละเอียดของการตรวจสอบอย่างชัดเจน จึงมีการศึกษาเนื้อหาของกฎหมายตราสามดวงในหลายแง่มุม ดังนี้

คณะวิจัยในโครงการเมธีวิจัยอาวุโส สกว. (พ.ศ. ๒๕๔๐) ศาสตราจารย์ ดร. นิยะดา เหล่าสุนทร ได้ศึกษาภูมิปัญญาของคนไทยในการสร้างสรรค์กฎหมายตราสามดวง^{๒๒} โดยเลือกศึกษากฎหมายที่เกี่ยวข้องกับพระมหากษัตริย์ พระสงฆ์ ผู้ชาย ผู้หญิง และพระไอยการกบฏศึก ผลการศึกษาวิจัยพบว่า กฎหมายตราสามดวงเป็นเครื่องมือของชนชั้นปกครองในการสร้างความยุติธรรมและความสงบสุขของบ้านเมือง ทั้งองค์พระมหากษัตริย์ทรงบัญญัติกฎหมายขึ้นเพื่อสร้างเสถียรภาพแก่ราชบัลลังก์ ซึ่งจะส่งผลความมั่นคงของประเทศชาติอีกด้วย นอกจากนั้น ทรงพยายามสร้างความเท่าเทียมกันของบุคคลในสังคม ทั้งบุรุษและสตรี รวมถึงมิได้ทอดทิ้ง พระพุทธศาสนาหากมีปัญหาก็ต้องชำระแก้ไขละสิ่งไม่ดีให้เกิดความเศร้าหมองแก่พระพุทธศาสนาซึ่งถือเป็นหน้าที่สำคัญของพระมหากษัตริย์ด้วยเช่นกัน

ศรีศักร วัลลิโภดม ศึกษากฎหมายตราสามดวงในประเด็นที่เกี่ยวกับความเชื่อของไทย^{๒๓} ผลการศึกษาพบว่า กฎหมายตราสามดวงเป็นกฎหมายเก่าบางบทบัญญัติขึ้นก่อนสร้างกรุงศรีอยุธยา เนื่องจากกล่าวถึงความเชื่อ ประเพณี และพิธีกรรมหลายพิธีที่เกือบไม่มีผู้พบเห็นหรือได้ฟังมาก่อน นอกจากนั้น กฎหมายตราสามดวงยังแสดงให้เห็นถึงปฏิสัมพันธ์กับเอกสารที่เป็นตำรา และตำนานในสังคมที่นับถือพระพุทธศาสนาเป็นหลักมาก่อน เพราะความเชื่อที่ปรากฏในเอกสารต่างๆ

^{๒๒} นิยะดา เหล่าสุนทร, และคณะ, ภูมิปัญญาของคนไทย: ศึกษาจากกฎหมายตราสามดวง และจิตรกรรมฝาผนัง, ม.ป.ท.: ม.ป.ป. (เอกสารงานวิจัยอัครา) (กรุงเทพฯ: ม.ป.ป.)

^{๒๓} ศรีศักร วัลลิโภดม, กฎหมายตราสามดวงกับความเชื่อของไทย, กรุงเทพฯ: ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๔๕.

นั้น ล้วนปรากฏอยู่ในกฎหมายตราสามดวงแทบทั้งหมด

โยเนโอะ อิซึอิ นักวิชาการชาวญี่ปุ่น และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว ได้จัดทำ ตรชนนัคันคำในกฎหมายตราสามดวง เพื่อความสะดวกในการศึกษาค้นคว้า นอกจากนั้น โยเนโอะ อิซึอิ ยังได้ศึกษาเรื่องพระธรรมศาสตร์ไทย^{๒๔} ไว้อย่างละเอียด พบว่า กฎหมายไทยได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมอินเดีย โดยผ่านทางพระพุทธศาสนา ฝ่ายเถรวาท โดยกฎหมายที่แสดงไว้ในธรรมศาสตร์นั้น เป็นพันธะทางศาสนาเพื่อความหลุดพ้นของมนุษยชาติ ต่อมาเกิดการปรับเปลี่ยนในราชมัญประเทศจนกฎหมายมีลักษณะเหนือกาลเวลา ไม่อาจเปลี่ยนแปลงได้ ส่งผลต่อราชศาสตร์ซึ่งเป็นบันทึกรวบรวมคำพิพากษาของพระเจ้าแผ่นดินก็ได้รับการส่งเสริมให้ยิ่งใหญ่ขึ้นด้วยความที่ไม่สามารถเปลี่ยนแปลงได้ของพระธรรมศาสตร์ และถือได้ว่าพระธรรมศาสตร์เป็นบทเริ่มต้นของกฎหมายต่างๆ ในกฎหมาย ตราสามดวงทุกบท โดยพระมหากษัตริย์เป็นผู้ออกกฎหมายมากที่สุด เนื่องจากความจำเป็นในการสร้างเสถียรภาพของราชวงศ์หรือการสร้างอาณัติสิทธิของผู้ปกครองแผ่นดิน

เสกสรรค์ ประเสริฐกุล ศึกษาเรื่องรัฐไทยในกฎหมายตราสามดวง^{๒๕} ได้ข้อสรุปว่า กฎหมายตราสามดวงเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ที่แสดงภาพสังคมไทยทั้งทางด้านการเมืองและการปกครองได้อย่างเด่นชัด แต่ไม่สามารถสะท้อนภาพสังคมไทยได้หมดทั้งรัฐ เพราะการปกครองของราชอาณาจักรไทยโบราณ มีลักษณะเป็นการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่นสูง ดังนั้น การบังคับใช้กฎหมายที่ออกจากส่วนกลางจึงไม่จำเป็นต้องมีอำนาจเลยไปถึงหัวเมืองให้เข้าซ้อนกับกฎหมายที่ใช้อยู่ในแต่ละท้องถิ่นอยู่แล้ว นอกจากนั้น กฎหมายตราสามดวงยังมีข้อจำกัดบางประการ คือ ขาดความต่อเนื่องและไม่ได้เก็บประวัติศาสตร์ของบ้านเมืองไว้ทุกช่วงเวลา หากจะสรุปลักษณะการเมืองและการปกครองของสังคมไทยจากกฎหมายตราสามดวง ก็จะได้ลักษณะของรัฐไทยเฉพาะส่วนที่เป็นศูนย์อำนาจเท่านั้น

^{๒๔}โยเนโอะ อิซึอิ, "พระธรรมศาสตร์ไทย", แปลโดย นิธิ เอียวศรีวงศ์ ใน กฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๕), ๙-๔๒.

^{๒๕}เสกสรรค์ ประเสริฐกุล, "รัฐไทยในกฎหมายตราสามดวง", ใน กฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๕), ๗๑-๘๙.

พรเพ็ญ อันตระกูล ศึกษาเรื่องข้อสังเกตเรื่องอักขรวิธีที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวง^{๒๖} พบว่าอักขรวิธีภาษาไทยในกฎหมายตราสามดวงไม่มีกฎแน่นอนตายตัว หากแต่เกิดขึ้นจากความรู้และความเข้าใจของผู้เขียนเอง นอกจากนั้นยังเป็นความจงใจในการหลีกคำ เพื่อให้เป็นศิลปทางภาษา โดยไม่ให้ความสำคัญต่อรูปมากกว่าเสียง รวมทั้งการรักษาต้นฉบับเดิม โดยความเคารพในอักขรวิธีของอาลักษณ์ที่เขียนไว้ก่อนเป็นสำคัญ ทำให้ไม่มีการแก้ไข แต่เมื่อมีการตรวจสอบชำระอาจเผลอใช้อักขรวิธีสมัยนิยมลงไป จนทำให้เกิดความไม่สม่ำเสมอในการเขียน นอกจากนั้นอิทธิพลของภาษาอื่นที่แตกต่างจากภาษาไทย รวมทั้งการลอกเลียนรูปแบบของอักขรวิธีภาษาอื่นก็ทำให้อักขรวิธีภาษาไทยมีความหลากหลายและร่ำรวยคำศัพท์ จึงกลายเป็นความสับสนในการตีความจนไม่สามารถเข้าถึงประวัติศาสตร์วัฒนธรรมของไทยได้

มานพ ถาวรวัฒน์สกุล ศึกษาเรื่องการกำหนดอายุกฎหมายอยุธยาในกฎหมายตราสามดวง^{๒๗} ผลการศึกษาพบว่า แม้ว่ากฎหมายตราสามดวงจะเป็น “ชุมทรัพย์ของหลักฐานประวัติศาสตร์ไทย” แต่ก็ไม่มีใครนำข้อมูลมาใช้เป็นหลักฐานหลักมากนัก เพราะปัญหาเรื่องการกำหนดอายุกฎหมาย ซึ่งเป็นปัญหาที่ใหญ่มากเกินกว่านักวิชาการสาขาใดสาขาหนึ่งจะสามารถแก้ปัญหาได้โดยลำพัง ดังนั้นนักวิชาการหลายๆ สาขาจึงควรร่วมมือกันศึกษาค้นคว้าจากมุมมองของแต่ละสาขาวิชา ก่อน จึงจะได้ข้อสรุปมากเพียงพอที่จะกำหนดแนวทาง หรือวิธีการศึกษากฎหมายตราสามดวงอย่างถูกต้อง และมีประสิทธิภาพต่อไป

นอกจากนั้นยังมีนักวิจัยทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ รวมทั้งนักศึกษาอีกหลายสถาบัน ได้ศึกษาค้นคว้า วิจัย เรื่องเกี่ยวกับกฎหมายตราสามดวงไว้อีกเป็นจำนวนมาก ทั้งโดยทางตรงและโดยการศึกษาเปรียบเทียบกับสาขาวิชาอื่นในปัจจุบัน

^{๒๖} พรเพ็ญ อันตระกูล, “กฎหมายตราสามดวง: ข้อสังเกตเรื่องอักขรวิธี”, กฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๓๕, ๑๑๙-๑๓๙.

^{๒๗} มานพ ถาวรวัฒน์สกุล, “การกำหนดอายุกฎหมายอยุธยาในกฎหมายตราสามดวง: บทวิเคราะห์ เบื้องต้น”, ความยกย่องของอดีต, พิพิธพันธ์เชิดชูเกียรติ พลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวัฒน์ เกษมศรี, กรุงเทพฯ: ครรลองไทย, ๒๕๓๗, ๑๖๙-๒๒๓

กล่าวโดยสรุป แม้ว่ากฎหมายตราสามดวงจะมีผู้สนใจนำมาศึกษาค้นคว้าแล้วหลายสาขาวิชา แต่ก็ยังมีหัวข้อที่น่าสนใจอีกมากโดยเฉพาะเรื่องขนบธรรมเนียมประเพณีแต่ด้วยข้อจำกัดในเรื่องภาษาจึงทำให้กฎหมายตราสามดวงเป็นเอกสารที่ยากแก่การตีความและทำความเข้าใจ ดังนั้น หากมีการศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมต่อไปอาจจะทำให้เราเข้าใจบริบททางประวัติศาสตร์ได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น

ฯะ ฯะ ฯะ ฯะ ฯะ ฯะ ฯะ ฯะ ฯะ

บรรณานุกรม

เอกสารชั้นต้น

- “พระสมุดกฏมณฑลไยรบาล.” หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นรงค์ (ขาด, ทอง, หมึก). จ.ศ. ๑๑๖๗ (พ.ศ. ๒๓๔๘). เลขที่ ๔๑. ๑๐๘ หน้า. หมวดกฎหมาย.
- “พระสมุดพระไอยการบานฉนแลกัฎฐา”. หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรไทย. ภาษาไทย. เส้นรงค์ (ขาด, ทอง, หมึก). จ.ศ. ๑๑๖๗ (พ.ศ. ๒๓๔๘). เลขที่ ๕๓. หมวดกฎหมาย.
- “พระสมุดพระไอยการลักษณโจร ๑.” หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ขาด, ทอง, หมึก). จ.ศ. ๑๑๖๗ (พ.ศ. ๒๓๔๘). เลขที่ ๓๗. หมวดกฎหมาย.
- “พระสมุดพระไอยการลักษณผัวเมีย ๑”. หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ขาด, ทอง, หมึก). จ.ศ. ๑๑๖๗ (พ.ศ. ๒๓๔๘). เลขที่ ๕๑. หมวดกฎหมาย.
- “พระสมุดพระไอยการลักษณภยาน”. หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ขาด, ทอง, หมึก). จ.ศ. ๑๑๖๗ (พ.ศ. ๒๓๔๘). เลขที่ ๔๗. หมวดกฎหมาย.
- “พระสมุดพระไอยการลักษณรับฟ้อง”. หอสมุดแห่งชาติ. หนังสือสมุดไทยขาว. อักษรขอม-ไทย. ภาษาบาลี-ไทย. เส้นรงค์ (ขาด, ทอง, หมึก). จ.ศ. ๑๑๖๗ (พ.ศ. ๒๓๔๘). เลขที่ ๔๖. หมวดกฎหมาย.

เอกสารชั้นรอง

- กฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, ๒๕๓๕.
- จรินทร์ สุวรรณโชติ. “การศึกษาเปรียบเทียบภาษากฎหมายในกฎหมายตราสามดวงกับกฎหมายปัจจุบัน.” ปริญญานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย. มหาวิทยาลัยศรีนครินทร วิโรฒ ภาคใต้, ๒๕๓๗.

ธรรมศาสตร์และการเมือง, มหาวิทยาลัย. จัดพิมพ์. **ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑
จุลศักราช ๑๑๖๖ พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา ๓ ดวง.** กรุงเทพฯ: เรือน
แก้วการพิมพ์, ๒๕๒๙.

นิยะดา เหล่าสุนทร. **ภูมิปัญญาของคนไทย: ศึกษาจากกฎหมายตราสามดวง
และจิตรกรรมฝาผนัง.** ม.ป.ท., ม.ป.ป. (เอกสารงานวิจัยอัดสำเนา)

โยเนโอะ อิชิอิ, มาโมรุ ชิบายามา และอรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. **ดรชนินคัมคำใน
กฎหมายตราสามดวง: The computer concordance to the law of
the three seals.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์, ๒๕๓๓.

ราชบัณฑิตยสถาน. **หลักเกณฑ์การใช้เครื่องหมายวรรคตอนและเครื่องหมาย
อื่นๆ.** พิมพ์ครั้งที่ ๔. กรุงเทพฯ: บริษัทเพื่อนพิมพ์จำกัด, ๒๕๓๒.

เรื่องกฎหมายตราสามดวง. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากรจัดพิมพ์, ๒๕๒๑.

ลา ลูแบร์, **จดหมายเหตุลา ลูแบร์ฉบับสมบูรณ์.** แปลโดย สันต์ ท. โกมลบุตร.
พระนคร: ก้าวหน้า, ๒๕๑๐.

วินัย พงศ์ศรีเพียร, บรรณาธิการ. **ความยกย่องของอดีต: พิพิธนิพนธ์เชิดชู
เกียรติ พลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวัฒน์ เกษมศรี.** กรุงเทพฯ: ครรลองไทย,
๒๕๓๗.

ศรีศักร วัลลิโภดม. **กฎหมายตราสามดวงกับความเชื่อของไทย.** กรุงเทพฯ:
ด้านสุทธาการพิมพ์, ๒๕๔๕.

สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี. ทรงเรียบเรียง. **คำสอนของ
ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช บันทึกเรื่องการปกครองไทยสมัยอยุธยาและ
ต้นรัตนโกสินทร์.** กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้ง แอนด์ พับลิชชิ่ง, ๒๕๓๘.
พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ศาสตราจารย์ พลตรี ม.ร.ว.
คึกฤทธิ์ ปราโมช ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส
วันเสาร์ ที่ ๒๓ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๘.

ความสัมพันธ์ของกฎหมายตราสามดวง กับกฎหมายฉบับเชลยศักดิ์ ที่พบในหัวเมืองต่างๆ

จักรฤทธิ์ อุทโท

ความนำ

บทความนี้ปรับปรุงจากบทความเรื่อง "กฎหมายตราสามดวงที่พบในภาคอีสานและที่อื่นๆ" นำเสนอในการประชุมคณะวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" ครั้งที่ ๓/๒๕๕๕ วันเสาร์ที่ ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๕ เป็นการนำเสนอการศึกษาเกี่ยวกับเอกสารโบราณประเภทกฎหมายที่ปรากฏอยู่ตามภาคต่างๆ เรียกว่า ฉบับเชลยศักดิ์ กล่าวคือ มิใช่ของหลวงและการคัดลอกย่อมมีทั้งการตัดตอนเนื้อความบางส่วนออกไปจนถึงการคัดลอกมาเพียงบางส่วนที่เห็นว่าจำเป็นดังจะได้อธิบายต่อไป

บทความนี้ได้สำรวจเบื้องต้นเกี่ยวกับงานวิจัยกฎหมายตราสามดวงที่พบในภาคต่างๆ ของประเทศ ทั้งนี้ ส่วนหนึ่งเป็นการรวบรวมจากบทความที่ได้รับการตีพิมพ์แล้ว และอีกส่วนหนึ่งเป็นการวิเคราะห์เปรียบเทียบที่ผู้เขียนจัดทำขึ้นโดยใช้ "กฎหมายโบราณฉบับนายหนู ไชยสุข" และ "กฎหมายโบราณฉบับนายวัลลภ โคตรพัฒน์" เปรียบเทียบกับกฎหมายตราสามดวงและกฎหมายลิลิต ตามลำดับ โดยมีจุดประสงค์หลักสองประการคือ ศึกษาการกระจายตัวของกฎหมายโบราณตามภาคต่างๆ และวิเคราะห์เอกสารเพื่อเสนอแนวคิดเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของกฎหมายตราสามดวงกับกฎหมายอื่นๆ ในหัวเมือง

การกระจายตัวของกฎหมายโบราณ ในภาคกลางและภาคใต้

พินัย ไชยแสงสุชกุล^๑ เสนอผลการวิจัยกฎหมายโบราณที่พบตามพื้นที่ต่างๆ ของประเทศไทย โดยได้เดินทางเก็บข้อมูลตามจังหวัดต่างๆ และได้พบเห็นเอกสารโบราณจำนวนมาก แต่ก็มีบางพื้นที่ที่ไม่พบเอกสารที่เป็นกฎหมายโบราณ เช่น จันทบุรี ตราด ปราจีนบุรี ระยอง นครนายก นนทบุรี ปทุมธานี ตาก ประจวบคีรีขันธ์ กระบี่ ปัตตานี ยะลา ระนอง ส่วนจังหวัดที่พบเอกสารกฎหมายโบราณ มีดังต่อไปนี้

ตารางที่ ๑ การกระจายตัวของกฎหมายโบราณ แยกตามจังหวัดที่พบ^๒

จังหวัด	สมุดไทยขาว (หน้า)	สมุดไทยดำ (หน้า)	ใบลาน (หน้า)
กรุงเทพมหานคร	๓๗๓๓		
กาญจนบุรี	๒๔๕	๙๔๓	
กำแพงเพชร	๑๐๘๔	๕๘	
ฉะเชิงเทรา	๑๓๔๔	๑๑๓	
ชลบุรี	๕๙		
ชัยนาท	๙๘๑	๑๔๙	
ตรัง	๔๓		
นครปฐม	๒๗		
นครราชสีมา	๑๙๑		
นครศรีธรรมราช	๘๐๙		

^๑“New Source Material in Siamese Kingdom” in **Thai Law: Buddhist Law**. (Bangkok: White Orchid Press, 1996), 43 – 60.

^๒ปรับปรุงจาก **ibid**, 46 – 47.

จังหวัด	สมุดไทยขาว (หน้า)	สมุดไทยดำ (หน้า)	ใบลาน (หน้า)
นครสวรรค์	๒๕๓๙	๗๑๒	๕๕
บุรีรัมย์	๒๙๓		
พระนครศรีอยุธยา	๑๓๗๐	๒๖๘	
พังงา	๒๖๕		
พัทลุง	๗๗๓		
พิจิตร	๑๒๒	๑๐๔	
พิษณุโลก	๔๑๐๙		
เพชรบุรี	๓๓๑		
เพชรบูรณ์	๓๓๙	๓๘	
ภูเก็ต	๔๐๘		
ราชบุรี	๑๑๙๓	๕๗๒	
ลพบุรี	๑๔๒๗		
สงขลา	๖๓๕	๒๓	
สตูล	๒๔		
สระบุรี	๖๖	๗๐	
สิงห์บุรี	๕๖๔	๒๖๑	
สุพรรณบุรี	๑๑๔๗	๗๗๖	
สุราษฎร์ธานี	๑๑๕๑	๑๑๕	
อ่างทอง	๒๓๗	๖๕	
อุตรดิตถ์	๑๓๒๒	๑๖๖	
อุทัยธานี	๑๖๐๘	๑๔๐	๕๐
รวม	๒๙๖๕๘	๔๘๖๐	๑๐๕

พินัยพบว่าความหนาแน่นของพื้นที่ที่พบกฎหมายโบราณส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ที่ตั้งอยู่ตามลุ่มแม่น้ำสายหลักๆ เช่น แม่น้ำเจ้าพระยา แม่น้ำป่าสัก แม่น้ำน้อย แม่น้ำท่าจีน แม่น้ำปิง แม่น้ำยม และแม่น้ำน่าน อย่างไรก็ตาม บทความ

ดังกล่าวไม่ได้ให้รายละเอียดการศึกษาเนื้อหาในกฎหมายโบราณเหล่านั้น แต่มีสมมติฐานเกี่ยวกับกฎหมายโบราณส่วนหนึ่งที่พบในพื้นที่ภาคกลางและภาคใต้ว่าน่าจะมีส่วนในการอธิบายประเด็นสำคัญทางประวัติศาสตร์ เป็นต้นว่า ความเป็นหนึ่งเดียวกันระหว่างขอบเขตอำนาจทางการเมือง และขอบเขตอำนาจทางกฎหมาย กฎหมายตราสามดวงกับความเป็นสัญลักษณ์อำนาจทางการเมืองของราชวงศ์จักรี รวมถึงการพบกฎหมายส่วนหนึ่งที่มีเนื้อหาใกล้เคียงกับกฎหมายตราสามดวง แต่มิได้ประทับตราพระราชสีห์ ตราครุฑ และตราบัวแก้ว ซึ่งนำไปสู่ประเด็นคำถามเกี่ยวกับการใช้และการมีผลบังคับใช้ของกฎหมายดังกล่าวด้วย

นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาเนื้อหากฎหมายโบราณที่พบในภาคใต้ พิธีนัยเสนอว่า เนื้อหาส่วนใหญ่ต่างไปจากเนื้อความที่ปรากฏในกฎหมายตราสามดวง อันนำไปสู่สมมติฐานที่ว่า เป็นไปได้หรือไม่ว่าข้อความที่ต่างไปนั้นมามีที่มาจากขนบธรรมเนียมประเพณีในท้องถิ่น วัฒนธรรมในคาบสมุทรมลายู หรือแม้แต่สะท้อนอิทธิพลของจีน อินเดีย หรือยุโรป นอกจากนี้ ยังมีประเด็นสำคัญที่น่าสนใจอีกส่วนหนึ่ง คือ พิธีนัย ตั้งสมมติฐานว่า เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าในปี พ.ศ. ๒๓๑๐ เอกสารราชสำนักถูกทำลายหรือสูญหายไปไม่น้อย ดังนั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ให้มีการชำระกฎหมายในปี พ.ศ. ๒๓๔๗ - ๒๓๔๘ นั้น นักปราชญ์ราชบัณฑิตย่อมจะต้องสืบเสาะรวบรวมเอกสารกฎหมายต่างๆ จากทั่วพระราชอาณาจักร เหตุนี้จึงอาจจะเป็นไปได้ว่า เอกสารต้นฉบับกฎหมายที่นำมาใช้ในการชำระและรวบรวมเป็นประมวลกฎหมายตราสามดวงนั้นมีที่มาจากหัวเมืองทางตอนใต้ด้วย

พิธีนัย ไชยแสงสุกุล และคณะ^๑ เสนอรายงานการวิจัยเรื่อง “กฎหมายแห่งอาณาจักรสยาม: ศึกษาเปรียบเทียบโครงสร้างระบบกฎหมายและเนื้อหาบทบัญญัติของอาณาจักรสยามและอาณาจักรเขตทักษิณ” ซึ่งเป็นต้นฉบับของบทความที่นำเสนอในหนังสือที่ ศาสตราจารย์ อักซ์ลีย์ เป็นบรรณาธิการ ทั้งนี้ใน

^๑รายงานการวิจัยเรื่อง “กฎหมายแห่งอาณาจักรสยาม: ศึกษาเปรียบเทียบโครงสร้างระบบกฎหมายและเนื้อหาบทบัญญัติของอาณาจักรสยามและอาณาจักรเขตทักษิณ.” (กรุงเทพฯ: มูลนิธิ ไตโยต้า, ๒๕๓๗), ๕ - ๕.

รายงานการวิจัยดังกล่าวได้ตอบสมมติฐานที่กล่าวถึงข้างต้นไว้ระดับหนึ่ง กล่าวคือ โครงสร้างระบบกฎหมายเกี่ยวข้องกับพระราชอำนาจการปกครองของ กษัตริย์ผู้ทรงอำนาจอธิปัตย์ แต่ยังไม่ชัดเจนเท่าที่ควร เพราะกฎหมายมหาชนใน ส่วนการกระจายพระราชอำนาจของกษัตริย์โดยตรง เช่น พระโอยการอาญา หลวง พระโอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง พระโอยการตำแหน่งนาพลเรือน นั้น มิได้พบเห็นในหัวเมืองใหญ่น้อย แต่เป็นลักษณะการใช้พระราชอำนาจ ปกครองโดยทางอ้อมในฐานะผู้กำกับ มิใช่ผู้ควบคุมบังคับบัญชาโดยตรง หรือ กฎหมายตราสามดวงที่ไม่มีการประทับตราทั้งสามดวง ก็ยังมีอำนาจการบังคับ เพราะเท่าที่คณะผู้วิจัยสำรวจพบว่า กฎหมายที่มีตราประทับทั้งสามดวงนั้น พบ เฉพาะในศาลหลวง (กระทรวงยุติธรรม) เพียงแห่งเดียวเท่านั้น ส่วนประเด็นที่ พิธีนัยและคณะ เสนอสมมติฐานว่า เนื้อหาส่วนหนึ่งของกฎหมายท้องถิ่นที่พบ ในภาคใต้ไม่เหมือนกับกฎหมายตราสามดวงเป็นเพราะว่า เนื้อหาของกฎหมาย ดังกล่าวเป็นของดั้งเดิม หรืออาจได้รับอิทธิพลมาจากวัฒนธรรมมลายู อินเดีย จีน ญี่ปุ่น หรือแม้แต่ประเทศตะวันตกนั้น ผลการศึกษาวิจัยข้างต้นก็ตอบ สมมติฐานได้ว่า กฎหมายท้องถิ่นที่พบในภาคใต้ไม่น่าจะได้รับอิทธิพลจาก วัฒนธรรมประเทศภายนอก

งานวิจัยที่กล่าวถึงข้างต้น มีการจำแนกลักษณะกฎหมาย กล่าวคือ ความ เหมือนและความแตกต่างระหว่างกฎหมายตราสามดวงซึ่งถือว่าเป็นฉบับแม่ กับ กฎหมายที่พบตามจังหวัดต่าง ๆ โดยมีหลักการประเมินที่พอจะสรุปได้ดังนี้^๕

๑. หลักเกณฑ์การกำหนดฉบับเหมือนกฎหมายตราสามดวง – พิจารณา เป็นรายมาตรา (เล่มแคบ)

ร้อยละ ๙๕ ผิดอักขระบ้าง ไม่ผิดความคิด (ความหมายจะผิดไปบ้าง ก็ ไม่เป็นสาระสำคัญ)

ร้อยละ ๙๐ ข้าม ๑ มาตราหรือน้อยกว่า ๑๐ บรรทัดใน ๑ มาตรา หรือ

^๕ รายงานการวิจัยเรื่อง "กฎหมายแห่งอาณาจักรสยาม: ศึกษาเปรียบเทียบโครงสร้าง ระบบกฎหมายและเนื้อหาบทบัญญัติของอาณาจักรสยามและอาณาจักรเทศกัมพูชา" ๑๔๐ - ๑๔๕.

รายชื่อบุคคล สถานที่ ภายใน ๒ หน้า

ร้อยละ ๘๐ ข้าม ๑ มาตรา หรือสลับ หรือย่อ หรือเพิ่ม หรือลดคำตาม
จำนวนโวหาร

ร้อยละ ๖๐ ข้าม ๔๖ มาตรา และสลับ หรือและย่อ/ ลด/ เพิ่มตาม
จำนวนโวหาร

ร้อยละ ๕๐ ข้าม ๗ - ๕๐ มาตรา และหรือสลับ/ ย่อ/ เพิ่มตามจำนวน
โวหาร

ร้อยละ ๔๐ มีเนื้อหาปนกับพระราชปวารณา หรือเชื่อมต่อกับลักษณะ
กฎหมายเรื่องอื่น

ร้อยละ ๓๐ มีเนื้อหาปนกับกฎหมายลักษณะเรื่องอื่นเป็นส่วนน้อย

ร้อยละ ๒๐ มีเนื้อหาปนกับกฎหมายลักษณะเรื่องอื่นครั้งต่อครั้ง แต่
ยังพอจะดูออกว่าเป็นกฎหมายตราสามดวง

ร้อยละ ๑๐ ยังพอจะดูออกว่าเป็นกฎหมายตราสามดวง

ทั้งนี้พิณินัยและคณะ ถือว่า กรณี ร้อยละ ๑๐ ถึง ร้อยละ ๓๐ เป็นเกณฑ์
ที่ไม่มีการนำมาใช้เลย แต่ใช้เกณฑ์มุกกว้างแทน

๒. หลักเกณฑ์การกำหนดฉบับเหมือนกฎหมายตราสามดวง/ เทียบต่อ
หน้าใบข้อย พิจารณาเป็นรายลักษณะกฎหมาย (มุกกว้าง)

ร้อยละ ๙๕ ระบุมาตรา ลำดับเนื้อหาดี แต่หาลำดับมาตราไม่พบ

ร้อยละ ๙๐ ระบุมาตรา ลำดับเนื้อหาปานกลาง แต่หาลำดับมาตราไม่พบ

ร้อยละ ๘๐ ระบุมาตรา เนื้อหาลำดับเรื่องเดียวกัน แต่เขียนซ้ำจากมาตรา
ก่อน

ร้อยละ ๗๐ ระบุมาตรา เนื้อหาเรื่องลักษณะเดียวกัน แต่ปนกัน

ร้อยละ ๖๐ ระบุมาตรา เนื้อหาส่วนใหญ่เรื่องลักษณะเดียวกัน

ร้อยละ ๕๐ ระบุมาตรา มีเนื้อหาในแต่ละมาตราเป็นคนละเรื่อง

ร้อยละ ๔๐ - ๓๕ ระบุลักษณะกฎหมายตามความหมายที่แท้จริงของ

กฎหมายตราสามดวง

ร้อยละ ๒๐ หลักพิจารณาคดี หรือคำพิพากษา หรือหลักปกครอง หรือวิธีพิจารณาคดี ระบุลักษณะกฎหมายไม่ได้

ร้อยละ ๑๕ คำสอน ระบุลักษณะกฎหมายไม่ได้

ร้อยละ ๕ เบ็ดเตล็ด หรือตำนาน ระบุลักษณะกฎหมายไม่ได้

กล่าวโดยสรุป การประเมินความเหมือนหรือความแตกต่างในมุมแคบ ก็คือ การพิจารณาความคิด ความหมายใกล้เคียงกับตัวบทกฎหมายโดยตีความอย่างเคร่งครัด ส่วนความหมายมุกกว้าง คือ การอนุโลมความคล้ายคลึงกับกฎหมายตราสามดวง ทั้งนี้พิณัย และคณะตั้งข้อสังเกตการพิจารณามุกกว้างไว้ว่า กฎหมายท้องถิ่นบางฉบับที่วาดด้วยวิธีพิจารณาความ มีเนื้อหาซับซ้อนมากกว่า และมีการพรรณนาอุปมาอุปไมยมากกว่าฉบับแม่ (กฎหมายตราสามดวง) ซึ่งเป็นไปได้ที่กฎหมายท้องถิ่นเหล่านั้นอาจเป็นที่มาของกฎหมายตราสามดวง กล่าวคือ เป็นกฎหมายของกรุงศรีอยุธยาที่อาลักษณ์ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก มิได้คัดลอกและบรรจุไว้เมื่อคราวชำระกฎหมายตราสามดวง และกฎหมายท้องถิ่นเหล่านั้นก็น่าจะเป็นฉบับขยายความฉบับแม่เพื่อประโยชน์ในการศึกษาเล่าเรียน^๕

บทความอีกชิ้นหนึ่งของพิณัย^๖ มีข้อมูลน่าสนใจเกี่ยวกับการกระจายตัวของกฎหมายตราสามดวงเพิ่มเติม กล่าวคือ คัมภีร์กฎหมายของอาณาจักรสยามที่มีกรุงศรีอยุธยาและกรุงรัตนโกสินทร์เป็นราชธานีนั้น ผู้วิจัยแบ่งออกเป็นสองกลุ่ม คือ กลุ่มกฎหมายราชศาสตร์ (เช่น พระราชปรราก กฎมณเฑียรบาล พระไอยการพรมศักดิ์ พระราชกำหนดเก่า พระราชกำหนดใหม่ กฎพระสงฆ์) และกฎหมายพระธรรมศาสตร์ (เช่น พระธรรมศาสตร์ พระไอยการลักษณะรับฟ้อง พระไอยการลักษณะอุทธร พระไอยการลักษณะตระลาการ หลักอินทภาษ พิสูจน์ค้ำน้ำพิสูจน์ลุ่มเพลิง กฎ ๓๖ ข้อ พระไอยการลักษณะผัวเมีย พระไอยการลักษณะ

^๕ดูรายละเอียดใน เรื่องเดียวกัน, ๑๔๕.

^๖พิณัย ไชยแสงสุกุล, "พระราชศาสตร์และพระธรรมศาสตร์แห่งราชอาณาจักรสยามและอาณาจักรล้านนา" วารสารนิติศาสตร์ (มีนาคม ๒๕๓๘), ๑๖๐ - ๑๖๖.

ทาส) ตามข้อมูลที่มีผู้วิจัยค้นพบในพื้นที่ ๕๐ จังหวัดภาคกลางและภาคใต้ของประเทศไทยไม่พบกฎหมายกลุ่มราชศาสตร์ กล่าวคือ มีไม่ถึงร้อยละ ๑ ของเอกสารชั้นต้นทั้งหมด แม้แต่กฎหมายที่พบ ณ วัดอรุณราชวราราม หรือวัดชนะสงครามก็ไม่ปรากฏกฎหมายกลุ่มราชศาสตร์ มีแต่กฎหมายกลุ่มพระธรรมศาสตร์ที่พบกระจายอยู่ทั่วไป ทั้งนี้ พิธินัย สันนิษฐานว่า เหตุที่เป็นเช่นนั้น เนื่องจากกฎหมายกลุ่มราชศาสตร์เป็นสิ่งต้องห้ามในการท่องจำเพื่อคัดลอก ให้ศึกษาเฉพาะในกลุ่มพระราชวงศ์ชั้นสูงเท่านั้น^๑ อย่างไรก็ตาม ที่ปรึกษาในคณะวิจัย “กฎหมายตราสามดวงฯ” ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ให้ความเห็นไว้ว่า ฝ่ายพราหมณ์ถือว่าพระธรรมศาสตร์เป็นสิ่งที่พระเจ้าสร้างไว้ ดังนั้น กษัตริย์จึงไม่มีสิทธิไปแก้ไขใดๆ ทั้งสิ้น ทั้งยังต้องศึกษาธรรมศาสตร์ให้รู้และตัดสินใจไปตามธรรมศาสตร์ทุกอย่าง เมื่อธรรมศาสตร์เข้าสู่มอญซึ่งมิได้นับถือศาสนาพราหมณ์ มอญไม่ถือว่าธรรมศาสตร์เป็นสิ่งที่พระเจ้าสร้างขึ้น ดังนั้น กษัตริย์จึงมีสิทธิตัดสินได้ ดังจะเห็นได้จากกฎหมายโบราณหลายฉบับ (เช่น มังรายศาสตร์) ซึ่งพระราชวินิจฉัยของกษัตริย์หรือที่เรียกว่า “ราชศาสตร์” นั้นสามารถใช้เป็นต้นแบบที่นำไปตัดสินในศาลอื่นๆ ได้^๒ ดังนั้น การที่พิธินัยกล่าวว่า ราชศาสตร์เป็นสิ่งต้องห้ามและให้ศึกษาเฉพาะพระราชวงศ์ชั้นสูงเท่านั้น จึงน่าจะมาจากความเข้าใจเรื่องธรรมศาสตร์และราชศาสตร์ไม่ชัดเจนนักมากกว่า

บทความของ สารูป ฤทธิ์ชู เรื่อง “กฎหมายท้องถิ่นภาคใต้”^๓ ให้ตัวอย่าง

^๑ พิธินัย ไชยแสงสุภกุล, “พระราชศาสตร์และพระธรรมศาสตร์แห่งราชอาณาจักรสยามและอาณาจักรล้านนา”, ๑๖๓.

^๒ รายงานการประชุมคณะวิจัย “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก” ครั้งที่ ๔/ ๒๕๔๕ วันเสาร์ที่ ๒๑ ธันวาคม ๒๕๔๕.

^๓ สารูป ฤทธิ์ชู, “กฎหมายท้องถิ่นภาคใต้” รวมบทความประวัติศาสตร์ (กุมภาพันธ์ ๒๕๓๑), ๕๙-๘๖. นอกจากนั้นบทความดังกล่าวได้รับการปรับปรุงและนำเสนอเป็นภาษาอังกฤษเรื่อง “Legal Manuscript from Southern Thailand” ใน **Thai Law: Buddhist Law**. (Bangkok: White Orchid Press, 1996), 61-72. และนำเสนอใหม่ด้วยเนื้อหาที่ย่นย่อและเพิ่มเติมรายละเอียดบางส่วนอีกครั้งหนึ่ง ใน “ภูมิปัญญากฎหมายภาคใต้” ทักษิณคดี, (กุมภาพันธ์ - กรกฎาคม ๒๕๔๐), ๕๗-๖๓.

กฎหมายท้องถิ่นภาคใต้ซึ่งคัดลอกมาจากหนังสือชุดหรือสมุดไทย ของสถาบัน
ทักษิณคดีศึกษา มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา (มหาวิทยาลัยทักษิณ)
และวัดโพธาราม ตำบลพุมเรียง อำเภอไชยา จังหวัดสุราษฎร์ธานี จากสาระ
สำคัญของบทความดังกล่าวทำให้เราได้ทราบข้อมูลเกี่ยวกับความคล้ายคลึง
หรือลักษณะร่วม ระหว่างกฎหมายท้องถิ่นภาคใต้กับกฎหมายตราสามดวง ซึ่ง
สามารถแยกออกได้เป็น ๓ กลุ่ม คือ

กลุ่มแรก เป็นกลุ่มที่มีเนื้อหาสาระเหมือนกฎหมายตราสามดวง แยกได้เป็น

กลุ่มที่มีเนื้อหาสาระเขียนเป็นภาษาไทยกลางเช่นเดียวกับกฎหมายตรา
สามดวงทุกประการ

กลุ่มที่มีเนื้อหาสาระเขียนเป็นภาษาไทยกลาง แต่ไม่ระบุมาตราอย่างใน
กฎหมายตราสามดวง อีกทั้งยังมีเนื้อเรื่องสลับกันโดยเฉพาะในส่วนที่กล่าวถึง
ตำแหน่ง ยศขุนนาง และศักดินาขุนนางหัวเมือง โดยเริ่มจากเมือง
นครศรีธรรมราช หัวเมืองฝ่ายใต้ไปหาส่วนกลาง^{๖๖}

กลุ่มที่เขียนเนื้อหาสาระเป็นภาษาถิ่นได้ มีวิธีการเขียนเหมือนใน
กฎหมายตราสามดวง

กลุ่มที่เขียนเนื้อหาสาระเป็นภาษาถิ่นได้ แต่ไม่ระบุมาตรา หรือแม้จะ
ระบุมาตราแต่ก็สับสนไม่ตรงกับกฎหมายตราสามดวง

กลุ่มที่สอง เป็นกลุ่มที่มีเนื้อหาสาระคล้ายคลึงกับกฎหมายตราสามดวง
กล่าวคือ บางฉบับมีเนื้อความเหมือนกับบางส่วนของกฎหมายตราสามดวง อีกทั้งยังมีอีกหลายฉบับที่มีทั้งส่วนเหมือน ส่วนคล้ายคลึง และแปลกออกไป ซึ่งมี
ทั้งเขียนด้วยสำนวนร้อยแก้วและร้อยกรอง มีทั้งที่ระบุมาตราและไม่ระบุมาตรา
หรือระบุมาตราแต่สับสน ในด้านเนื้อหาสาระนั้นส่วนใหญ่เพียงคล้ายคลึงและไม่
ปรากฏในกฎหมายตราสามดวง อนึ่ง กฎหมายที่เขียนด้วยสำนวนร้อยกรอง
ส่วนหนึ่งดูเหมือนจะเป็นการเก็บความมาจากกฎหมายตราสามดวง

กลุ่มที่สาม เป็นกฎหมายที่มีเนื้อหาสาระต่างจากกฎหมายตราสามดวง

^{๖๖} สารูป ฤทธิ์ชู, "กฎหมายท้องถิ่นภาคใต้", ๒๔.

โดยเขียนเป็นภาษาถิ่นภาคใต้ทั้งหมด บางฉบับมีทั้งสำนวนร้อยแก้วและร้อยกรอง เช่น “หลักไชย” หรือ “หลักไ้”^{๙๑} ซึ่ง สรุปรูป ให้ความเห็นว่า กฎหมายดังกล่าว น่าจะมีความสำคัญมาก เพราะมักเขียนไว้เป็นความนำในหนังสือชุดแทบทุกเล่ม แม้บางเล่มจะชำรุดหรือไม่มีชื่อ “หลักไชย” แต่ก็มีเนื้อหาสาระที่ตรวจสอบแล้วก็เป็นไปในทำนองเดียวกันกับกฎหมายที่ระบุชื่อว่า “หลักไชย” นั่นเอง

อีกประการหนึ่ง กฎหมาย “หลักไชย” ยังมีจุดมุ่งหมายในการเขียนเพื่อให้เป็น “หลักสำหรับกระหล้าการ” (หลักสำหรับตระกูลการ)^{๙๒} จึงนิยมนำเนื้อหาของกฎหมายดังกล่าวบางส่วนมาเขียนเป็นคำนำไว้ในหนังสือชุดที่เกี่ยวข้องกับกฎหมายลักษณะต่างๆ ซึ่งทำให้เข้าใจได้ว่า หลักไชยนี้เป็นสิ่งเตือนใจหรือหลักที่ตุลาการต้องตระหนักถึงเมื่อปฏิบัติหน้าที่

นอกจากนี้ สรุปรูป พบว่า มีกฎหมายอีกประเภทหนึ่งที่เหมือนการบันทึกเหตุการณ์ ไม่ระบุว่าเป็นกฎหมายลักษณะใด มีมาตราเท่ากับ บอกรวันเดือนปี และข้อความที่กำหนดเป็นกฎหมาย โดยกำหนดโทษไว้อย่างชัดเจน ซึ่งสันนิษฐานว่าจะเป็นกฎหมายที่ใช้ในท้องถิ่นภาคใต้สมัยต้นรัตนโกสินทร์ เนื่องจากเขียนเป็นภาษาถิ่นได้ และมีข้อความบางตอนที่ทำให้เข้าใจเช่นนั้น^{๙๓}

สรุปรูป สรุปรูปว่า กฎหมายในกลุ่มที่สองมีจำนวนมากที่สุด และเป็นกฎหมายลักษณะซ้ำๆ กัน ได้แก่ พระไอยการลักษณะผัวเมีย พระไอยการลักษณะโจร พระไอยการลักษณะเบ็ดเสร็จ พระไอยการลักษณะพยาน พระไอยการลักษณะทาส พระไอยการลักษณะวิวาทตีต่อกัน พระไอยการลักษณะรับฟ้อง และพระไอยการลักษณะอุธร ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาลักษณะการเขียนและเนื้อหาสาระแล้ว จะเห็นได้ว่า กฎหมายเหล่านี้เป็นกฎหมายที่มีใช้ในท้องถิ่นภาคใต้ก่อนการใช้ระบบเทศาภิบาลในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ยกเว้นในสี่จังหวัดภาคใต้ เนื่องจากก่อนการปกครองระบบเทศาภิบาล หัวเมืองเหล่านั้นมีฐานะเป็นเมืองประเทศราช มีกฎหมายท้องถิ่นใช้เป็นการเฉพาะของตนอยู่แล้ว

^{๙๑} เรื่องเดียวกัน, ๖๖.

^{๙๒} สรุปรูป ฤทธิชัย, “กฎหมายท้องถิ่นภาคใต้”, ๖๒.

^{๙๓} ดูรายละเอียดใน, เรื่องเดียวกัน, ๖๖ - ๖๗.

นอกจากนี้ กฎหมายบางลักษณะ เช่น พระโอยการตำแหน่งนาทหารหัวเมืองซึ่งมีการดัดแปลงหรือลำดับเนื้อเรื่องโดยยืดยาวได้เป็นหลักนั้น ย่อมแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของการยึดพื้นที่ที่กฎหมายนั้นนำไปบังคับใช้เป็นสำคัญ อนึ่ง กฎหมายที่มีเนื้อหาสาระเหมือนกฎหมายตราสามดวงทุกประการนั้น น่าจะเป็นต้นฉบับที่คัดลอกมาจากส่วนกลาง ส่วนกฎหมายกลุ่มที่สองนั้นน่าจะสะท้อนถึงการคัดลอก กล่าวคือ การคัดลอกที่มีทั้งการคัดลอกมาทั้งหมด และการคัดลอกโดยดัดแปลงให้เหมาะสมกับประเพณีของแต่ละท้องถิ่น

กฎหมายโบราณฉบับ นายหนู ไชยสุข

ในบทนำเสนอและปริวรรตหลักฐานประวัติศาสตร์ที่พบในจังหวัดกาฬสินธุ์ เรื่อง “กฎหมายโบราณฉบับ นาย หนู ไชยสุข”^{๙๙} เสนอสมมติฐานว่าหลักฐานดังกล่าวน่าจะเป็นเอกสารที่คัดลอกจากต้นฉบับที่กรุงเทพฯ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก กล่าวคือ เนื้อหาของกฎหมายโบราณฉบับ นาย หนู ไชยสุข มีเนื้อความใกล้เคียงกับกฎหมายตราสามดวง แต่ถ้าพิจารณาศักราษที่ระบุไว้ในหน้า ๓๘ บรรทัดที่ ๕ ของหลักฐานดังกล่าวซึ่งระบุปีพุทธศักราช ๒๓๔๑ และยอมรับว่าศักราชดังกล่าวถูกต้องแล้ว น่าเชื่อได้ว่ากฎหมายโบราณ ฉบับ นาย หนู ไชยสุข เป็นกฎหมายที่คัดลอกมาจากต้นฉบับที่มีอยู่ก่อนการชำระกฎหมายตราสามดวงในจุลศักราช ๑๑๖๖^{๑๐๐} อย่างไรก็ตาม ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ให้ความเห็นว่า ปีพุทธศักราช ๒๓๔๑ แม้จะเป็นสัมฤทธิศก (จุลศักราช ๑๑๖๐) แต่เป็นปีมะเมีย ไม่ใช่ปีจอตามที่ระบุในเอกสาร อีกทั้งการเขียนเลข ๔ และเลข ๘ มีลักษณะใกล้เคียงกันมาก เมื่อตรวจสอบแล้วพบว่า เลขศักราช คือ ๒๓๘๑ (พุทธศักราช) ซึ่งตรงกับจุลศักราช ๑๒๐๐ เป็นปีจอสัมฤทธิศก ด้วยเหตุนี้ กฎหมายโบราณ ฉบับ นาย หนู ไชยสุข

^{๙๙} จักรฤทธิ์ อุทโย. “กฎหมายโบราณฉบับนายหนู ไชยสุข” รวมบทความประวัติศาสตร์ ๑๕ (กุมภาพันธ์ ๒๕๓๖), ๒๗ - ๕๔.

^{๑๐๐} เรื่องเดียวกัน, ๒๙.

ได้ข้อสรุปในขั้นต้นว่า คงจะคัดลอกในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นการคัดลอกหลังการชำระกฎหมายตราสามดวงในรัชกาลที่ ๑ ถึง ๓๔ ปี ทำให้ สมมติฐานเรื่องอายุหลักฐานที่เคยเสนอไว้ต้องเปลี่ยนแปลงไปด้วย

หากพิจารณาเนื้อหาสาระของกฎหมายยิ่งทำให้เกิดคำถามเกี่ยวกับ ความคล้ายคลึงและความแตกต่างกันระหว่างกฎหมายโบราณ ฉบับนาย หนู ไชยสุ ขกับกฎหมายตราสามดวงไม่น้อย กล่าวคือ นอกจากกฎหมายทั้งสองฉบับจะมี ส่วนที่คล้ายคลึงกันอยู่ แต่ความแตกต่างของเนื้อหาสาระก็มีอยู่เช่นกัน จนบางครั้งเมื่อเทียบกฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุ กลับไปหากฎหมายตรา สามดวงกลับไม่พบข้อความที่ระบุไว้ในกฎหมายโบราณฉบับดังกล่าว ดังจะได้ แสดงเปรียบเทียบเนื้อหาสาระเฉพาะที่เหมือนและคล้ายคลึงกันระหว่างกฎหมาย ทั้งสองฉบับบางส่วนต่อไปนี้ อนึ่ง ผู้เขียนได้จัดทำภาคผนวก ก และภาคผนวก ข เพื่อแสดงเนื้อหาที่เหมือนและคล้ายคลึงกันของกฎหมายโบราณฉบับ นายหนู ไชยสุ และกฎหมายโบราณ ฉบับ นายวัลลภ โคตรพัฒน์ ไว้ท้ายบทความนี้

ตัวอย่างที่ ๑ กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุ

มาตรา ๑ ผู้มี [คติ] อยู่ในสภาพระลาการ ๆ จะเอาคติ (คู่) ของมันสืบไป
มันเป็น [คติ] ของ... ฟ้องมันประเวระวังไว้ให้ขัดข้อง และอุบายต้อง [๒]

ประการใด ๆ มันมิให้ว่า [ผู้หนึ่งผู้ใด] ตราคำมันไว้ครั้ง ๑ ก่อน ถ้าถึง^{๑๖}
๓ ครั้ง ทำนให้เอาเนื้อความแพ้แล จบประเวระวังเท่านี้แล (น. ๑๑ บ. ๒ - น.
๑๑ บ. ๕)^{๑๗}

กฎหมายตราสามดวง

มาตราหนึ่ง ผู้มีคดีมีสุภาภะระลาการๆ จะว่าคดีของมันสืบไป มันเหน่ว่าคดี

^{๑๖} คำว่า “ถึง” แปลว่า ถึง

^{๑๗} อักษรย่อ น. = หน้า บ. = บรรทัด ล. = เล่ม ในที่นี้ใช้ต้นฉบับ ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๖, (กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๒๙) ในการเปรียบเทียบ ส่วนตัวอักษรที่ อยู่ในวงเล็บ () หมายถึง คงไว้ตามต้นฉบับเนื่องจากไม่สามารถหาคำอ่านมาเทียบได้ ส่วน อักษรที่อยู่ในวงเล็บเหลี่ยม [] หมายถึง คำที่ผู้เขียนเทียบเคียงจากบริบทอื่นๆ เพื่อสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นคำนั้นๆ

มันพิศุบภพร้อง มันประวิงไว้ให้ขัดข้องด้วยอุบายต่างๆ ประการใดๆ มันมิให้ว่าให้ตราคำไว้ครั้งหนึ่งสองครั้งก่อน ถ้าถึง ๓ ครั้ง ท่านว่าให้เอาเนื้อความมันเปนแพ (พระไอยการลักษณะรับฟ้อง ล.๑ น. ๓๒๐)

ตัวอย่างที่ ๒ กฎหมายโบราณฉบับนายหนู ไชยสุข

มาตรา ๑ ผู้ร้องฟ้องหาความแก่กันด้วยสิ่งใดๆ ก็ดี ให้ใส่ชื่อผู้ต้องคดีนั้นลงสิ้นชื่อ ถ้าหนังสือร้องฟ้องนั้นขาดชื่อไซ้ ท่านว่าละเมิดให้ข้าง ๑ เป็น [พินัยหลวง] แล (น. ๑๓ บ. ๕ - น. ๑๔ บ. ๒)

กฎหมายตราสามดวง

มาตราหนึ่ง ผู้ใดๆ ทำหนังสือร้องเรียนหาความแก่กันด้วยกิจสิ่งใดก็ดี ให้ใส่ชื่อผู้ผิดในหนังสือร้องนั้นลงสิ้นชื่อ ถ้าแลในหนังสือร้องนั้นขาดชื่อก็ดีเหลือชื่อก็ดี ท่านว่าละเมิดให้ใหม่ลาหนึ่งเปนแต่พิณหลวง แล้วให้พิจารณาตามหนังสือร้องนั้น (พระไอยการลักษณะรับฟ้อง ล. ๑ น. ๒๔๗)

ตัวอย่างที่ ๓ กฎหมายโบราณ ฉบับ นายหนู ไชยสุข

(คิดตัด)...อง ๒๒ ประการ ...ไม่มีบรรดาศักดิ์หาความแพ่งอาญาอุทธรณ์นครบาล มิ(ไ)...แต่งทนาย (ตา)...(กาน)...(ช) ญาติพี่น้องแลเกบเอาคดีมิตรสหายมาร้องฟ้องกฎหมายแล ประการ ๑ เป็นคนทุศีล...รู้จักคุณบิดามารดาฟ้องกล่าวหาพ่อแม่ ประการ ๑ มิใช่ญาติพี่น้องหาทรัพย์มรดก ประการ ๑ ทรัพย์มรดกพ่อแม่ตายไปได้ ๑ ปี ...กล่าวหา ประการ ๑ สุภาพระลาการมีหมายไต่ถามถึงตราไปให้ส่งถูกความ ประการ ๑ รู้คดีแล้วมีมาแก้คดีในฟ้องอุทธรณ์เพื่อความคดีเขา^{๙๙} ... (น. ๔๔ บ. ๓ - น. ๔๕ บ. ๒)

กฎหมายตราสามดวง

อนึ่งผู้มีบันดาศักดิ์หาเปนเนื้อความแพ่งอาญาอุทธรณ์มิได้แต่งทนายให้ }
ต่างตัวก็ดี ๔ }
แก้

^{๙๙} การขีดเส้นได้กระทำโดยผู้เขียนบทความ

อนึ่งในฟ้องร้องแลกฎหมายหมิ่นไช่ญาติพี่น้องเกบเอาคดีเพื่อนฝูงมิตร
สหายมาฟ้องมากฎหมายก็ตี ๕

อนึ่งในฟ้องนั้นเป็นคนอุทลุม หมิ่นได้รู้คุณพ่อแม่ปู่ญาติายายมันมา
หาความแก่พ่อแม่ปู่ญาติายายก็ตี ๖

อนึ่งหมิ่นได้เป็นญาติพี่น้องกล่าวหาทรัพย์มรฎกก็ตี เอาทรัพย์มรฎกมา
ถวายเสียก็ตี ๗

อนึ่งทรัพย์มรฎกพ่อแม่พี่น้องตายพันปีหนึ่งขึ้นไปแล้วมากล่าวหาที่ตี
๑๐ (พระไอยการลักษณะรับฟ้อง ล.๑ น. ๓๐๔)

จากตัวอย่างที่แสดงมาข้างต้นจะเห็นได้ว่า เนื้อความในตัวอย่างที่ ๑ และตัวอย่าง
ที่ ๒ ใกล้เคียงกับกฎหมายตราสามดวง มีการแปรเปลี่ยนของจำนวนโจทก์และ
รายละเอียดอยู่บ้างไม่มากนัก กล่าวได้ว่าตัวอย่างทั้งสองน่าจะเป็นตัวแทนของการ
คัดลอกที่รักษาใจความตามต้นฉบับไว้อย่างค่อนข้างเคร่งครัด แต่ในตัวอย่างที่ ๓
เมื่อเทียบกับกฎหมายตราสามดวงแล้วพบว่า มีความคล้ายคลึงกับบทตัดสินจำนวน
ในพระไอยการลักษณะรับฟ้อง ขณะที่กฎหมายโบราณฯ ระบุว่า มี “๒๒ ประการ”
ส่วนกฎหมายตราสามดวงกลับระบุว่า บทตัดสินจำนวนมีอยู่ ๒๐ ประการเท่านั้น
ซึ่งเข้าใจได้ว่าอาจเกิดจากความผิดพลาดในการคัดลอก อีกประการหนึ่ง ใน
กฎหมายโบราณฯ มีข้อความที่ไม่พบในบทตัดสินจำนวนของ พระไอยการ
ลักษณะดังกล่าวที่แสดงไว้ด้วยข้อความที่ขีดเส้นใต้

อย่างไรก็ตาม หากพิจารณาส่วนที่เหมือนหรือคล้ายคลึงกันระหว่าง
กฎหมายทั้งสองฉบับที่แสดงไว้ในภาคผนวก ก จะเห็นได้ว่ากฎหมายโบราณ
ฉบับ นายหนู ไชยสุข มีเนื้อความที่เหมือนหรือคล้ายคลึงกับกฎหมายตราสามดวง
ประมาณ ๑๕ หน้า (จากเนื้อหาทั้งหมด ๔๕ หน้า) หรือคิดเป็นร้อยละ ๓๓ ซึ่ง
อาจพิจารณาว่า เป็นปริมาณน้อยเมื่อเทียบกับเนื้อหาที่เหลืออีกร้อยละ ๖๗ ซึ่ง
ไม่สามารถเทียบเคียงกับกฎหมายตราสามดวงได้ แต่เมื่อพิจารณาลักษณะ
เนื้อหาสาระที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายโบราณฯ จะเห็นได้ว่า เนื้อหาสาระส่วนใหญ่
คล้ายคลึงกฎหมายตราสามดวง พระไอยการลักษณะรับฟ้อง และพระไอยการ
ลักษณะอุทธรณ์ ในตอนท้ายมีข้อความในพระไอยการลักษณะอื่นๆ แทรกเข้ามามาก
น้อยต่างกันไป ไม่ว่าจะเป็นพระไอยการลักษณะโจร พระไอยการลักษณะผิดเมีย

พระไอยการลักษณะวิวาทคดีต่าง และพระไอยการลักษณะพยาน แม้จะมีไม่มากนัก แต่น่าจะเป็นตัวอย่างที่อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างกฎหมายตราสามดวงกับกฎหมายที่ปรากฏในหัวเมืองทางภาคอีสานได้ในระดับหนึ่ง ซึ่งผู้เขียนจะอภิปรายประเด็นนี้อีกครั้งหนึ่งหลังจากการพิจารณาเนื้อหาในกฎหมายโบราณฉบับ นายวัลลภ โคตรพัฒน์

กฎหมายโบราณ ฉบับ นายวัลลภ โคตรพัฒน์

นาย วัลลภ โคตรพัฒน์ จากโรงเรียนหนองห้างอำเภอยางวิทย์ บ้านหนองห้าง ตำบลหนองห้าง อำเภอภูผินารายณ์ จังหวัดกาฬสินธุ์ มอบสมุดไทยขาว ความยาว ๗๖ หน้า ให้ นาย ทองคำ อุทโท บิดาของผู้เขียน ตั้งแต่วันที่ ๓ มกราคม ๒๕๓๖

เนื้อหาในสมุดไทย แบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ

๑) ส่วนที่เขียนด้วยเส้นหมึกสีดำ อักษรไทย เนื้อความเป็นนิทานคำกลอน เรื่องรตเสน^{๙๙} ความยาวของเนื้อหาส่วนนี้มีทั้งสิ้น ๓๒ หน้า ในหน้าสุดท้ายของส่วนนี้มีข้อความว่า “เขียนจบ ๒ ๗ คำปุระมะโรงโกลกจุนละงักกาฬัดได ๒๐๔๒๐๐๑ พระวัดสาทนานพระคุณเป็นผู้เขียนแล” (เขียนจบวันจันทร์ ขึ้นเจ็ดค่ำ เดือนเจ็ด ปีมะโรงโกลก จุลศักราช ๒๔๒๑ พระวัดสา ทานพระคุณเป็นผู้เขียนแล) ทั้งนี้ ศักราชที่ปรากฏทำให้ต้องพิจารณาความถูกต้องในการบันทึก ซึ่งประเด็นนี้ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ให้ความเห็นว่า เป็นการเขียนศักราชกลับหลัง^{๑๐} ดังนั้น

^{๙๙} ข้อความในหน้า ๔ - ๕ ทำให้สันนิษฐานได้ว่าเป็นเรื่องรตเสน ดังนี้ “กันแสงพรำรำสั่งบนลง มาแลดูนาเมรีศรีษะไมยสะดุงว่าฤเพียงจะขาดฤดีไทยพระชะในยลึง๒ลึงภวังพรายสังหารเจ้า เญาะมารสมอนมิตรเหรงฤทฆามไปยยังใจหายสมอนมิงกลึงเกลือกกลึงเลือกกายพระไทย หายรองรำละกำทรวง...” ถอดได้ความว่า “...กันแสงพรำรำสั่งบนลงมา แลดูหน้าเมรีศรีษะไมยสะดุงว่าฤเพียงจะขาดฤดีไทย พระชะนัยหลังหลังลงพรังพราย สงสารเจ้าเยาวมาลยสมมิตร เห็นทรงฤทฆามไปยยังใจหาย สมมิงกลึงเกลือกกลึงเลือกกาย พระทัยหายรองรำละกำทรวง”

^{๑๐} ลักษณะเช่นนี้ยังมีให้เห็นได้ในการนับเลขแบบอินเดีย เช่น ๑๙ ก็มักจะบอกว่า เอกนวิสติ (ยี่สิบหนอยหนึ่ง = ยี่สิบลดไปหนึ่ง = ๑๙) ดังนั้น ๒๔๒๑ จึงอาจเป็นการบอกว่า หนึ่งพันกับสอง

จุลศักราช ๒๔๒๑ คือ จุลศักราช ๑๒๔๒ ปีมะโรงโทศก ตามที่ระบุไว้ในหลักฐานสำหรับวันและเดือนทางจันทรคติที่ระบุไว้ว่า วันจันทร์ ขึ้นเจ็ดค่ำ เดือนเจ็ด นั้นเมื่อได้คำนวณแล้ว ควรจะเป็นวันเสาร์ ขึ้นเจ็ดค่ำ เดือนเจ็ด มากกว่า กระนั้นหากพิจารณาตามจาริตล้านช้างอาจมีการเติมอีกมาศก่อนจาริตแบบไทยประมาณ ๒-๓ เดือน (อาจเป็นการเติมในเดือน ๕ หรือเดือน ๖) ด้วยเหตุนี้จึงทำให้วันเสาร์ (ตามแบบไทย) กลายเป็นวันจันทร์ (ตามแบบล้านช้าง) ก็เป็นไปได้ ฉะนั้น สรุปได้ว่า เอกสารส่วนแรกนี้ ท่านพระคุณเขียนแล้วเสร็จ เมื่อ วันจันทร์ (เสาร์) ขึ้นเจ็ดค่ำ เดือนเจ็ด ปีมะโรงโทศก จุลศักราช ๑๒๔๒ ซึ่งตรงกับพุทธศักราช ๒๔๒๓ รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๒) ส่วนที่ผู้เขียนเรียกว่า “กฎหมายโบราณ” เขียนด้วยเส้นดินสอดำอักษรไทยน้อย มีข้อความเริ่มต้นในบรรทัดสุดท้ายของหน้า ๓๒ เนื้อหาในส่วนนี้แบ่งออกได้เป็น ๓ ส่วนย่อย คือ

ก. กฎหมายราชศาสตร์ธรรมศาสตร์ลาว (หน้า ๓๒ ถึง ๕๐) เหตุที่ผู้เขียนเชื่อว่าเป็นกฎหมายลาวโบราณ เนื่องจากมีข้อความหลายแห่งปรากฏคำว่า “อาณาจักรธรรมจักรเทียมกัน” เช่น หน้า ๔๗ มีข้อความว่า “บัดนี้จักกล่าวอาณาจักรธรรมจักรเทียมกันก่อนแล” (บัดนี้จักกล่าวอาณาจักรธรรมจักรเทียมกันก่อนแล) อีกประการหนึ่งในเนื้อหาส่วนแรกนี้ยังมีการเปรียบเทียบความผิดทางโลกกับความผิดในวินัยสงฆ์ ซึ่งเป็นลักษณะอย่างหนึ่งของกฎหมายล้านช้าง^{๖๑} อย่างไรก็ตาม เป็นที่น่าเสียดายว่าข้อความในตอนท้ายหน้า ๕๐ มิได้บอกปีที่เขียนไว้ กล่าวคือ มีเพียงข้อความว่า “ลิตจนแล้วยามกองแลง

คำเจ้าเฮียลาชะส้าสทำมะส้าสบุพะส้าส” (รจนาลแล้วยามกองแลง)^{๖๒}

ร้อยรวมกับสี่สองและสอง ก็เป็นได้

^{๖๑} อรรถ นันทจักร, “กฎหมายลุ่มแม่น้ำโขง: พัฒนาการและความต่อเนื่อง” รวมบทความประวัติศาสตร์ ๑๙ (มกราคม ๒๕๔๐), ๗๖ - ๙๒.

อนึ่ง ศาสตราจารย์ ดร.ประเสริฐ ณ นคร เสนอเพิ่มเติมว่า ในสมัยพระเจ้ากือนาแห่งอาณาจักรล้านนา มีธรรมเนียมให้พระสงฆ์เข้ามานั่งฟังคดี แล้วเสนอว่าลักษณะคดีนั้นๆ ตรงกับความผิดทางศาสนาก่อนเพียงใด

^{๖๒} เทียบได้กับ ยามกลองคำของไทยวน คือ ๑๓.๓๐ - ๑๕.๐๐ น. ดูรายละเอียดใน กรมวิชาการ

วันอาทิตย์ เดือนสาม แรมสามค่ำ เจ้าเฮย ราชศาสตร์ ธรรมศาสตร์ บพศาสตร์) ทำให้ไม่สามารถระบุได้แน่ชัดถึงเวลาที่เอกสารดังกล่าวได้รับการเขียนขึ้นมา แต่ก็พอสันนิษฐานได้ว่า น่าจะเขียนขึ้นหลังเนื้อหาส่วนแรกที่กำลังกล่าวถึงแล้วข้างต้น

ข. เนื้อหาย่อยส่วนที่สองอยู่ระหว่างหน้า ๕๐ (บรรทัดสุดท้าย) ถึงหน้า ๖๕ (บรรทัดแรก) มีลักษณะข้อความที่เมื่อเทียบกับกฎหมายลิลิตที่หลวงธรรมศาสตร์เป็นผู้รวบรวมลักษณะอุทธรณ์ ๕ สถาน ผู้เป็นคำกลอนเมื่อปีจุลศักราช ๑๑๖๓ ประกาศ ตรีศก (พุทธศักราช ๒๓๔๔) พบว่า มีเนื้อความตรงกันแทบทั้งหมด มีข้อความกระโดดข้ามหรือย่นย่อกว่าบ้างก็ไม่มากนัก นอกจากนี้ยังพบเนื้อหาที่มีได้มีลักษณะเป็นคำกลอน แต่เป็นข้อความร้อยแก้วแบบกฎหมายตราสามดวงรวมอยู่ด้วยจำนวนหนึ่ง (ดูรายละเอียดในภาคผนวก ข) อนึ่ง เนื่องจากกฎหมายลิลิตเป็นกฎหมายที่เรียบเรียงขึ้นก่อนการชำระกฎหมายตราสามดวงในสมัยรัชกาลที่ ๑ ถึงสามปี ดังนั้น จึงกล่าวได้ว่าเนื้อหาย่อยส่วนที่ ๒ น่าจะมีนัยสำคัญในการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างกฎหมายภาคกลางกับเอกสารกฎหมายที่พบในท้องถิ่นอีสานด้วย แม้ว่าจะไม่สามารถระบุเวลาที่กฎหมายดังกล่าวได้รับการคัดลอกขึ้นมา แต่ก็น่าจะเชื่อได้ว่าคงจะพร้อมกับเอกสารส่วนแรก และคงจะเป็นเอกสารที่กรมการเมืองหรือผู้นำในท้องถิ่นนำไปเป็นเครื่องมือประกอบการพิจารณาคดีหรือระงับข้อพิพาทต่างๆ ในท้องถิ่นของตน

ค. เนื้อหาย่อยส่วนที่สาม เริ่มต้นที่บรรทัดแรกของหน้า ๖๕ ถึงหน้า ๗๖ มีข้อความใกล้เคียงกับเนื้อหาย่อยส่วนแรก กล่าวคือ เป็นกฎหมายลาวโบราณที่เทียบความผิดทางโลกกับวินัยสงฆ์ ขณะเดียวกันให้รายละเอียดเกี่ยวกับการพิจารณาความผิดต่างๆ มากขึ้น พร้อมกับยกข้อความในพระวินัยปิฎกที่เกี่ยวกับอาบัติต่างๆ เช่น ปาราชิก สังฆาทิเสส มาประกอบ ซึ่งการวิเคราะห์ส่วนนี้ผู้เขียนกำลังค้นคว้าและจะนำเสนอในโอกาสต่อไป

ในที่นี้จะแสดงความเหมือนหรือความคล้ายคลึงกันระหว่างกฎหมายโบราณ ฉบับ นายวัลลภ โคตรพัฒน์ กับกฎหมายลิลิต และกฎหมายตรา

สามดวงเพื่อประกอบการพิจารณาเป็นกรณี ๆ โดยสังเขปดังนี้

ตัวอย่างที่ ๑ กฎหมายโบราณฉบับนายวัลลภ โคตรพัฒน์

จกกล่าวของคฤหัสถ์ประการนี้คือ มิได้เอาฟังแลคำทูลใส่ในบท [พระไอยการ] ๑ ทศิลสุญทชนฟ้องพ่อแม่ตนรับบังคับ ถามไม่รับมีในสำนวน ทำไม่
ควรเขียนว่ารับ ให้การสรรพไม่ต้องข้อ ถามความเอานอกฟ้อง มิได้ตั้งตาม
คำทูล แปลงความลดแปลงในสำนวน ชักชวนเป็นข้อความ ๑ เกาะจำเลย
ไม่ได้รับตามกฎ [รู้ริบาย] คารม ให้ลั่นลมใจทักจำเลย ๑ มิได้เฉลยแก้
อุทธรณ์ กล่าวโทษก่อน (ไม่เพาะหาม) คือว่าของคฤหัสถ์ สำนวนถอนเด็ด
ขาด แลนา (น. ๕๐ - ๕๑)

กฎหมายลิลิต

อันว่าลักษณะของคฤหัสถ์ ๙ ประการนั้นคือ มิได้เอาฟังแลคำทูลใส่ด้วยบท
พระธรรมนูญ ๑ ทศิลสุญทชน ฟ้องพ่อแม่ตนรับบังคับ ๑ ถามไม่รับใน
สำนวน ทำไม่ควรเขียนว่ารับ ๑ ให้การสรรพต้องข้อ ทำลบล้อไม่เขียนเอา ๑
ถามความเอานอกฟ้อง มิได้ตั้งตามคำทูล ๑ เปนใจลดแปลงสำนวน แทรก
ใส่สวนสอดข้อความ ๑ เกาะจำเลยถามไม่มีฟ้อง ไม่เรียกร้องตามคำหมาย ๑
รู้ริบายแต่งคารม ให้ลั่นลมใจทักจำเลย ๑ มิได้เฉลยแก้อุทธรณ์ กล่าวโทษก่อน
ตัดข้อความ ๑ ๙ ข้อนี้ห้ามชื่อของคฤหัสถ์ สำนวนถอนขาดเด็ด แลนา (น.
๖๘๑ - ๖๘๒)

ตัวอย่างที่ ๒ กฎหมายโบราณฉบับนายวัลลภ โคตรพัฒน์

จกกล่าวลักษณะคดีตัดฟ้อง ๒๐ ประการนั้นคือ ทวิพยมรดกพันเชตปี เอา
คดีมาร้องฟ้อง มิใช่พี่น้องมากล่าวหาทักกับเอาทวิพยมรดกพันเชตปี ใช้เจ็บ
ตายมิ (สอบ) กัน จักแบ่งปันฟ้องเอาทวิพย์ สัจเบียดกลืนใหม่ ๒ เสียให้
อุทธรณ์ คำทูลก่อนกับคำฟ้อง ไม่ถูกต้องใจความผิด เสียจริตคนบ้าใบ้ หา
สติมิได้มากกฎหมาย พ่อแม่ยายย่าทำ (ทาน) ไม่รู้จักคุณฟ้องกล่าวโทษ คดี
เกิดสาเหตุมาไม่ฟ้องว่า [ยี่] สิบปีปลายเจ็ดเดือน เอาความเพิ่น^{๒๓} มิตรสหาย

^{๒๓} คำว่า "เพิ่น" เป็นสรรพนามบุรุษที่สาม ในภาษาถิ่นอีสาน หมายถึง ท่าน, เขา ศาสตราจารย์

ใช้ญาติมากล่าวหาท่าน พิจารณาเสร็จในศาล [หนีตระลาการ] กลับฟ้องโจรสลักของปล้นสดมภ์ เป็นสัจธรรมมาอุทธรณ์ ราษฎรมาเรียนร้อง ใจความไม่... [เรียก]...ชื่อ เป็นกระสือชะมบแท้ ฟ้องกล่าวโทษกัน สงฆ์ผิดกันมิให้ว่า ลีอกออกมาฟ้องคำ เป็นคดีสัจธรรมคดี เป็น [สงฆ์] จึงว่าคำ ฟ้องให้หาท่านผู้สูง ไม่แต่งทนายให้ (เปา) เสีย (ปานทะนายนัย) มิเป็นหลักท่านแต่งไว้ อุทธรณ์ต้องที่ จำเลยมีคดีหลาย มีทนายไม่แต่งมา จบมาตราเย็บทัณฑ์ ท่านแจ้งจัดไว้ดังนี้ ชื่อว่าคดีดีฟ้อง มีคำต้องที่กล่าวไว้ รับพิจารณามีได้ให้ยกไว้ เสียเกิด (น. ๕๗ - ๕๙)

กฎหมายลิลิต

อันว่าลักษณะคดีดีฟ้อง ๒๐ ประการนั้นคือ ความมรฎกตกพันปี เอาคดีมาร้องฟ้อง ๑ ใช้พี่น้องเข้ากล่าวหา เอาทรัพย์มาทูลถวาย ๑ ใช้เจ็บตายไม่ช่วยกัน จะแบ่งปันเอาทรัพย์ ๑ ใบสั่งจับปรับตกสินไหม ไม่เสียให้กลับอุทธรณ์ ๑ คำกฎก่อนกับคำฟ้อง ไม่ถูกต้องใจความผิด ๑ เสียจริตคนบ้า ๑ หาสะติไม่มา กฎหมาย ๑ พ่อแม่ยายทำทารุณ ไม่รู้คุณฟ้องกล่าวโทษ ๑ กรณีโกรธสาเหตุมา ไม่ฟ้องว่าใน ๗ เดือน ๑ เดือน เอาความเพื่อนมิตรสหาย ใช้ญาติย้ายมา กล่าวหา ๑ ความพิจารณาเสร็จในศาล หนีตระลาการแล้วกลับฟ้อง ๑ โจรสลักของปล้นสดมภ์ เป็นสัจธรรมมาอุทธรณ์ ๑ ราษฎรไปเรียนร้อง ในคำฟ้องไม่เรียกชื่อ ๑ เป็นกระสือชะมบแท้ กลับฟ้องแก้กล่าวโทษทัณฑ์ ๑ สงฆ์ผิดกันมิได้ว่า ลีอกออกมาฟ้องความผิด ๑ เป็นคดีสัจธรรมคดี เป็นสงฆ์จึงจึงว่าความ ฟ้องให้ถามผู้สูงนา ไม่เรียกหาทนายต่าง ๑ เบาะแสบางทะเบียนคดี มิเป็นหลักท่านแต่งไว้ อุทธรณ์ไม่ถึงใบสั่ง ว่าแปลงดัดบทคุมเหง ๑ มรฎกเองไม่ฟ้องหา ประกันว่าไม่ต้องที่ ๑ จำเลยมีคดีหลาย มีทนายไม่แต่งมา ๑ จบมาตรา ๒๐ ทัณฑ์ ท่านแจ้งจัดไว้ดังนี้ ชื่อว่าคดีดีฟ้อง มีคำต้องที่กล่าวไว้ จะรับพิจารณานั้นไม่ได้ ให้ยกฟ้องเสียเกิดนา (น. ๖๙๙ - ๗๐๐)

ดร.ประเสริฐ ณ นคร ให้ความเห็นเพิ่มเติมว่า ภาษาอาหม คำว่า "ปุน" เป็นคำคุณศัพท์ หมายถึงคนอื่น (เพื่อน) และในภาษาดังกล่าวยังมีอีกคำหนึ่งที่ใช้เทียบได้คือ "ปุนมึง" เป็นคำนาม หมายถึงต่างประเทศ (เพื่อนเมือง) ดูใน ประเสริฐ ณ นคร, พจนานุกรมไทยอาหม-ไทย. (กรุงเทพฯ: บริษัท พิธเนศ พรินต์ติ้ง เซ็นเตอร์, ๒๕๓๔), ๗๗.

ตัวอย่างที่ ๓ กฎหมายโบราณ ฉบับ นายวัลลภ โคตรพัฒน์

จกกล่าวลักษณะของคฤหัสถ์แก่ประการนี้คือ ทอดโณตบาตหมายให้ขาด เหลือชื่อก็ดี ให้ตามความอายวนสำนวนไว้ไม่พิจารณาให้แล้ว อ่านฟ้องให้ โจทก์จำเลยฟังมิให้สิ้นข้อความ ๑ ถ้ามความกันข้อให้เกินข้อความเขา ๑ ถ้ามความข้ออ้างเขาเป็นข้อต่อ ๑ ถ้ามความข้อปฏิเสธเป็นข้อภาคเสธ ๑ ถ้ามความลงหลักเพชรแล้วมีกระเบียดไว้ คัดเทียบสำนวนอ่านให้โจทก์ เลย์รู้ เขียนเอาคำโจทก์จำเลยมิให้สิ้นข้อความ ๑ เขียนได้แล้วลบเสีย คัด สำนวนเปลี่ยนข้ออ้างเขียนลงเป็นข้อต่อ เขียนได้แล้ว (งบ) ไว้เสียอ่านให้ โจทก์จำเลยแจ้งท่าน อันนี้ปรึกษาความนอกฟ้อง มันบ่ต้องในบท ท่านให้ กตเอาคดีเป็นแพ่งแก่ความพระราชโองการนั้นเทอญ (น. ๕๙ - ๖๐)

กฎหมายตราสามดวง

อันว่าลักษระสุระอุธรมิ ๑๒ ประการนั้น คือหาว่าทอดโณตบาตหมายให้ขาด เหลือ } ชื่อ ๑ คือหาว่าถ้ามความแล้วอายวนสำนวนไว้ไม่พิจารณา ๑

คือหาว่าถ้ามความอ่านฟ้องให้ถูกความฟังมิสิ้นข้อความ ๑ คือหาว่าถ้ามความกะข้อให้เกินข้อความ ๑ คือหาว่าถ้ามความข้อปฏิเสธเขาเป็นข้อภาคเสธ ๑ คือหาว่าถ้ามความลงหลักเพชรแล้วมิได้มีกระเบียด ๑ คือหาว่าถ้ามความข้ออ้างมิเขียนเอาเขียนเขาเป็นข้อต่อ ๑ คือหาว่าคัดเทียบสำนวนมิให้ โจท } รู้ คัดข้อใจความเสีย ๑ คือหาว่าคัดสำนวนเปลี่ยนข้อๆ

ข้างเป็นข้อต่อมิต้องสำนวน ๑ คือหาว่าชี้สำนวนอายวนสำนวนไว้มิชี้ให้สำนวนมิได้แจ้งข้อความ ๑ คือหาว่ามิได้เขียนเอาคำคู่ความคัดสำนวนเขียนเอาไว้แล้วลบเสีย ๑ คือหาว่าเขียนระวางใบสั่งมิได้อ่านให้คู่ความฟังแลแปลงใบสั่งเสีย ๑ (พระไอยการลักษณะอุธร ล.๑ น. ๔๒๖ - ๔๒๗)

จากตัวอย่างข้างต้นจะเห็นได้ว่า เนื้อความจากกฎหมายโบราณฯ ในตัวอย่างที่ ๑ และ ๒ ใกล้เคียงกับเนื้อความในกฎหมายลิลิตที่นำมาเปรียบเทียบอย่างมาก มีส่วนแตกต่างอยู่บ้างก็เป็นเพียงส่วนปลีกย่อย เช่น สะกดคำด้วยอักขระต่างกัน หรือการข้ามพลความบางส่วนที่ทำให้กฎหมายโบราณฯ ขาดความคล่องจงในการเป็น "ลิลิต" ไป แต่ถือว่าเนื้อความส่วนใหญ่ต่างกัน อย่างไรก็ตาม เมื่อ

พิจารณาตัวอย่างที่ ๓ จะเห็นลักษณะสำคัญประการหนึ่งในกฎหมายโบราณฉบับ นายวัลลภ โคตรพัฒน์ กล่าวคือ แม้จะเป็นเพียงส่วนเดียวที่คล้ายกับเนื้อความของกฎหมายตราสามดวงในพระไอยการลักษณะอรรถ ถือว่ามีนัยสำคัญที่แสดงว่าอาจมีการคัดลอกเอกสารจากหลายแหล่งมารวมไว้ด้วยกันเพื่อประโยชน์ในการปกครอง ที่น่าสังเกตในตัวอย่างที่ ๓ คือ การที่กฎหมายโบราณฯ ระบุเนื้อหาส่วนนี้เป็น "องคอุทธรณ์" ในขณะที่กฎหมายตราสามดวงระบุว่าเป็น "สุทธอรรถ" และหากพิจารณาในภาคผนวก ข จะพบว่าเนื้อหาในกฎหมายโบราณฯ ดังกล่าวก็มีอยู่หลายตอนที่เรียกส่วนต่างๆ ว่า "องคอุทธรณ์" เหมือนกัน แต่เมื่อเทียบกับกฎหมายลิลิตแล้ว พบว่า มีคำที่ใช้เรียกแต่ละส่วนต่างกันออกไป สิ่งนี้ น่าจะแสดงถึง ผู้คัดลอกอาจไม่ให้ความสำคัญกับความแตกต่างดังกล่าวมากนัก หรืออาจเป็นเพราะความไม่รู้ที่เกิดจาก "ช่องว่าง" ระหว่างจารึกกฎหมายล้านช้างและจารึกกฎหมายภาคกลางก็เป็นได้ อนึ่ง แม้จะมีส่วนหนึ่งในเนื้อหาของกฎหมายโบราณฯ ที่มีความสับสนและคลาดเคลื่อนจากกฎหมายลิลิต ดังจะเห็นได้ในภาคผนวก ข ว่า กฎหมายโบราณฯ ในหน้า ๕๓-๕๕ เมื่อเทียบกับกฎหมายลิลิตแล้วพบว่ามีเนื้อความส่วนใหญ่ตรงกับลักษณะอฎิธิุทธรณ์ แต่ตอนท้ายของกฎหมายโบราณฯ หน้า ๕๕ กลับไปตรงกับลักษณะนาคอุทธรณ์ของกฎหมายลิลิต ทั้งนี้ การอธิบายควรให้น้ำหนักที่ความผิดพลาดในการคัดลอกมากกว่าเป็นเพราะเกิดจากต้นฉบับที่ใช้ในการคัดลอก เนื่องจากเมื่อพิจารณาเนื้อหาโดยรวมแล้ว กฎหมายโบราณ ฉบับ นาย วัลลภ โคตรพัฒน์ กับกฎหมายลิลิต มีความสอดคล้องกันอย่างมาก แม้ในส่วนที่เหมือนกับกฎหมายตราสามดวงก็มีลักษณะเดียวกัน

ดังนั้น ความสำคัญของเอกสารโบราณที่ นาย วัลลภ โคตรพัฒน์ มอบไว้จึงเป็นหลักฐานอีกชิ้นหนึ่งที่แสดงความสัมพันธ์ระหว่างอิทธิพลวรรณคดี^{๒๔} และกฎหมายจากภาคกลางที่ผสมผสานกับจารึกการเขียนเอกสารที่เดิมมีอิทธิพลของล้านช้างปรากฏอยู่อย่างชัดเจน การคัดลอกเอกสารประเภทกฎหมายรวมกับ

^{๒๔} แม้ในภาคอีสานจะมีวรรณคดีเรื่อง นางสิบสอง ที่มีเนื้อเรื่องใกล้เคียงกับเรื่องรณเสน แต่จากการใช้อักษรไทยภาคกลาง และอันที่ลักษณะแบบกลอนบทละคร ทำให้เชื่อได้ว่าข้อความในส่วนแรกของเอกสารดังกล่าวได้รับอิทธิพลจากวรรณคดีภาคกลางอย่างแน่นอน